

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM ÜYELİK SÜRECİNDE SİVİL
TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ**

Zühal ÜNALP ÇEPEL

Danışman

Doç. Dr. Mustafa TANYERİ

2006

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Zühal ÜNALP ÇEPEL

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Zühal ÜNALP ÇEPEL
Anabilim Dalı : Avrupa Birliği
Programı : Avrupa Birliği
Tez Konusu : Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 18.maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI	☐	OY BİRLİĞİ ile	☐
DÜZELTME	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
RED edilmesine	☐	ile karar verilmiştir.	

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. ***
Öğrenci sınava gelmemiştir. **

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.	☐	Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir.	☐	
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	☐	
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	☐	

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinde

Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü

Zühal ÜNALP ÇEPEL

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Avrupa Birliği Anabilim Dalı

Avrupa Birliği Yüksek Lisans Programı

Batı'da doğup gelişen sivil toplum kavramı, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde en fazla anılan kavramlardan birisidir. 3 Ekim 2005 tarihinden itibaren Avrupa Birliği ile üyelik müzakerelerini sürdüren Türkiye için, Kopenhag kriterlerini yerine getirmiş olmanın da ötesinde yeni bir süreç daha başlamıştır. 2005'te Avrupa Birliği Komisyonu tarafından yayınlanan "Avrupa Birliği ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyalogu" raporu, Türkiye'nin üyeliğini sivil toplum kuruluşlarının katkılarına bağlamaktadır. Oysa Ankara Antlaşması'nın imzalandığı 1963'ten bu tarihe kadar, ilişkiler hükümetlerarası platformlarda devam etmiştir.

Avrupa Birliği ve Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının diyalog içinde olması Türkiye'nin entegrasyon sürecini hızlandıracaktır. Türkiye ve Avrupa'daki sivil toplum kuruluşları birbirlerinden tarihsel ve yapısal anlamda farklılık göstermektedir. Ancak 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi'nde aday ülke statüsünü kazanan Türkiye için yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde Türkiye'deki dernek, vakıf, oda, sendika gibi kuruluşlar, üyelik sürecinin yanı sıra Türkiye'nin demokratikleşmesi, karar alma süreçlerinin şeffaflaşması ve yasal çerçeve içinde toplumun farklı kesimlerinin görüşlerinin yansıtılmasına katkıda bulunmaktadır. TUSİAD, İKV, TOBB, TİSK ve Türk-İş bu kuruluşlardan bazıları olup reform sürecinin devam etmesi için hükümete baskı yapmakta, hükümetle birlikte müzakere sürecine katkıda bulunmaktadır. Bu kuruluşlarda çalışan uzmanların görüşleri, Avrupa Birliği'nin, hükümetin ve bahsi geçen kuruluşların yayınladıkları rapor, bildiri ve tam üyelik sürecindeki faaliyetleri neticesinde sivil toplum kuruluşlarının bir taraftan sürece, diğer taraftan Türkiye'nin demokratikleşmesine katkıda bulunması gerektiği, iç ve dış politikaların oluşmasında varlığını hissettirmelerinin, birbirlerini dışlamadan ortak projeler içinde yer almalarının şart olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1) Sivil Toplum, 2) Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları, 3) Avrupa Birliği, 4) Müzakere Süreci

ABSTRACT

Master Thesis

The Role of Civil Society Organizations in Turkey's European Union

Full Membership Process

Zühal ÜNALP ÇEPEL

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

European Union Master Program

Civil society concept which arose and developed in the West is one of the mostly mentioned concepts in Turkey's European Union membership process. A new process started for Turkey, beyond fulfilling the Copenhagen criteria. In 2005, "Civil Society Dialogue Between European Union and Candidate Countries" report published by European Union Commission, has linked Turkey's membership to the contributions of civil society organizations. However, from 1963 on, from the date of Ankara Agreement to this date, relations have been maintained in the intergovernmental platforms.

As the dialog among civil society organizations in European Union and Turkey strengthens, Turkey's integration process will speed up. Civil society organizations in Turkey and European Union have differences in terms of historical and structural aspects. However, a new process started for Turkey by achieving candidate country status in 1999 Helsinki Summit. Associations, foundations, business organizations and trade unions have contributed to the membership process, and also to Turkey's democratization, transparency of decision-making processes and reflection of the different segments of the society in legal aspect. TÜSİAD, İKV, TOBB, TİSK and Türk-İş are some of those organizations which exert press on the government for the maintenance of reform process and they make contributions to the negotiation process. As a result of the experts' views in those organizations, reports, declarations and activities of European Union, the government and those organizations, civil society organizations should contribute both the process and Turkey's democratization, have role in domestic and foreign policy making processes and take place in common projects by not excluding each other.

Key Words: 1) Civil Society, 2) Civil Society Organizations in Turkey, 3) European Union, 4) Membership Process

**TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ’NE TAM ÜYELİK SÜRECİNDE
SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ**

YEMİN METNİ	II
TUTANAK	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	XI
İÇİNDEKİLER	

BİRİNCİ BÖLÜM

**TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ’NDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI
VE GELİŞİM SÜRECİ**

1.1. SİVİL TOPLUM KURULUŞU NEDİR?	s. 1
1.1.1. Avrupa Birliği’nde Sivil Toplum Kuruluşu Tanımı	s. 7
1.1.2. Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşu Tanımı	s. 9
1.2. TÜRKİYE’DEKİ SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ GELİŞİM SÜRECİ	s. 12
1.2.1. Osmanlı Devleti’nde Sivil Toplum Unsurları (Vakıflar ve Lonca Teşkilatlanması)	s. 14
1.2.2. Cumhuriyet Dönemi: Yeni Aktörlerin Ortaya Çıkışı	s. 20
1.2.3. Neoliberal Politikalar ve Adaylık Süreci	s. 25
1.2.4. 1999 Marmara Depremi ve Sonrası	s. 28
1.3. AVRUPA BİRLİĞİ’NDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ GELİŞİM SÜRECİ	s. 31
1.3.1. Avrupa’da Sivil Toplumun Kuramsal ve Tarihsel Gelişimi	s. 31

1.3.2. Avrupa Birliği'nin Kurumsal Yapısı İçinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimi	s. 38
1.3.2.1. Avrupa Parlamentosu ve Sivil Toplum Kuruluşları	s. 44
1.3.2.2. Avrupa Birliği Komisyonu ve Sivil Toplum Kuruluşları	s. 45
1.3.2.3. Ekonomik ve Sosyal Komite ve Sivil Toplum Kuruluşları	s. 47

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM ÜYELİK SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ

2.1. AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM ÜYELİK SÜRECİNDE DERNEKLERİN ROLÜ: TÜSİAD ÖRNEĞİ	s. 50
2.1.1. Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinde TÜSİAD'ın Rolü	s. 56
2.1.1.1. TÜSİAD'ın Lobi Faaliyetleri	s. 62
2.1.1.2. TÜSİAD'ın Sivil Toplumunu Bilinçlendirme Rolü	s. 66
2.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM ÜYELİK SÜRECİNDE VAKIFLARIN ROLÜ: İKV ÖRNEĞİ	s. 67
2.2.1. Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinde İKV'nin Rolü	s. 70
2.2.1.1. İKV'nin Lobi Faaliyetleri	s. 74
2.2.1.2. İKV'nin Özel Sektöre Yönelik alışmaları	s. 79
2.2.1.3. İKV'nin Genel ve Teknik Düzeyde Bilgilendirme Projeleri	s. 81
2.3. AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM ÜYELİK SÜRECİNDE ODALARIN ROLÜ: TOBB ÖRNEĞİ	s. 85
2.3.1. Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinde TOBB'un Rolü	s. 87
2.3.1.1. TOBB'un Özel Sektöre Yönelik Faaliyetleri	s. 90
2.3.1.2. TOBB'un İç ve Dış Kamuoyunu Bilgilendirme Rolü	s. 93
2.3.1.3. TOBB'un Odalara Yönelik alışmaları	s. 93

2.4. AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM ÜYELİK SÜRECİNDE İŞÇİ VE İŞVEREN SENDİKALARININ ROLÜ: TİSK VE TÜRK-İŞ ÖRNEKLERİ	s. 96
2.4.1. Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinde TİSK'in Rolü	s. 102
2.4.1.1. TİSK'in İşveren Dünyasındaki Lobi Faaliyetleri	s. 105
2.4.1.2. TİSK'in İşgücü Piyasasına Yönelik Faaliyetleri	s. 106
2.4.2. Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinde Türk-İş'in Rolü	s. 107
2.4.2.1. Türk-İş'in İşçi Sendikaları Arasındaki Lobi Faaliyetleri	s. 111
SONUÇ	s. 112
KAYNAKLAR	s. 122

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABGS	: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AEV	: Avrupa Eğitim Vakfı
AGİAD	: Anadolu Genç İşadamları Derneği
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AKUT	: Arama Kurtarma Derneği
ASKON	: Anadolu Aslanları İşadamları Derneği
Ar-Ge	: Araştırma-Geliştirme
BDA	: Bundesvereinigung der Deutschen Arbeitgeberverbände
BDI	: Bundesverband der Deutschen Industrie
Bknz.	: Bakanız
CBI	: The Confederation of British Industry
CONECCS	: The Database for Consultation, the European Commission and Civil Society
CSO	: Civil Society Organization
DİSK	: Devrimci İşi Sendikaları Konfederasyonu
ECAS	: European Citizen Action Service
EGEV	: Ege Ekonomiyi Geliştirme Vakfı
ESİAD	: Ege Sanayicileri ve İşadamları Derneği
ETUC	: European Trade Union Confederation
Eurochambres	: The Association of European Chambers of Commerce
GESİAD	: Genç Sanayici ve İşadamları Derneği
Hak-İş	: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
HYD	: Helsinki Yurттаřlar Derneği
INGO	: International Non-Governmental Organization
ILO	: International Labor Organization
IMF	: International Monetary Fund
İHD	: İnsan Hakları Derneği

İSO	: İstanbul Sanayi Odası
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KİK	: Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi
KOB	: Katılım Ortaklığı Belgesi
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
Mazlum-Der	: İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği
MEDEF	: Mouvement des Entreprises de France
MEGEP	: Türkiye'de Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NGO	: Non-Governmental Organization
NIROC	: Network of Interest Representation Offices from Candidate Countries
s.	: Sayfa Numarası
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TÖSED	: Türk Özel Sektör Dostluk Gurubu
TTB	: Türk Tabipleri Birliği
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
TZOB	: Türkiye Ziraat Odaları Birliği
UN/ECE	: United Nations Economic Commission for Europe
UNICE	: Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe
YMMO	: Yeminli Mali Müşavirler Odası
TAIEX	: Avrupa Komisyonu Teknik Yardım Bilgi Değişim Ofisi
TEPAV	: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
UAPME	: Union Europeenne de L'artisanat et des Petites et Moyennes Entreprises
UHİSK	: Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu

GİRİŞ

Gönüllü olarak biraraya gelmiş vatandaşların devlet müdahalesinden bağımsız olarak ve kendi kendilerini örgütleyerek oluşturdukları sivil toplum kuruluşları, buldukları ülkenin dış politikasını sivil toplumun temsilcileri olarak etkilemektedirler.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile merkezi yönetim sisteminin çökmesi, devletten başka aktörlerin de karar alma süreçlerine dâhil olması gereğini doğurmuştur. 1990'lı yıllarda başlayan bu değişim tüm dünya ülkelerini, uluslararası kuruluşları ve bölgesel entegrasyonları etkisi altına almaktadır. Bu değişimden en çok etkilenen bölgesel entegrasyonlardan birisi de Avrupa Birliği'dir. Ekonomik ve daha sonra siyasi entegrasyon sürecini büyük ölçüde gerçekleştirmiş olan Avrupa Birliği, bugün sosyal alanlarda entegre olmak için girişimlerde bulunmaktadır. Bu noktada Avrupa Birliği'ne aday her ülkenin hem hükümetler düzeyinde hem de sivil toplumlar arasında sağlanacak mutabakatın ardından üye olması beklenmektedir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecindeki en önemli aşamalardan birisi 3 Ekim 2005 tarihinde üyelik müzakerelerinin başlamış olmasıdır. Katılım müzakereleri süreci katılım öncesi süreçten birçok yönüyle farklılıklar içermektedir. Bu tarihten itibaren Avrupa Birliği Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerine uyumunu yakından takip etmekte, müktesebat başlıklarının müzakere edilip Avrupa Birliği'ne uyum sağlanmasını beklemekte ve Türkiye ile sivil toplum diyalogunu gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Avrupa ve Türk halkının katkılarıyla gerçekleştirilecek olan bu süreçte Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının rolü son derece önemlidir.

Tezimizde Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının rolü, öncelikle sivil toplum alanında faaliyet gösteren bu aktörlerin karar alma süreçlerindeki rolleri bakımından tarihsel süreç içinde incelenecektir. Tezimizin birinci bölümünde Türkiye ve Avrupa Birliği'ndeki sivil toplum kuruluşu

algısı, tanımı ve tarihsel süreç içinde bu alandaki gelişmelere yer verilecektir. Bu süreci incelerken sivil toplum kavramının her iki coğrafyada ne ifade ettiği üzerinde durulacaktır.

Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının gelişim süreci Osmanlı dönemi, Cumhuriyet dönemi, neoliberal politikalar ve adaylık süreci, Marmara depremi ve sonrası başlıkları altında incelenecektir.

Avrupa'daki sivil toplum kuruluşlarının gelişim süreci içinde, Antik Çağ'a kadar uzanan sivil toplum kavramının özellikle 11. yüzyıl itibariyle Batı'lı felsefeciler tarafından yapılan tanımlarına yer verilecektir. Burjuva sınıfı önderliğinde feodal düzeni yıkan Avrupa'daki sivil toplumun gelişimi ile Türkiye'deki sivil toplumun gelişimi arasındaki fark bu noktada ortaya çıkacaktır. Bu tarihsel incelemenin ardından sivil toplum kuruluşlarının Avrupa Birliği üst kurumları olan Avrupa Birliği Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Ekonomik ve Sosyal Konsey'deki rollerine, karar alma süreçlerindeki etkilerine yer verilecektir.

Tezimizin ikinci bölümünde, 3 Ekim 2005 tarihinde Avrupa Birliği ile üyelik müzakerelerine başlayan Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının bu süreçte oynadıkları rollere yer verilecektir. Tezimizde Türkiye'deki dernek, vakıf, oda ve sendikaların rolü Türk Sanayi ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) ve Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) örnekleriyle açıklanacaktır. Bu sivil toplum kuruluşlarının müzakere süreci öncesi ve sürecin başladığı tarihten itibaren gerçekleştirdiği faaliyetler ve projeler ayrı başlıklar altında, bu kuruluşların yayınladıkları dergi, rapor ve bültenler, bu kuruluşlarda görev yapan uzmanlarla yapılan görüşmeler ve basında çıkan haberler ışığında incelenecektir. Tezimizde Türkiye'de faaliyet gösteren bu sivil toplum kuruluşlarının müzakere sürecini nasıl etkiledikleri, sivil toplumun gelişimine ve demokratikleşmeye ne derece katkıda buldukları incelenecektir.

Türkiye'deki derneklerin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecindeki rolü TÜSİAD örneği ile açıklanacaktır. TÜSİAD'ın üyelik sürecinde faaliyet gösteren en aktif derneklerden biri olması bu süreçteki rolünün önemini ortaya koymaktadır. Türkiye'deki vakıfların rolü ise İKV örneği ile incelenecek ve İKV'nin gerçekleştirdiği projelerle sürece ve Türkiye'deki sivil toplumun gelişmesine ne derece katkıda bulunduğu incelenecektir. Atipik sivil toplum kuruluşu olarak görülen odaların AB sürecindeki rolü TOBB örneği ile açıklanacaktır. Tezimizde odalara yer vermemizin nedeni Avrupa Birliği Komisyonu tarafından Haziran 2005'te yayımlanan "Avrupa Birliği ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyalogu" raporunda sivil toplum kuruluşu tanımının geniş tutularak, birer meslek kuruluşu olan odaların da bu tanıma dâhil edilmesidir. Bu noktada, Avrupa Birliği penceresinden bakıldığında, sivil toplum alanında aktif olarak faaliyet gösteren her aktör Türkiye'nin üyelik sürecine katkıda bulunacaktır.

1980 askeri darbesiyle kapatılan ve sivil kadronun iktidara gelmesi ile yeniden kurulmasına izin verilen işçi ve işveren sendikalarının, Türk-İş ve TİSK örnekleriyle, tarihsel süreç içinde değişen Avrupa Birliği algıları açıklanacak, üyelik müzakerelerinin başlaması ve sendikalardaki kadro değişikliklerinin ardından bu kuruluşların üstlendikleri rollere yer verilecektir.

Tezimizin sonuç bölümünde TÜSİAD, İKV, TOBB, Türk-İş ve TİSK'in sivil toplumun aktörleri olarak Avrupa Birliği ile müzakere sürecinde hangi rolleri üstlendiği ve katkılarının hangi boyutta olacağına yer verilmesi amaçlanmaktadır. Türkiye'de farklı grupların çıkarlarını korumak üzere kurulmuş sivil toplum kuruluşlarının Avrupa Birliği'ne üyelik olan ortak amaç etrafında biraraya gelerek projeler üretmesi gerekmektedir. Bu süreç aynı zamanda Türkiye'nin demokratikleşmesine katkıda bulunan önemli bir süreçtir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ'NDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE GELİŞİM SÜRECİ

Antik Yunan'a ve Ortaçağ'a kadar uzanan sivil toplum kavramı 18. yüzyıldan bu yana felsefeciler ve akademisyenlerin çalışma alanlarından biri olagelmıştır. Sivil toplum kendi kendini oluşturan, devletten özerk ve özel alan ile devlet arasında bulunan örgütlü bir yapılanmadır.¹ Bu yapılanma Batı toplumlarında demokratikleşme süreci ile paralel gitmekte olup Türkiye'de de aktif rol oynamaya başlamıştır.

Sivil toplumu oluşturan unsurlardan birisi olan sivil toplum kuruluşları Türkiye'nin demokratikleşme sürecine katkıda bulunmaktadır. Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde sivil toplumun farklı kesimleri tarafından hazırlanan projeler ve uyum çalışmaları dikkati çekmektedir. Bu çalışmada sivil toplum kavramı ve sivil toplum kuruluşları Türkiye ve Avrupa Birliği açılarından incelenmiştir. Müzakere sürecinin bu iki tarafı arasında sivil toplum kuruluşları ve bu kuruluşların toplumdaki rolleri bakımından farklılıklar gözlemlenmiştir. Tarihsel süreçlere bağlı olarak ortaya çıkan farklılıklar neticesinde Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının AB'ye üyelik sürecindeki rolünün belirlenmesi mümkün olmaktadır.

1.1. SİVİL TOPLUM KURULUŞU NEDİR?

Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının (STK) Avrupa Birliği'ne (AB) entegrasyon sürecindeki rolünü incelemeyen önce dünya genelindeki, Türkiye ve AB'deki STK tanımını yapmak ve sivil toplum kavramını açıklamak yerinde olacaktır.

¹ Tanju Tosun, "Türkiye'nin AB Üyeliği Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sivil Toplum Kuruluşlarının Uluslararası Politikaya Etkileri Sempozyumu, 14-15 Mart 2006

“Sivil” kavramının etimolojik kökenine baktığımızda uygarlık (civilization) kavramı karşımıza çıkmaktadır. Uygarlık ya da sivilizasyon ile sivil sözcükleri arasında yakın bir ilişki vardır. Sivilizasyon sözcüğü Batı düşüncesindeki anlamı olan uygarlıktan önce, sivilleştirme anlamına gelmekteydi. Sivil ve sivilleştirme sözcüklerinin ortak kökeni olan Latince “civilis” sözcüğü, yurttaşa, hayatına, haklarına ilişkin bütünü ifade etmekteydi.² Bu konuda Şerif Mardin de “sivil” kavramının, şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri kapsadığını belirtirken, terimin ‘şehirli’ yani ‘medeni’ olanla ilgili olduğunu; karşınının da ‘gayr-ı medenîlik’ yani barbarlık olduğunu ifade etmektedir.³

Gönüllü ve kendiliğinden örgütlenmiş olan sivil toplum, devletten özerk bir şekilde var olan sosyal yaşam alanı olarak tanımlanmaktadır.⁴ Çünkü sivil toplum, kendi ekonomik kanunlarını, oyun kurallarını takip etmek isterken, devlet kendi menfaatleri için kontrol sistemi kurmak istemektedir.⁵ Bu anlamda John Keane’nin de tanımladığı gibi sivil toplum “devletin dışında, devlet tarafından planlanıp kurulmamış, devlet denetiminde olmayan toplumu veya toplumları” ifade eder.⁶ Charles Taylor ise, sivil toplumun, minimal anlamda “devletin vesayeti altında olmayan, özgür birliklerin bulunduğu yerde, güçlü anlamda ise “sadece bir bütün olarak toplumun, devlet vesayetinde olmayan bu tür birliklerle kendisini yapılandırabildiği ve eylemlerini koordine edebildiği yerde var olduğunu ileri sürmektedir.⁷ Larry Diamond’ın sivil toplum tanımı da bunu desteklemektedir: “*Sivil toplum gönüllü, kendi kendini yaratan, büyük ölçüde kendi ayakları üzerinde duran, örgütlü toplumsal yaşam alanıdır*”.⁸

² Cemal Bali Akal, **Sivil Toplumun Tanrısı**, Engin Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1995, s. 34

³ Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1**, (Der. Mümtaz’er Türküne, Tuncay Önder), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 20

⁴ Aytekin Yılmaz, **Çağdaş Siyasal Akımlar, Modern Demokraside Yeni Arayışlar**, Vadi Yayınları, 2. Basım, 2003, Ankara, s. 321

⁵ Halil İnalcık, “Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar”, **Global Yerel Eksende Türkiye**, (Der. E. Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay), 1. Baskı, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2000, s. 97

⁶ John Keane, **Despotizm ve Demokrasi: Sivil Toplum ve Devlet, Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar**, (Der. John Keane), (Çev. Levent Köker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, Aralık 1993, s. 48

⁷ Charles Taylor, “Modes of Civil Society”, **Public Culture**, Vol: 3, No:1, Fall 1990, s. 111

⁸ Larry Diamond, “Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation”, **Journal of Democracy**, Vol: 5, Issue: 3, July 1994, s. 5

Sivil toplum, ikili bir denge hareketi üzerine kuruludur: Elisabeth Özdalga'nın betimlemesine göre bireyler, merkezi devletin baskısından korunarak bireysel özgürlüklerini güvence altına alır. Diğer taraftan merkezi devlet gücü, sivil toplumu var eden bağımsız bireylerin oluşturduğu ara grupların varlığı sayesinde dizginlenir.⁹ Kamu bürokrasisi dışında kalan aktörler sivil toplumu oluşturmaktadır. Sivil toplum alanındaki aktörler birbirleriyle yatay ilişki kurarak güç birliği oluşturarak siyasi otoriteyi yönlendirebilirler.¹⁰ Kendi kendini sürdürebilen ve paylaşılan ortak değerlere sahip hukuki bir düzen içinde işleyen sivil toplum, Süleyman Akdemir'in tanımına göre ise, insan hak ve hürriyetleri ile kamu düzeni arasındaki dengenin çoğulcu ve rekabete dayanılarak kurulduğu bir toplum demektir.¹¹ Bu nedenden ötürü, sivil toplum kavramı otoriter devletlere sahip toplumlarda kaygı uyandırmaktadır.¹² M. Burhan Erdem, tarihsel olarak sivil toplumun gelişmesi ile piyasa toplumunun gelişmesi arasında büyük ölçüde paralellik olduğunu savunmaktadır. Buna göre devletin vatandaşlarının ekonomik hayatını büyük ölçüde düzenlediği, koordine ettiği bir rejimde sivil toplumun varlığı sınırlanmış demektir.¹³

Sivil toplum yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere pek çok düşünür ve akademisyen tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Gordon White, "*Bu derece muğlâk bir kavramın, siyasal kuramın büyük kilisesinin mahzenindeki tabutuna geri gönderilmesi gerekmez mi?*" diye sorar. Ona göre terimin en geçerli kullanımı, "devlet ile devletten ayrı, devletle ilişkide özerkliğe sahip olan ve toplumun üyeleri tarafından kendi çıkarlarını ya da değerlerini korumak ya da yaymak için gönüllü olarak kurulan örgütlenmelerin oluşturduğu bir birliktelik alanı" olmasıdır.¹⁴

⁹ Elisabeth Özdalga, "Sivil Toplum ve Düşmanları", **Postmodernizm ve İslâm Küreselleşme ve Oryantalizm**, (Der. A. Topçuoğlu, Y. Aktay), Ankara, Vadi Yayınları, 1996, s. 99

¹⁰ Duygu Dalgıç, Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşlarının Yerel Siyasete Etkileri (İzmir Örneği), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1997, s. 29

¹¹ Süleyman Akdemir, "Sivil Toplum ve İslamiyet", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 269

¹² Björn Beckman, "Demokratikleşmeyi Açıklamak: Sivil Toplum Üzerine Notlar", **Demokrasi ve İslam Dünyası**, (Ed: Elisabeth Özdalga, Sune Persson), (Çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 1

¹³ Burhan Erdem, "Sivil Toplum ve Ekonomi", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 402

¹⁴ Gordon White, "Civil Society, Democratization and Development (I): Clearing the Analytical Ground", **Democratization**, Vol: 1, No: 3, Autumn 1994, s. 378

Sivil toplum kavramı sivil toplumun üyeleri olan STK'ların da tanımlanmasını beraberinde getirmektedir. STK'lar toplumsal ve siyasal yaşamda önemli bir rol oynamakta ve demokratik bir sistem için vazgeçilmez bir konumda bulunmaktadır. Ancak sivil toplumun temel aktörleri olan bu kuruluşlar hakkında literatürde ortak bir tanım yapılmamıştır.¹⁵ STK kavramının sınırları, hem kavramın ortaya çıktığı Batı dünyasında, hem de Türkiye'de kesin olarak çizilememiştir.

STK, yurttaşların ortak bakış, ortak çıkar, ortak duyarlılık, ortak talep gibi temeller üzerinde gönüllü olarak bir araya gelmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu kuruluşlar devletin hukuki, ticari, idari ve kültürel organlarının dışındaki alanda meydana getirdikleri dernek, vakıf, sivil girişim, platform, ilişki ağı ve benzerlerinden oluşan yapıları ve etkinlikleri kapsamaktadır.¹⁶ Ortak amacı toplumlara derinden etkilemek olan çok çeşitli çalışma grupları oluşturabilen STK'lar, bilişim teknolojilerinden çok üst düzeyde yararlanabilmekte; toplumların gelişmesi için gerekli işlevlerin yerine getirilmesinde tüm toplum katmanlarının rol almasını sağlayabilmekte; üyelerinin dışındaki bireyleri de çalışmalarına katabilmektedir.¹⁷ Bu genel tanıma göre, STK'lar hükümet ve kamu idaresi dışında kalan tüm alanı içermektedir. Bu alan ise çevre, sağlık, kadın, gençlik, çocuk, engelliler, hayır ve yardımlar, kentleşme, bilim ve teknoloji, tüketici, çalışma hayatı, insan hakları gibi alanlardır.¹⁸

Ersin Kalaycıoğlu'na göre sivil toplum, kendi rızaları ile bir araya gelmiş vatandaşların devlet ya da merkezi bir ulusal gücün müdahalesinden bağımsız hareket etmelerini ifade eder.¹⁹ Sivil toplumun toplumsal farklılaşma, toplumsal örgütlenme, gönüllü birliktelik ve toplumsal düzeyde otonomileşme olmak üzere beş özelliği vardır. Buna göre, toplum yaşamındaki etnik, kültürel, dinsel, ideolojik, siyasi, ekonomik veya cinsiyet bazındaki farklılaşmalar sivil toplumun gelişimi için

¹⁵ Fatih Duman, "Sivil Toplum", **Siyaset**, (Ed. Mümtaz'er Türköne), Lotus Yayınevi, Eylül 2003, İstanbul, s. 365

¹⁶ y.a.g.e, s. 365

¹⁷ Ersin Töreci, (2005), *Sivil Toplum Örgütleri Artık Sıradan Dernekler Olmamalı*, Erişim: 08.08.2005, <http://www.stgm.org/kutuphane.php?sec=5>.

¹⁸ Yavuz Atar, "Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonu ve Sivil Toplum-Devlet Dualizmi", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 98

¹⁹ Ersin Kalaycıoğlu, (2001), *Civic Culture in 'Secular' Turkey*, Erişim: 05.10.2001, The Institute of Ismaili Studies, www.iis.ac.uk/research/sem_con lec/sem_00/kalaycioglu.htm.

zorunludur.²⁰ Ayrıca farklılaşmış alanlarda politika üretebilecek sosyal örgütlenmelerin de olması gerekir ki STK'lar bu amaç için vatandaşın gönüllü birlikteliğini sağlayıcı nitelikte olan örgütlerdir.²¹

Bireyin özgürce yaptığı anlaşmalar, kurduğu dernek, vakıf, iktisadi, kültürel ve benzeri kuruluş ve ilişkiler sivil toplum alanını kapsamaktadır.²² Tarihsel süreçte dinsel ve parasal amaçlarla cemaatler haline gelen topluluklar daha sonra dernek, kooperatif, birlik ve sendikalara dönüşmüştür. STK olarak anılan bu kuruluşların etkinlikleri ve toplumsal süreçlerde aldıkları roller bugün demokratikleşmenin göstergesi olarak kabul edilmektedir.²³ Norberto Bobbio da STK'ları demokrasinin gelişmesine katkıda bulunan, kar amacı gütmeyen, devletten ayrı hareket edebilen, bireylerin ortak amaç ve hedeflerine bakıldığında ise; siyasal iradeyi ve yönetimi kamuoyu oluşturmak suretiyle etkileyebilen bir örgütlenme türü olarak tanımlamaktadır.²⁴

Batı dünyasında 11. yüzyılda ortaya çıkan sivil toplum kavramı, 1980 sonrası dönemde demokrasi ile birlikte, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde yeniden canlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından sivil toplum kavramı toplumlardaki demokratikleşme süreçlerine eklenmiştir.²⁵ Gelişmiş ülkelerdeki sosyal bilimciler demokrasiyi daha iyi hale getirmenin yollarını tartışmaya başlamış, gelişmekte olan ülkelerde ise sivil toplum kavramı otoriter rejimlere karşı en önemli araçlardan biri haline gelmiştir.²⁶ Ernest Gellner'e göre yaşayabilir bir demokrasinin gelişimi için bir önkoşul olarak bakılan sivil toplumun

²⁰ Göran Therborn, "Sivil Toplumun Ötesi: Demokratik Deneyimler ve Orta Doğu'ya Uygunlukları", **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, (Ed. Elisabeth Özdalga, Sune Persson, Çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 61

²¹ Ömer Çaha, "1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 31

²² Ersin Kalaycıoğlu, "Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset", **Global Yerel Eksende Türkiye**, (Der. E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay), Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2000, s. 119

²³ Sunay Demircan, (2005), *Avrupa Birliği ve Sivil Toplum*, Erişim: 07.08.2005, <http://www.stgm.org/kutuphane.php?sec=5>.

²⁴ Norberto Bobbio, **Sivil Toplum ve Devlet**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 17

²⁵ Ayşe Kadioğlu, "Civil Society, Islam and Democracy in Turkey: A Study of Three Islamic Non-Governmental Organizations", **The Muslim World**, Vol: 95, January 2005, s. 24

²⁶ Filiz Başkan, Küreselleşme, "Sivil Toplum ve Fethullah Gülen", **Global Yerel Eksende Türkiye**, (Der. E. Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul, Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2000, s. 280

gelecekteki gelişme şansı STK'ların niteliğine bağlıdır.²⁷ Gellner sivil toplumun birbirinden farklı hükümet dışı kuruluşlardan oluştuğunu, devleti dengeleme, barışı koruma ve arabuluculuk rolü üstlendiğini savunmaktadır.²⁸

STK üye ve yöneticileri, sivil toplum kavramını çoğunlukla “örgütlü toplum”, “toplumun kendisi”, “devlet dışı örgütlenmeler”, “demokrasinin temel unsuru”, “siyasi yapı üzerinde baskı grubu oluşturan toplumsal güç”, “toplumsal duyarlılığı olan kişilerin ortak bir çıkar için bir araya gelişi” gibi ifadelerle tanımlamaktadır.²⁹ STK'lar, sosyo-ideolojik yaklaşımda medeni kuruluş (civic organization), sosyo-politik yaklaşımda sivil toplum kuruluşu (civil society organization) veya hükümet dışı kuruluş (non-governmental organization), sosyo-ekonomik yaklaşımda gönüllü kuruluş (voluntary organization) veya kar amacı gütmeyen kuruluş (non-profit organization) olarak adlandırılmaktadır.³⁰ STK'lar Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesinde “non-governmental organizations” olarak anıldığı için uluslararası literatürde “NGO” (hükümet dışı kuruluş) kavramı daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Hükümet dışı kuruluşlara değişik adlar verilmesinin nedeni daha çok bu kuruluşların o ülkedeki algılanma biçimi ve yerine getirdiği farklı işlevlerde aranmalıdır. Hükümet dışı kuruluşlar bir toplumsal kuruluş olarak değerlendirildiğinde, bu kuruluşların ait oldukları toplumsal yapı unsurlarıyla biçimlendikleri ortaya çıkmaktadır. Toplumsal örgüt niteliğindeki hükümet dışı kuruluşları ait olduğu toplumun yasal düzenlemelerinden, politikasından, demografik özelliklerinden, üretim biçiminden ve kullandığı teknolojiden bağımsız düşünemeyiz.³¹ Hükümet dışı kuruluş kavramı, Türkiye’de de birçok kuruluş tarafından tam anlamıyla benimsenmiş değildir. Bunun nedeni kavramın hükümet dışı olmak yerine hükümet karşıtı şeklinde algılanmasıdır.³²

²⁷ Ernest Gellner, **Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals**, Penguin, USA, 1996, s. 7

²⁸ Ernest Gellner, “The Importance of Being Modular”, (Ed. John A. Hall), **Civil Society, Theory, History, Comparison**, Polity Press, Cambridge, 1995, s. 32

²⁹ Bahattin Akşit, Bahar Tabakoğlu ve Ayşe Serdar “Ulus-Devlet, Küreselleşme ve Cemaatçilik Arasında Sıkışan/Gelişen Sivil Toplum: Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Deneyimi”, **Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce ve Modernleşme**, (Ed. A. A. Dikmen), Türk Sosyal Bilimler Derneği ve İmaj Yayınları, Ankara, 2002, s. 405

³⁰ Nihal Boztekin, **AB Uyum Süreci ve STKlar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 133

³¹ Said Demirel, Kamil Alptekin, Mehmet Ali Alluşoğlu, “Sivil Toplum Örgütleri”, **Mülkiye**, Cilt: XXVI, Sayı: 223, Mart-Nisan 2002, s. 128

³² y.a.g.e, s. 128

STK'ların kendi varlıklarını koruması, güçlerini geliştirmesi, amaçlarını gereği gibi gerçekleştirebilmesi ancak demokratik yönetimlerde gerçekleşebilmektedir.³³ M. Lütfullah Karaman'a göre, günümüzde sivil toplum alanındaki özgürlükler kökleşerek kamu hayatının temel unsurları haline gelmiştir.³⁴ Bu noktada STK'lar demokratik hukuk devlet düzeni içinde bireylerin sadece "denetleme" ile yetinmeyip çeşitli alanlarda örgütlenerek hukuk devleti düzenini sağlamasına yardımcı olmaktadır.³⁵ Bugün demokrasiler kamu sektörü, kar amaçlı özel sektör, kar paylaşırma amacı gütmeyen ve kamu yararına çalışan vakıflar ve dernekler gibi gönüllü kuruluşlar olmak üzere başlıca üç temel sektöre dayandırılmaktadır. STK'ların yer aldığı bu sektöre "üçüncü sektör", "bağımsız sektör" veya "vatandaşlar sektörü" de denmektedir. Bu ayrıma göre üçüncü sektörü örgütlemeyen demokrasilerde vatandaş birinci ya da ikinci sektörün egemenliği altındadır ve demokratik gelişme bu sektörün bağımsız bir sektör olarak gelişmesine bağlıdır.³⁶

Şerif Mardin, sivil toplumun temel işlevini toplumsal tikanıklığı açmak olarak belirlemektedir.³⁷ Bu anlamda AB ile 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlayan Türkiye'de sivil toplum bilincinin oluşmasına en çok katkıda bulunabilecek kurumlar arasında STK'lar yer almaktadır.

1.1.1. Avrupa Birliği'nde Sivil Toplum Kuruluşu Tanımı

AB'deki STK'lar, yaşamsal bir rol üstlenerek örgütlenmiş yurttaşların yaşadıkları ülkenin toplumsal ve ekonomik kalkınmasına, sivil toplum düzenine doğrudan katkıda bulunmaktadır. Böylece üçüncü sektör aracılığıyla katılımcı demokrasinin oluşturulması ve sürdürülmesi hedeflenmektedir. AB'de STK'lar kamu

³³ Mustafa Başoğlu, "Demokrasi ve Sivil Toplum Kuruluşları", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 113

³⁴ M. Lütfullah Karaman, "Cumhuriyet ("Devlet")in Altını Çizerken "Demokrasi"nin Üstünü Çizen Bir Siyasal Düzen "Sivil Toplum"un (Varlıkla Yokluk Arasındaki) Yeri", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s.203

³⁵ Kezban Hatemi, "Sivil Toplum Örgütlenmesi İçinde Kadının Eşit Yeri", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 337

³⁶ Demirel, Alptekin, Alluşoğlu, a.g.e., s. 135

³⁷ Şerif Mardin, "Civil Society and Islam", **Civil Society, Theory, History, Comparison**, (Ed. John A. Hall), Polity Press, USA, 1995, s. 278

otoriteleri ve vatandaşlar arasında arabuluculuk yapmaları nedeniyle, kamu yararı hedef ve sorumluluğuyla hareket eden örgütsel yapıların tamamı olarak tanımlanmaktadır.³⁸

AB, toplumsal ve ekonomik konularda rol oynayan tüketici kurumlarını, ortak amaç çerçevesinde insanları bir araya getiren hükümet dışı toplulukları (çevre, insan hakları, hayır kurumları gibi), dinsel toplulukları, yerel girişimleri, gençlik kuruluşlarını ve hatta aile birliklerine kadar insanların dâhil oldukları kuruluşları STK olarak kabul etmektedir. Avrupa Komisyonunun resmi bir istişare organı olan CONECCS, Avrupa'daki STK'ların veri tabanını oluştururken bu kapsama ticaret birlikleri, sendikalar, işveren kuruluşları/profesyonel federasyonlar, hükümet dışı kuruluşlar (NGO), hizmet ve üretim birlikleri, yerel idarelerin birlikleri, politik ilgi grupları, dinsel ilgi grupları ve diğer grupları da almıştır. Politik ilgi grupları arasında ülkenin ve AB'nin yasaları çerçevesinde, siyasi görüşleri dile getiren gruplar, yerel idarelerin kurdukları birlikler ve dernekler yer almaktadır. Diğer gruplar ifadesi ise STK'ların sınırını genişletmeye olanak sağlamaktadır. Bu kapsamda da sivil girişimler, platformlar ve komiteler yer almaktadır.³⁹

Ekonomik ve Sosyal Komite tarafından 22 Eylül 1997 yılında yayınlanan resmi belgede STK'lar arasında, sosyal ortaklar olarak da adlandırılan işçi ve işveren birlikleri/sendikaları, ekonomik ve sosyal aktörler, meslek kuruluşları, sosyal ve ekonomik örgütler, çevre ve insan hakları örgütleri, tüketici dernekleri, hayırsever kuruluşlar, eğitimle ilgili STK'lar, halka yakın ve üyelere yönelik faaliyet gösteren gençlik örgütleri, aile dernekleri, dinsel örgütler ve yerel yaşama katılımı sağlayan cemaat anlayışına dayalı kuruluşlar yer almaktadır.⁴⁰ Ekonomik ve Sosyal Komite STK'ları toplum yararı doğrultusunda sorumluluk üstlenen, resmi makamlar ile yurttaşlar arasında aracı işlevi gören bütün örgütsel yapılanmalar olarak

³⁸ Boztekin, a.g.e., s. 132

³⁹ STK Destek Ekibi-Sivil Toplum Geliştirme Programı, *Avrupa Birliği'nin Yolu Sivil İnisiyatifleri Güçlendirmekten Geçiyor*, Erişim: http://www.siviltoplum.com.tr/tanitim_7.htm.

⁴⁰ *White Paper on European Governance*, Erişim: Haziran 2001, Report of Working Group 'Consultation and Participation of Civil Society', No: 2, Pilot: L. Pavan Woolfe, Rapporteur: M. Kröger, http://europa.eu.int/comm/governance/areas/group3/report_en.pdf.

tanımlamaktadır. Bu tanım özellikle, örgütlenmiş bir sivil toplumun temel unsuru konumundaki bütün ekonomik, toplumsal ve meslekî kuruluşları kapsamaktadır.⁴¹

AB farklı kategorilerde yer alan STK'ların yapılarında ahenkleştirmeyi, demokratik işlevlerinde gelişmeyi, toplumsal etki ve katkılarında büyümeyi, kamusal ilişkilerinde rasyonelleşme ve paylaşmayı, kamu ile birlikte güç birliği oluşturma ve ortaklık kurma anlayış ve yaklaşımını amaçlamaktadır.⁴² Komisyon tarafından Haziran 2005 tarihinde yayınlanan “AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyaloğu” adlı tebliğde ise sivil toplum diyalogunda mümkün olan en kapsamlı tanımın kullanılacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda sivil toplum iş piyasası aktörleri, bir başka deyişle sosyal ortaklar (sendikalar ve işveren federasyonları); sosyal ve ekonomik oyuncularını temsil eden kuruluşlar (örneğin, tüketici kuruluşları); STK'lar ve toplumsal kuruluşlar; bir başka deyişle, vatandaşların yerel hayata ve belediye kararlarına tabandan gelen kuruluşlar aracılığıyla katılmaları (örneğin, gençlik ve aile dernekleri); dini topluluklar ve medya yer almaktadır.⁴³

1.1.2. Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşu Tanımı

STK'lar Türkiye’de bir güç odağı haline gelmeye başlamıştır. Bu kuruluşlar Türkiye’de yasama, yürütme, yargı ve medyadan sonra “Beşinci Güç”, kamu ve özel kesimden sonra “Üçüncü Sektör” olarak adlandırılmaktadır. Türk hukuk mevzuatında ise STK'lar için hükümet dışı kuruluş, gönüllü kuruluş, özel kuruluş gibi ifadeler kullanılmaktadır.

Türkiye’de sivil toplum, bireysel hak ve özgürlüklerin yaşama geçirilmesi, demokrasiye geçiş ve katılımcı demokrasi taleplerini seslendiren kuruluşlardan oluşmaktadır.⁴⁴ STK'lar farklı alanlarda çalışan gönüllü örgütlerden, düşünce

⁴¹ Nafiz Güder, (2004), *Sivil Kılavuz: Sivil Toplum Geliştirme Programı, Yerel Sivil Girişimler Projesi*, Erişim: Kasım 2004, Ankara, <http://www.stgm.org.tr/docs/sivilkılavuz.pdf>.

⁴² Boztekin, a.g.e., s. 132

⁴³ *AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyaloğu, Komisyon tarafından Konsey, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komite ve Bölgeler Komitesi’ne Gönderilen Tebliğ*, Erişim: Eylül 2005, Ankara: DPT, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/siviltop/diyalog.pdf>.

⁴⁴ E. Fuat Keyman, (2004), *Avrupa’da Sivil Toplum: Tarihsel Perspektif, Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum*, Erişim: 20.10.2004, s. 16, <http://www.stgm.org/kutuphane.php?sec=2>.

kuruluşlarına, sosyal hareketlerden vatandaşlık inisiyatiflerine, hükümet dışı örgütlerden sendikalara ve meslek odalarına kadar geniş bir yelpaze içinde hareket eden bir alanı temsil etmektedir.⁴⁵ Anadolu'da daha çok cemaat, cemiyet, tarikat, lonca ve vakıf tanımları ile adlandırılan STK'lar, Batı literatüründe Sivil Toplum Örgütleri (Civil Society Organizations-CSOs), Hükümet Dışı Örgütler (Non-Governmental Organizations-NGOs), bunların uluslararası faaliyet gösteren türleri olarak Uluslararası Hükümet Dışı Örgütler (International Non-Governmental Organizations-INGOs), Sosyal Hareketler (Social Movements-SMOs) gibi değişik isimlerle anılmaktadır.

Bahattin Akşit, Türkiye'deki STK teriminin Batı literatüründeki NGO terimi ile eşdeğer olmadığını savunmaktadır. Akşit'e göre, NGO terimi tamamen devlet dışı yapıları ifade ederken, STK terimi Türkiye'de devletten bu derece bağımsız değildir. Akşit, STK terimini karşılamaya en yakın olabilecek terimin, Batı literatüründe dağılan Sovyet bloku ülkeleri ve diğer bazı üçüncü dünya ülkeleri ile ilgili literatürde kullanılan "CSO" olduğunu savunmaktadır.⁴⁶ Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Projesi'nin başkanı Sunay Demircan, STK'ların ulusal ve uluslararası alanda farklı anlamlar taşıdığını, örneğin, Fransa'da STK'nın (Organization Non-Gouvernementale) insani yardımlardan, Fransız doktorlarından vs. bahsedildiğini, daha yerel bir düzeyden bahsedildiğinde ise STK yerine "association"ın kullanıldığını belirtmektedir. Demircan bunların profesyonel olmayan, gönüllülerle işleyen örgütler olduğunu, Türkiye ile Kuzey Avrupa ülkeleri karşılaştırıldığında en büyük farkın bu olduğunu belirtmektedir.⁴⁷ STK'lar Türkiye'nin toplumsal yaşamında ve literatüründe daha çok gönüllü kuruluş olarak yer almaktadır. Ancak Türk Hukuk sisteminde dernek ve vakıf statüsündeki "gönüllü kuruluş"un tanımı yapılmamıştır.

STK'lar toplumda farklı yapılanmalar içinde yaygınlaşmaktadır. STK'lar toplumsal girişimci örgütler olarak da tanımlanmaktadır. Bu kuruluşlar bir soruna

⁴⁵ y.a.g.e, s. 1

⁴⁶ Akşit, Tabakoğlu ve Serdar, a.g.e, s.408,

⁴⁷ Türk Tarih Vakfı, (2002), *Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu-XII, Projeler, Projecilik ve Sivil Toplum Kuruluşları*, Erişim: 13-14.12.2002, www.stksempozyumu.org/download/ppvstk.pdf.

çözüm bulmak, bir eksikliği gidermek, ya da mevcut koşulların iyileştirilmesi için çalışmaktadır.⁴⁸ Ortak çıkarlar, düşünceler ve hedefler çerçevesinde bir araya gelen, birlikte mücadele eden insanların oluşturdukları birliktelikler STK'ların özünü oluşturmaktadır. Deprem, yolsuzluk gibi bir olay karşısında hızla bir araya gelen insanların oluşturduğu resmi olmayan platformlar da sivil toplum hareketi sayılmaktadır.⁴⁹ Ergun Özbudun'a göre, STK'ların çabaları çoğulcu bir toplumu sürdürmeye yönelik olmalıdır. O nedenle bir kuruluş köktendinci, etnik, şovenist, devrimci bir hareketi temsil ettiğini iddia ederse sivil toplumun çoğulcu doğasıyla çelişir.⁵⁰

Yukarıdaki tanımlar ışığında Türkiye ve AB arasında STK'lar bakımından bazı anlayış farklılıkları bulunduğu gözlenmektedir. Türkiye'deki STK'lar üniversiteler, dernekler, sendikalar, vakıflar, medya, mesleki örgütler, odalar, birlikler, federasyon ve konfederasyonlar olarak sayılabilir. Türkiye'de eğitim, sağlık, kültür, bilimsel araştırma, sosyal yardım, çevre koruma ve ağaçlandırma kamu yararının olduğu alanlar olarak kabul görürken, Avrupa Vakıflar Merkezi bu listeyi daha geniş tutmaktadır. Buna göre, göçmenlere ve sığınmacılara yardım, vatandaşlık ve insan hakları konusundaki çalışmalar, etnik ve dini ayrımcılığı önlemek, tüketici hakları, çocuk ve gençlerin korunması, felaketzedelere yardım, Avrupa ve uluslararası işbirliğini geliştirmek, yoksulluğu önlemek, hayvanların korunması ve bakımı, spor, sosyal ve ekonomik gelişim, kamuya yararlılık, sosyal uyum, toplumdaki farklılıkların giderilmesine dönük faaliyetler de kamu yararı olarak görülmektedir. Bu nedenle üyelik sürecinde AB ile bütünleşmeye katkıda bulunacak kurumlar arasında yukarıda adı geçen STK'ların da yer alması beklenmektedir.⁵¹

⁴⁸ Güder, a.g.e.

⁴⁹ *Sivil Toplum Geliştirme Programı*, Erişim: 15 Ağustos–15 Eylül 2003, Turkish Times, <http://www.stgm.org/medya.php?sec=7>.

⁵⁰ Ergun Özbudun, "Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon", **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, (Ed. Elizabeth Özdalga, Sune Persson), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s.112

⁵¹ *AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyalogu*, Komisyon tarafından Konsey, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komite ve Bölgeler Komitesi'ne Gönderilen Tebliğ, Erişim: Eylül 2005, Ankara: DPT, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/siviltop/diyalog.pdf>.

1.2. TÜRKİYE'DEKİ SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ GELİŞİM SÜRECİ

Türkiye'nin modernleşme süreci Avrupa ülkelerindeki süreçlere göre farklılık gösterdiği için STK'lar bakımından her iki coğrafyada da birbirinden farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de yukarıdan aşağıya gerçekleşen ve elit kesimin üstlendiği modernleşme projesi, bu coğrafyadaki farklı kültürel, siyasi, ekonomik ve ideolojik özelliklerinden ötürü Avrupa'daki projelerden farklı şekilde gelişmiştir.⁵² Bu sebeple Türkiye'deki STK'ların gelişimi demokratikleşme süreci ile ilişkilidir denilebilir. İrfan Neziroğlu'na göre Sanayi Devrimi ve Aydınlanma tecrübeleri yaşamayan Türkiye, modernleşmesini Batı'da yüzyıllar içinde oluşan kavramları ve kurumları ithal ederek gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu nedenle arka planı dikkate alınmayan, ithal edilen kavramlar asıl anlamlarından farklı yeni anlamlar kazanmıştır. Bu kavramlardan bir tanesi de sivil toplumdur.⁵³

Modernleşme sürecinin Tanzimat ile başlaması göz önüne alındığında Türkiye'deki STK'ları Osmanlı döneminden itibaren incelemek yerinde olacaktır. Dünya Bankası'nın 1997 yılında yayınladığı "Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları" adlı raporda Türkiye'de sivil toplum kavramının gönüllülük kavramı ile birlikte geliştiği belirtilmiştir. Bu süreç ise Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarına kadar uzanan ve yaklaşık 700 yılı kapsayan bir süreçtir.⁵⁴

Türkiye'de genel olarak tüm STK'ların hukuki durumları ülkenin siyasi yapısına bağlı olmuştur. O nedenle Türkiye'nin siyasi gelişimiyle STK'ların gelişimi arasında bir paralellik kurulmaktadır.⁵⁵ 1938 yılında Türkiye'de 205 vakıf ve dernek bulunmakta iken, 1960 yılında bu sayı 18.958'e yükselmiştir. 2004

⁵² Onur Bilginer, (2004), *Civil Society in Turkey: Old Belongings and Loyalty, A Case Study (JMO)*, Erişim: Ocak 2004, www.soc.metu.edu.tr/papers/2003-2004Fall.

⁵³ İrfan Neziroğlu, "Askeri Müdahaleler ve Birey Özürlü Sivil Toplum Örgütleri", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 303

⁵⁴ *Sivil Toplum İş Başında*, Erişim: 07.08.2005, <http://www.stgm.org/kutuphane.php?sec=4>.

⁵⁵ Nihal Boztekin, **AB Uyum Süreci ve STKlar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004. s.12

yılında ise bu sayının 100.000'den fazla olduğu dikkati çekmektedir.⁵⁶ Ancak Türkiye'deki STK'lar güçlü kuruluşlar olamamıştır. Merkezîyetçi-bürokratik özellikler taşıyan devlet yapısı, Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki otoriter politikalardan dolayı sivil toplumun gelişimine önemli bir engel teşkil etmiştir.⁵⁷ İttihat Terakki Partisi'nin iktidar olduğu dönemde ve Cumhuriyetin ilanından sonra CHP'nin Tek Parti Dönemi'nde Türk toplumunda gerçekleştirilen tüm reform ve uygulamalar yukarıdan aşağıya gerçekleştirilmiştir.⁵⁸ Avrupa modernleşmesinde ise, sivil toplum aşağıdan yukarıya ve vatandaşların kendi aralarındaki etkileşimleriyle kurulmuştur.⁵⁹

Türkiye'de devletin tarihsel süreç içinde kazandığı güç sebebiyle Türk devletine halk arasında "Devlet Baba" denmektedir.⁶⁰ Ancak devlet sivil kültürün oluşmasını engellemiştir ve merkez ile çevre arasında tarihsel süreçte karşılıklı bir şüphe bulunmaktadır.⁶¹ Bunun yanı sıra Türk seçkinleri sivil toplum alanının varlığı ve meşruiyeti ile demokratik siyasi kadroların üstünlüğünü kabul etmede isteksiz olmuşlardır.⁶² Şerif Mardin'e göre, devlet seçkinleri sivil toplumu hesaba katmaya ve büyük yığınların siyasi katılımına olumsuz yaklaşmıştır.⁶³ Ali Yaşar Sarıbay ise Türkiye'de Osmanlı döneminden beri devlet-toplum karşıtlığı olduğunu savunmaktadır. Cumhuriyete geçiş ile Tek Parti Dönemi'nde aynı anlayış modern kurum, kavram ve kurumlarla sürdürülmüştür. Bu nedenle tarihi bir aktör olarak STK'ların varlığından Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinin özellikle ilk dönemlerinde bahsetmek mümkün olmamaktadır. Şerif Mardin'e göre sivil toplum

⁵⁶ Diba Nigar Göksel, Rana Birden Güneş, "The Role of NGOs in the European Integration Process: The Turkish Experience", **South European Society and Politics**, Vol: 10, No: 1, April 2005, s. 58

⁵⁷ Nevzat Ak, "AB Sürecinde Sivil Toplumun Yeri ve Önemi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003, s. 59

⁵⁸ TOBB, (2004), *AB ile İlişkilerde STK'ların Rolü Çalışma Grubu Raporu*, Erişim: Haziran 2004, s. 11, <http://www.tobb.org.tr/abm/raporlar/yayinlar/AB%20ile%20iliskilerde%20STK'ların%20rolu%20c%20alışma%20Grubu%20Raporu.doc>.

⁵⁹ y.a.g.e.

⁶⁰ Kalaycıoğlu, 2001, a.g.e.

⁶¹ y.a.g.e.

⁶² Yılmaz, a.g.e, s. 335

⁶³ y.a.g.e., s. 335

kavramı Türkiye’de bir Batı rüyası şeklinde ortaya çıkmış ve Batı ile sınırlı bir realite haline gelmiştir.⁶⁴

Bu noktada Türkiye sivil toplum konusunu sadece AB’ye üye olmak için ele almamalıdır. Çünkü sivil toplum demokratikleşmenin de bir göstergesidir. Ali Yaşar Sarıbay, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi” çalışmasında, demokrasinin ancak demokratik bir politik kültür zemininde inşa edilebileceğini belirterek sivil toplumla örtüştüğüne dikkat çekmektedir.⁶⁵ Çünkü çağdaş demokraside sivil toplum içindeki çatışmalar meşru sayılmakta, toplumsal grupların birbiri üzerinde iktidar tesis etmeleri önlenmektedir.

Alain Minc, Türkiye’deki STK’larla ilgili yaptığı değerlendirmede, şu soruyu sormaktadır: “*STK’lar kamu idaresinin sosyal hizmet faaliyetlerini üstlenmiş yardım kurumları mıdır, sosyal sadaka büroları mıdır, yoksa anatomisini ekonomi-politikte arayan, halkın toplumsal muhalefet kaynakları mıdır?*”⁶⁶

Bu sorunun cevabını vermek tarihsel bir STK incelemesinin ardından mümkün olacaktır.

1.2.1. Osmanlı Devleti’nde Sivil Toplum Unsurları (Vakıflar ve Lonca Teşkilatlanması)

Osmanlı İmparatorluğu’nda sivil toplum, monarşik, teokratik, merkezîyetçi, geleneksel ve dinsel düşünce yapısı altında ortaya çıkmıştır. Vakıf kültürü, ahilik ve lonca teşkilatlanması statükoyu koruduğu için Batı’da ortaya çıkan sivil toplum kavramına atfedilen değerleri taşımamıştır.⁶⁷ Bunun yanı sıra medreseler, tarikatlar, özel teşebbüsler, ekonomik gruplar (loncalar, tüccarlar), siyasal partiler, dernekler,

⁶⁴ Şerif Mardin, “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Der. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), Alfa Yayınları, İstanbul, Ocak 2000, s. 97

⁶⁵ Ali Yaşar Sarıbay, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi”, **Global/Yerel Eksende Türkiye**, (Der. Ali Yaşar Sarıbay, E. Fuat Keyman), Alfa Basım Yayın, İstanbul, 1. Baskı, Şubat 2000, s. 99

⁶⁶ Alain Minc, (1999), *Türkiye’de Sivil Toplum Örgütleri ve Marmara Depreminden Sosyal Hizmet Düşüncesine Bir Bakış*, Erişim: 1999, <http://www.sosyalhizmetuzmani.org/depem2.htm>.

⁶⁷ Minc, a.g.e.

dini kurumlar, ulema, soylu kesim, işçi hareketleri, kadın hareketleri, medya ve siyasal ideolojiler devlete bağımlı olarak gelişmiştir.⁶⁸

Alain Minc, Osmanlı toplumunda siyasal toplumun, sivil toplumun da işlevini üstlendiğini, bu nedenle toplumda aşağıdan yukarıya doğru etkin bir tavrın olmadığını vurgulamıştır.⁶⁹ O nedenle Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu güçlü devlet ve zayıf sivil toplum yapısı Batı'daki gibi sivil toplumun gelişmemesini beraberinde getirmiştir. Osmanlı'da devlet imajı her tür özel inisiyatif, çıkar, yapı, teşebbüs ve varlığın üzerinde gelişmiştir. Ömer Çaha, Osmanlı siyasal kültürünün sivil toplum unsurlarının gelişmesine önemli bir engel teşkil ettiğini belirtmektedir. O dönemde sivil toplumu teşkil edecek unsurlar, ekonomik, kültürel ve idari açıdan merkeze bağlı kalmıştır.⁷⁰ Oysa aynı dönemde Batı Avrupa'da devlet otoritesi karşısında özerkliğe sahip olan sivil toplum unsurları bulunmaktadır. Osmanlı şehirleri ise bürokrasinin ve ordunun merkezini oluşturarak merkezi otoritenin kullanım alanı olmaları sebebiyle güçlü bir sivil toplum çıkaramamıştır.⁷¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi idareye bağlı olmaksızın işleyebilen ve mülkiyet haklarına dayanan bir 'toplum katı'nın eksik kaldığı görülmektedir. Şerif Mardin, Hegel'in toplumun bir parçası olarak merkezi hükümetten bağımsız hareket eden ve mülkiyet hakları temelinde sivil toplum olarak adlandırdığı temel yapının Osmanlı'da var olmadığını savunmaktadır.⁷² Lütfullah Karaman ise devletin esnaf üzerindeki denetimini, sosyal sınıfların pazar kaynaklarına hâkim olma özelliğinin bulunmayışını Osmanlı'da bugünkü anlamda sivil toplumun niçin gelişemediğini açıklayan faktörler olarak açıklamaktadır.⁷³

⁶⁸ Ömer Çaha, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, Gendaş A.Ş., İstanbul, 2000, s.236

⁶⁹ Minc, .a.g.e

⁷⁰ Emre Kongar, *Social Structure of Turkey in The New Millennium*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 610

⁷¹ Ömer Çaha, (2005), *Civil Society in Western Europe and Ottoman Empire: A Comparative Perspective*, Erişim: Mayıs 2005,

<http://www.liberal-dt.org.tr/index.php?lang=en&message=article&art=250>.

⁷² Şerif Mardin, "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire", *Comparative Studies in Society and History*, Vol: 11, 13.06.1969, s. 34

⁷³ M. Lütfullah Karaman, "Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Üzerine Değerlendirmeler: Bir Yeniden Bakış", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 10, Ankara, 1990, s. 5

Osmanlı Devleti'nin uzaktan yönetim sistemine sahip olması nedeniyle, kimi kesimler Osmanlı içinde STK'ların var olduğuna inanmaktadır. Sivil toplumun devlet ve siyasetin dışındaki ilişkilerin kurulduğu alanlar olarak belirlenmesi halinde Osmanlı Devleti'nde STK'lardan bahsedebilmektedir. Halil İnalçık'a göre Osmanlı Devleti'nin şemsiyesi altında her türlü sivil topluluk vardı. Osmanlı Devleti bu toplulukları bozmak istememiş; onlardan gelir elde edebilmeyi amaçlamıştır.⁷⁴ Ancak Şenol Durgun'a göre, böyle kuruluşların siyasal ve demokratik gelişme açısından pek bir önemi yoktur. Çünkü modern anlamda STK'lar, siyaset üzerinde etkili olan, devletin ve siyasal gücün meşruiyetini bu alandan aldığı, iktidardaki siyasi güç karşısında, karşı siyasi güçleri içinde barındıran ve bu güçlere başvurarak devletin tasarruflarını etkileyen bir toplumsal alan olarak tanımlanmaktadır.⁷⁵

Birçok düşünürü göre Doğu toplumlarında sivil toplum olgusu gelişmemiştir. Örneğin, İslam ve sivil toplum ilişkisi bakımından değerlendirmeler yapan A. Yaşar Sarıbay, "*İslam, tevhit temeline dayandığı için sivil toplum geleneğini yadsır ve farklılıkları hoş görmez. Buna ek olarak farklı düşünüş ve hareketler de İslam dini tarafından cezalandırılmıştır*" düşüncesini savunmaktadır. Fakat Süleyman Akdemir, "*İslam'da bir taraftan devlet düzeni vardır, diğer taraftan halkın hukuku korunmuştur*" diyerek İslam ve sivil toplumun uyuşabileceğini savunmaktadır.⁷⁶ Osmanlıda değişik unsurlar arasında hoşgörü ve özgürlük ortamı yaratılmıştır. Örneğin İstanbul'da ateizmi savunan yaygın bir mezhep olarak "Sürrinizm" gelişmiş ve herhangi bir engelle karşılaşmaksızın düşüncelerini yayabilmiştir.⁷⁷

Osmanlı'da devlet-toplum ilişkisi üç dönemde incelenmektedir. Birinci dönem, 16. yy öncesini kapsamakta olup ekonomik alanda ahilik ve lonca gibi esnaf kuruluşları, kültürel alanda ise başta tarikatlar olmak üzere dini topluluklar önemli rol oynamıştır.⁷⁸ İkinci dönem ise 16. yüzyıl sonrasındır. Bu süreçte merkezi otorite sivil toplumun gelişmesine engel teşkil etmiştir. Üçüncü dönem ise 19. yüzyıldır. Bu

⁷⁴ İnalçık, a.g.e, s. 91

⁷⁵ Şenol Durgun, "Türkiye'de Sivil Toplum ve Devlet", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 218

⁷⁶ Osman Arslan, **Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği**, Bayrak Yayıncılık, 2001, s. 200

⁷⁷ Çaha, a.g.e., 2000, s. 232

⁷⁸ Bernard Lewis, (1994), *Why Turkey is The Only Muslim Democracy*, Erişim: March 1994, **The Middle East Quarterly**, Vol: 1, No: 1, s. 6, <http://www.meforum.org/article/126>.

dönemde Osmanlı modernleşmesi başlamış, hukuk, idare, ekonomi ve eğitim alanlarındaki reformlarla sivil toplum alanında canlanma sağlanmıştır. 19. yüzyıla kadar sivil toplum unsuru niteliğindeki medreseler, 19. yüzyıl sonrasında vakıflar, tarikatlar ve loncalar merkezi idarenin etki alanına girmeye başlamıştır.⁷⁹

19. yüzyılın ilk yarısında Genç Osmanlıların desteklediği modernleşme, yüzyılın sonuna doğru Genç Türkler tarafından da desteklenmeye başlanmıştır.⁸⁰ Yasalar önünde eşit ve özgür olma istemlerinin yanı sıra serbest piyasa ekonomisini destekleyen Jön Türkler ile yeni sivil toplum aktörleri sahneye çıkmıştır. Bu dönemde Osmanlı'da kurulan siyasi partiler, ekonomi örgütleri Osmanlı burjuvazisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki yüzyılında, uygulanmaya başlanan liberal politikalarla birlikte STK'ların da ortaya çıktığı görülmüştür.⁸¹ Genç Osmanlılar ve Jön Türkler akımı içinde yer alan aydınların tepeden inmece yaklaşımı sivil toplum dinamizmini köreltecek olan bir siyasal felsefenin de temelini atmıştır.⁸²

Ersin Kalaycıoğlu'na göre temsili hükümet fikrinin kabul edilerek hem yerel hem de imparatorluk çapında yasama organlarının hayata geçirilmesi, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve siyasal partilerin kurulması, 19. yüzyılın sonlarına doğru gelişen siyasal derneklerle birlikte, gönüllü bireysel siyasal davranışların sonucu olarak siyasal guruplaşmaların ortaya çıkması Tanzimat'la oluşan değişmelerin temel sonuçları olmuştur. Bu gelişmeler sivil toplumun oluşmasını ve gelişmesini hazırlayan temelin 19. yüzyılın ortalarında atılmaya başladığını göstermektedir.⁸³

Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze etkili olan sivil toplum unsurları arasında vakıflar, ahilik teşkilatı ve loncalar yer almaktadır.

⁷⁹ Çaha, a.g.e., 1997, s. 34

⁸⁰ Ömer Çaha, "The Inevitable Coexistence of Civil Society and Liberalism: The Case of Turkey", **Journal of Economic and Social Research**, Vol: 3, Issue: 2, 2001, s. 38

⁸¹ Arslan, .a.g.e., s. 202

⁸² Maverick F. Fisher, (1995), *Civil Society in Turkey*, Erişim: 04.12.1995, s. 1, <http://www.la.utexas.edu/chenry/civil/archives95/cstpapers/0000.html>.

⁸³ Kalaycıoğlu, a.g.e., 2000, s. 122

Vakıflar

Toplumun kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılaması anlamına gelen vakıflar, toplumun ihtiyaç duyduğu her alanda kurulmuştur. Osmanlı toplumunda ise vakıflar modern toplumlarda devletlerin gördüğü eğitim, belediye, sağlık, bayındırlık gibi hizmetleri yerine getirmiştir.⁸⁴

Vakıflar devletin dışında örgütlenebilmiş çok sayıda sosyal fonksiyonu üstlenmiş sivil toplum geleneğini yansıtmaktadır.⁸⁵ Toprakların imar edilmesinden açların ve yoksulların doyurulması ve giydirilmesine kadar her alanda faaliyet gösteren bu oluşumlar sivil oluşumların modern zamanlardan çok daha önceki zamanlarda bu topraklarda çok ciddi işlevler gördüklerinin bir kanıtıdır.⁸⁶

Osmanlı Devleti'nde sosyal yardımlar genel itibariyle bugünkü gibi bir özel hukuk kurumu olmayan vakıflar aracılığıyla yapılmıştır. Vakıflar sosyal güvenlikle ilgili olarak çeşitli somut amaç ve faaliyet alanına da yönelmişlerdir.⁸⁷ Bugün de varlıklarını sürdüren vakıflar, Osmanlı döneminde 'külliye' olarak adlandırılmıştır. 1528 yılı bütçesine göre Osmanlı Devleti'nin toplam bütçe gelirlerinin yüzde 12'si, 1530-1540 yılları arasında Batı Anadolu sancaklarını oluşturan Anadolu eyaletinin genel gelirlerinin yüzde 17'si vakıflara aittir.⁸⁸ Kezban Hatemi'ye göre vakıflar, sivil örgütlenmenin en başarılı örnekleri olmuş; devletin yükünün çok büyük bir bölümünü üstlenmiş ve akla gelebilecek her türlü sosyal hizmeti gönüllü olarak yapmışlardır.⁸⁹

⁸⁴ *Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni ve Sorunları*, <http://www.tgtv.org/stk/tr/ensar.doc>

⁸⁵ Ali Bulaç, "Yerel Siyaset ve Demokrasi/Çoğulculuk/Sivil Toplum", **Sivil Toplum için Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi Seminerleri**, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD), Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, Mart 1999, s. 176

⁸⁶ Salim Uslu, "Türkiye'de Sendikalar 'Sivil'liğin Neresinde?", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 319

⁸⁷ Murat Şen, (2002), *Tanzimat Öncesi (Klasik Dönem) Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik*, Erişim: Mayıs 2002, **e-akademi, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi**, Sayı: 3, <http://www.e-akademi.org/makaleler/msen-1.htm>.

⁸⁸ Sabahattin Zaim, "Türkiye'de Gönüllü Kuruluşların Son Yirmi beş Yıldaki Gelişme Seyri", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 298

⁸⁹ Kezban Hatemi, "Sivil Toplum Örgütlenmesi İçinde Kadının Eşit Yeri", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 337

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, devlete karşı vergi toplamak ve eğitim faaliyetlerini yerine getirmekle yükümlü olan 'Ulema sınıfı' tarafından yönetilmiş; en ileri seviyeye ulaşan hizmetleri ile toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına geniş ölçüde katkıda bulunmuşlardır.⁹⁰ Türkiye'nin kültürel miraslarından bir tanesi olarak görülen vakıflar bugün devlete bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından korunmaktadır.⁹¹

Loncalar

Loncalar, Anadolu'da üretim ve pazarlama ortaklığını teşvik edici kurumlar olarak ortaya çıkmıştır. Dükkân sahipleri, tacirler, esnaflar, zanaatkarlar, işçi ve çırakların üyelerini oluşturdukları loncalar köken itibariyle ahi birliklerine dayanmaktadır.⁹²

Ahilik, Anadolu Selçukluları ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşu arasındaki dönemde varlığı belirginleşen, 'Ahi Evran' tarafından kurulan esnaf örgütüdür. Buna göre herhangi bir meslekte çalışabilmek için o mesleğin ahi kuruluşunun olması gerekmektedir.⁹³ Sunay Demircan'a göre ahiler bir sisteme karşı savaştan çok, ticaret konusunda istek ve arzusu olmayan imparatorluklarda bu boşluğu dolduran, sistemle iyi ilişkiler içinde olabilen, sistemin ekonomik sürdürülebilirliğine katkı veren gruplar olmuştur.⁹⁴

15. yüzyılda ahilik geleneği ile bütünleşen loncalar bir heyet tarafından yönetilmiştir. Vergi toplamakla, üretimin standartlara uygunluğunu ve fiyatları denetlemekle yükümlü olan loncalar, devletle Anadolu esnafı ve zanaatçısı arasında devleti temsilen idari bir görev üstlenmiştir.⁹⁵ 1913 yılında kapatılan, esnafla merkezi yönetim arasında önemli bir köprü görevi üstlenen loncalar, yöneticiler

⁹⁰ <http://www.vakif.sakarya.edu.tr/sayfa/tarih1.htm>

⁹¹ Korel Göymen, "The Third Sector in Turkey: Towards A New Social Contract With The State", EGPA 2004 Annual Conference, 01-04.09.2004, Slovenia, s. 2

⁹² Duman, a.g.e., s. 369

⁹³ y.a.g.e., s. 369

⁹⁴ Demircan, a.g.e.

⁹⁵ Çaha, a.g.e., 2000, s. 164

tarafından kontrol ve gözetleme aracı olarak görülmüştür.⁹⁶ O nedenle Osmanlı loncalarının bir yüzü sivil topluma dönük iken ağırlıkta olan diğer yüzü devlete dönük kalmıştır. Ancak loncaların çalışması, devletin esnaf üzerindeki kontrolü ve esnafın siyasi kurumlardan uzak tutulması nedeniyle Osmanlı’da sivil toplum alanında eksikliklerin olduğuna dikkat çeken Şerif Mardin, salt Batı’ya bakarak bu kontrollerin sivil toplumu ortadan kaldırıcı olduğunu ileri sürmenin doğru olmayacağını vurgulamıştır.⁹⁷ Tüm bu göstergeler Osmanlı’daki sivil toplumun Batı toplumundan daha farklı olduğunu kanıtlaya da kavramın ve sivil toplum unsurlarının kendine özgü haliyle var olduğu reddedilemez.

1.2.2. Cumhuriyet Dönemi: Yeni Aktörlerin Ortaya Çıkışı

Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılması ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile gerçekleştirilen kurumsal ve anayasal değişiklikler neticesinde birey ile devlet arasında, devlet ile üçüncü sektör arasında yeni bir toplumsal sözleşme yapılmıştır.

Sivil-ordu bürokrasisine aydınların da katılmasını getiren toplumsal sözleşme ile birlikte Türkiye’de Batı tarzı merkezi yönetim sistemi benimsenmiştir. Metin Heper’e göre, bu aşamada Türkiye’de elitist bir yaklaşım ve seküler bir yapı ile “bürokratik yönetim geleneği” yaratılmıştır.⁹⁸ Bu gelenek Cumhuriyetin kuruluşundan 1946 yılına kadar olan Tek Parti Dönemi’nde (1923–1946) devam etmiştir. Ve bu dönem boyunca gerçekleştirilen yapısal reformlar ‘merkez’ tarafından ‘çevre’ye uygulatılmıştır. O nedenle sivil toplum ancak merkeze uyum sağladığı noktalarda bir aktör olarak rol oynayabilmiştir.⁹⁹

Türk toplumsal yapısının temel özelliği “bürokratik yönetim geleneği” Cumhuriyete geçişte de sürmüştür.¹⁰⁰ Demir Özlü’ye göre, 1923’te ilan edilen

⁹⁶ Gülgün Erdoğan Tosun, **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi (Türkiye Örneği)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 211

⁹⁷ Şerif Mardin, “Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak Sivil Toplum” , **Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1**, (Der. Mümtazer Türköne, Tuncay Önder), 3. Baskı, İletişim Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997, s. 29

⁹⁸ Çaha, a.g.e., 2001, s.40

⁹⁹ Mardin, a.g.e., 2000, s. 98

¹⁰⁰ Sarıbay, a.g.e., 2000, s. 105

Cumhuriyet sivil toplum kurmamıştır. Yeni rejim asker-sivil aydınlar ve seçkinler tarafından kurulmuş ve yönetilmiştir.¹⁰¹ Bunun yanı sıra Osmanlı'dan Cumhuriyet'e oldukça zayıf bir sivil toplum yapısıyla geçilmiştir. Cumhuriyet döneminde Evkaf ve Şer'iyeye Nezareti'nin lağvedilmesi ve 1935 tarihli Vakıflar Kanunu ile eski mazbut vakıfların¹⁰² devletleştirilmesi neticesinde yeni vakıfların kurulması yasaklanmıştır. Osmanlı döneminden kalan vakıf sayısı 26.798 olduğu halde, 1923–1932 arasında hiçbir vakıf kurulmamıştır. Ancak 1967 yılında çıkarılan 907 sayılı Vakıflar Kanunu ile yeniden vakıf kurulmasına izin verilmesi, çok sayıda yeni vakıfın kurulmasını beraberinde getirmiştir.¹⁰³

Cumhuriyet döneminde şekli demokratik kurumlara rağmen demokratik kültür ve yapı yerleşmemiştir. Bu anlayışla devlet dışındaki her oluşum ve siyasal akım şüpheli görülmüştür.¹⁰⁴ Kazım Berzeg'e göre, Cumhuriyet yönetiminin en büyük çabası toplumun tamamını denetim altına almak, toplumu resmi ideoloji doğrultusunda tümüyle tek tipleştirmek olmuştur.¹⁰⁵ Bu bakımdan, Tek Parti Dönemi'nde Osmanlı'dan miras alınan sivil toplum unsurları devletçi elit tarafından tehdit olarak algıladığı için 1930'lu yıllardan itibaren tasfiye edilmiştir.¹⁰⁶ Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişen medreseler, tarikatlar, vakıflar, özel teşebbüsler, ekonomik gruplar, siyasal partiler, dernekler, işçi hareketleri, kadın hareketleri, medya ve siyasal ideolojiler gibi sivil toplum unsurlarının bir işlevi kalmamıştır.¹⁰⁷ Berzeg'e göre, yönetim kadrolarında hakim olan kurucu, rasyonalist, pozitivist ve jakoben zihniyetin ilke olarak 'sivil toplum'a hoşgörü göstermesi mümkün olmamıştır.¹⁰⁸ Bu anlamda Türk siyasal sisteminin oluşumunu sivil alandaki gelişmeler değil, devlet katındaki gelişmeler ve istekler etkilemiştir denilebilir.

¹⁰¹ Demir Özlü, "Sivil Toplum", **Adam Sanat Dergisi**, Sayı: 115, Haziran 1995, s.18

¹⁰² Mazbut vakıflar, doğrudan doğruya Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idare edilen vakıflardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.vakif.sakarya.edu.tr/sayfa/tarih1.htm>

¹⁰³ Zaim, a.g.e, s. 298

¹⁰⁴ Yılmaz, a.g.e, s. 347

¹⁰⁵ Kazım Berzeg, "Klasik Liberalizm ve Yeni Dünya Düzeni", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 211

¹⁰⁶ Çaha, a.g.e., 2000, s. 236

¹⁰⁷ Çaha, a.g.e., 1997, s. 34

¹⁰⁸ Berzeg, a.g.e., s. 211

Tek Parti Dönemi'nden sonra da devletin ekonomiye müdahalesi devam etmiş; bu nedenle devlet ile toplum arasında bir kopukluk oluşmuştur. Ömer Çaha, bu dönemde devletin sosyal hayatı etkileyen ve tek örgütleyici güç haline geldiğini vurgulayarak bu durumun 1980'li yıllara kadar devam ettiğini belirtmektedir.¹⁰⁹

1946 yılından itibaren Türkiye'nin siyasi hayatında meydana gelen değişim ile sivil toplum ile merkez arasındaki ilişki boyut değiştirmeye başlamıştır. Tek partili hayattan çok partili hayata geçiş ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan rekabetçi politikalar devlet-sivil toplum ilişkisine dinamizm kazandırmaya başlamıştır. Tarımda makineleşme ile birlikte toprak verimliliği artmış; nüfus hızlı bir artış göstermiş; kentleşme ile birlikte toplum dışı açılmaya başlamış; küçük ve orta büyüklükte merkezler, metropoller ortaya çıkmıştır.¹¹⁰ Savaşın ardından daha çoğulcu ve politize olmuş toplum içinde işçi sendikaları, meslek kuruluşları, öğrenci örgütleri, gazeteciler cemiyeti, dini ve kültürel vakıflar gibi kuruluşların sayısı giderek artmaya başlamıştır.¹¹¹

Türkiye, Batı Avrupa sistemlerine uzak kalarak 2. Dünya Savaşı'na kadar Almanya gibi devletçi, otoriter sistemlere daha yakın olmuştur.¹¹² Bu nedenle kimi yazarlar Türkiye'de STK'ların ortaya çıkışını, 1950'den sonra, yani Çok Partili Dönem'e geçilmesiyle başladığını iddia etmektedir.¹¹³ 1950 yılında başlayan Çok Partili Dönem'de STK'lar bakımından yeni bir süreç başlamıştır. Bu dönemde dernekler, vakıflar, dini gruplar, işçi sendikaları, işveren kesimi, köylü gruplar ve farklılaşan medya gibi unsurlar Tek Partili Dönem'den sonra yeniden ortaya çıkmıştır. Ancak bu gruplar siyasal yaşamın aktörleri olamamıştır. Siyasal yaşama devletçi-elit ile seçilmiş olan siyasi elitler hâkim olduğu için söz konusu sivil toplum unsurları siyasal partilere yönelmişlerdir. Yeniden kurulan tarikat gibi unsurlar da Cumhuriyetin temellerine tehdit oluşturmuştur.¹¹⁴

¹⁰⁹ Çaha, a.g.e., 2001, s. 40

¹¹⁰ Göymen, a.g.e., s. 3

¹¹¹ U.S. Library of Congress, *Political Interest Groups*, <http://countrystudies.us/turkey/85.htm>.

¹¹² Erol Yazar, "Sosyal Gelişimin Dinamik Güçleri: Sivil Toplum Örgütleri", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 315

¹¹³ Zaim, a.g.e., s. 269

¹¹⁴ Çaha, a.g.e., 2000, s. 238

Hüseyin Hatemi'ye göre 27 Mayıs 1960'a kadar Türkiye'de "sivil" terimi 'askeri olmayan' anlamında kullanılmıştır.¹¹⁵ 1968 öğrenci hareketleri ile mevcut siyasi kurumlar eleştiriye tabi tutulurken sivil toplum yeniden tartışılmaya başlanmıştır.¹¹⁶ Ancak 1980 darbesi nedeniyle sivil toplum, devletin karşısında yer alan hak ve özgürlükler alanı olarak 'askeri toplum'un karşıtı şeklinde yine yanlış bir karşıtlık içinde tanımlanmıştır.¹¹⁷ Sedat İlhan STK'lar hakkında şu yorumu yapmaktadır: *"Türkiye'de toplumsal örgütler günden güne daha fazla varlık göstermektedir. Ancak toplumsal örgütlerin başına konan "sivil" sözcüğünün kullanılmasını doğru bulmuyorum. Sivil kelimesi ilk defa Napolyon'un "Code Civil" adlı medeni kanununda uygar anlamında kullanılmıştır. Türkiye'de ise bu kelime anlam değişikliğine uğramış, sivil-asker deyimi neticesinde 'asker'in karşıtı olarak yorumlanmaktadır. Oysa bugün askerlerin de oluşturduğu toplumsal örgütler mevcuttur. O nedenle bu örgütlenmeler sadece toplumsal kuruluşlar olarak adlandırılmalıdır."*¹¹⁸

Siyasetten uzaklaşan Türk toplumu askeri darbenin etkisinin azalması ile etkinliğini arttırmaya başlamıştır. 1983 yılındaki genel seçimlerde Türkiye'deki tüm siyasal akımlar devletin toplumdaki yerini sorgulamaya başlamıştır. Temel sorun bireyi devlet gücü karşısında koruyacak mekanizmaların ve yapıların, yani sivil toplumun bulunmayışı olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁹

Türkiye STK'larla 1980'li yıllarda tanışırken aynı dönemde bu kavram Batı toplumlarında 'hükümet dışı örgütler' olarak ifade edilmektedir. Ahmet İnsel'e göre Türkiye'de bu kavramın 'idare/yönetim dışı kuruluşlar' veya 'devlet dışı örgütler' olarak kullanılması zanlı olmak için güçlü bir kanıt oluşturduğu için, daha yumuşak bir tabir tercih edilmiştir.¹²⁰ Ancak Batı'daki hükümet dışı örgütlerin Türkiye'deki STK'lardan farklı olduğuna yönelik görüşler de yer almaktadır. Buna göre,

¹¹⁵ Hüseyin Hatemi, "Sivil Toplum Örgütü Ne Demek Olsa Gerekir?", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 18

¹¹⁶ Çaha, a.g.e., 1997, s. 29

¹¹⁷ Duman, a.g.e, s. 347

¹¹⁸ Gözlem Gazetesi Köşe Yazarı ve Uluslararası Strateji Uzmanı Emekli General Sedat İlhan ile Görüşme, 11 Kasım 2005

¹¹⁹ Sarıbay, a.g.e., 2000, s. 95

¹²⁰ Ahmet İnsel, (2002), *Sivil Toplum Kuruluşlarının Meşruiyeti*, Erişim: 10.03.2002 <http://www.stgm.org/kutuphane.php?sec=5>.

güzelleştirme dernekleri, ...yaptırma dernekleri, ...sevenler dernekleri gibi kuruluşların hükümet dışı örgüt niteliğinde değildir. STK'ların sivil toplum vurgusu içinde politik bir amaca yönelik ya da kamusal konularda kaygı duyan kuruluşlar olması gerekmektedir.¹²¹

1980'lerden bu yana, dünyadaki gelişime paralel olarak Türkiye'de de sivil toplum gelişmektedir. Bu süreç içinde STK'lar toplum içinde yaygınlaşmakta, sayıları giderek artmakta, sivil toplumun önemi artmakta, sivil toplum söylemi siyasi partiler, hatta devlet aktörleri tarafından sürekli kullanılmaktadır.¹²² 1980'li yıllarda Türkiye'de hava kirliliği, sağlık, turizm, çevre, insan hakları, dini haklar, etnik talepler ve kadın haklarını savunan sosyal gruplar gelişmiştir. Bu dönemde Türkiye'de ortaya çıkan liberal yaklaşımlar parti programlarını da etkilemiştir. STK'lar içindeki İslami gruplar demokrasi, cumhuriyetçilik, insan hakları, serbest piyasa ekonomisi ve hatta laiklik konularında ılımlı bir tavır sergilemiştir.

1980 yılına kadar Türkiye'de sadece özel sektör işadamlarının kurduğu TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği) ve TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu) olmak üzere sadece iki tane dernek varken, bu tarihten sonra MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği), AGİAD (Anadolu Genç İşadamları Derneği), GESİAD (Genç Sanayici ve İşadamları Derneği), ASKON (Anadolu Aslanları İşadamları Derneği) gibi işadamları dernekleri kurulmuştur. Bu dernekler Türkiye'nin ekonomik modernleşmesine ve serbest piyasa ekonomisinin yayılmasına hizmet etmektedir.¹²³

1980'li yıllarla birlikte özellikle iki kavram öne çıkmış ve tartışılmaya başlanmıştır. Bunlar sivil toplum ve demokrasidir.¹²⁴ Türkiye'deki STK'ların % 56'dan fazlasının 1980'den sonra kurulması bu tartışmaların nedenini açıkça ortaya

¹²¹ Ece Bostanoğlu, "Kadın Girişimcilik ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005, s. 54

¹²² Keyman, a.g.e., 2004, s. 6

¹²³ Çaha, a.g.e., 2001, s.43

¹²⁴ Naci Bostancı, "Devlet ve Sivil Toplum", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 181

koymaktadır.¹²⁵ Bu dönemde sivil toplum unsurları Türkiye'deki geleneksel merkezîyetçi varlık alanına karşı bir varlık alanı oluşturmaya başlamıştır.¹²⁶ Sivil toplum demokratikleşme süreci ile paralel olarak gelişmeye başlamış, özellikle AB'ye adaylık süreci ile gelişme devamlılık göstermiştir.

1.2.3. Neoliberal Politikalar ve Adaylık Süreci

Türkiye'de 80'li yıllarda başlayan ve 90'lı yıllar boyunca devam eden sosyo-politik bir değişim gerçekleşmiştir. Bu değişim ile güçlü devlet geleneğinden uzaklaşmış, siyasi merkezin dışında daha çok aktör rol oynamaya başlamıştır. Türkiye ekonomisi ve kültürel hayatına devletin etkisi azalmıştır.¹²⁷ Devletçi politikalar yerine neoliberal politikaların uygulanmaya başlaması yeni bir girişimci sınıf ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece sivil toplum bağlamında çalışmalar artmış, STK'lar sesini daha fazla duyurmaya başlamış, politika yapma sürecinde kendilerine yer bulmuşlardır.

Türkiye'de 1980 müdahalesinin ardından devletin topluma müdahalesinin geriletilmesi gerektiği vurgulanmaya, demokrasinin yeniden tesisinin sivil toplumun var edilmesiyle özdeş olduğu savunulmaya başlanmıştır.¹²⁸ 1980'den sonra Türkiye'de STK'lar bağlamında 4 önemli sonuç ortaya çıkmıştır:

Birincisi, bu dönemdeki STK'lar Türk devletinin tek tipleştirici politikasını farklılaştırmaya başlamıştır. *İkincisi*, STK'lar Osmanlı'dan itibaren süregelen devletin tutumunu değiştirmeye başlamıştır. STK'lar 1980'den sonra insan hakları, kadın hakları, çevre, dini haklar, özgürlükler gibi alanlarda etkili olmuştur. *Üçüncüsü*, STK'lar devletin toplum, siyaset ve ekonomi alanlarındaki baskın konumunu değiştirip serbest rekabete dayalı bir toplumsal ve ekonomik ortamın oluşmasına ön ayak olmuştur. *Ve dördüncüsü*, STK'lar Türkiye'deki merkezîyetçi

¹²⁵ Ak, a.g.e., s. 62

¹²⁶ y.a.g.e., s. 61

¹²⁷ E. Fuat Keyman, Ahmet İçduygu, "Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses", *Citizenship Studies*, Vol: 7, No: 2, 2003, s. 226

¹²⁸ Sarıbay, a.g.e., 2000, s. 105

yapıyı adem-i merkeziyetçi bir yapıya doğru çevirmede önemli derecede rol oynamıştır.¹²⁹

1980'li yıllarda merkez sağ ve merkez sol siyasi partilerine olan toplumsal destek, bu partilerin etkin politika yürütememelerinden dolayı azalmıştır. Bu noktada STK'lar güç kazanarak siyasal ve sosyal değişimin etkili aktörlerinden olmaya başlamıştır.¹³⁰ Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan yeni ekonomik, politik tercih, bir yandan da uluslararası platformda meydana gelen gelişmeler bizi 1980 sonrası toplumsal ve siyasal oluşumları sivil toplum kavramıyla anlamaya yöneltmektedir.¹³¹ Neoliberal politikaların uygulanması ile birlikte Türkiye'de devlet, STK'lar ve özel sektörden oluşan yeni bir sosyal sınıf yapısı ortaya çıkmıştır. Bu sosyal, ekonomik ve politik değişim, STK'larla devletin bazı sorumlulukları paylaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan 1990'lı yıllar, dernekler, meslek örgütlerinin siyasi faaliyetleri, siyasi partilerin kadın ve gençlik kollarını örgütlemeleri önündeki yasakların anayasa değişiklikleriyle kaldırılması gibi gelişmelere tanıklık ettiği için sivil toplumun gelişimi bakımından önemli yıllardır. Her ne kadar 1990'lı yıllarda toplumsal değişimin etkisiyle STK'lara daha fazla önem verilmeye başlanmışsa da bu süreç yalnız toplumun iç dinamikleriyle açıklanamamalıdır. Türkiye'nin içinde yer alma çabasını giderek yoğunlaştırdığı Batı'nın Türkiye üzerindeki etkileri de dikkate alınmalıdır.¹³² Bu yıllarda Türkiye'nin AB'ye üye olma çabaları sivil toplumun gelişmesi üzerindeki baskıları arttırmıştır.¹³³

1999 Helsinki Zirvesi ise Türkiye'deki sivil toplum ve siyasi dönüşüm bakımından önemli bir tarih olarak değerlendirilmektedir. Helsinki Zirvesi ile başlayan ve devam etmekte olan süreçte Türkiye'nin demokratikleşmesi yolunda büyük adımlar atılmıştır.¹³⁴ Çünkü bu zirvede aday ülke statüsünü kazanan Türkiye,

¹²⁹ Çaha, a.g.e., 2000, s. 302

¹³⁰ Keyman, İçduygu, a.g.e., 2003, s. 224

¹³¹ Çaha, a.g.e., 1997, s. 33

¹³² Tülay Özüerman, **Türkiye'nin Batılılaşma ve Demokratikleşme Açmazı**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s.94

¹³³ Ak, a.g.e., s. 61

¹³⁴ Göksel, Güneş, a.g.e., s. 66

AB'ye üyelik kriterlerini uygulamaya başlamıştır. Ve o tarihten bugüne Türkiye sivil toplum alanında dikkat çeken bir ilerleme kaydetmiştir.¹³⁵

Tarihsel süreçte, STK'ların devletin rolü ve işlevleriyle paralel bir şekilde geliştiği Türkiye'de AB'ye üyelik sürecinde devlet-toplum ilişkilerinin demokratik bir şekilde düzenlenmesi gereği doğmuştur. Şule Kut'a göre Türkiye'deki STK'lar devlet-toplum ilişkisinin bir parçası olarak görülmelidir.¹³⁶ Ancak bugün STK'lar devletin geleneksel rolünü sorgulamaktadır. Çünkü Türkiye'deki güçlü devlet geleneği 1990'lı yıllarda AB üyeliğinin desteklenmesi ile yeniden gözden geçirilmiştir. Sivil toplum Türkiye'nin tartışma platformlarında giderek önem kazanmakta ve demokratikleşme açmazına çözüm arayışlarında gündeme getirilmektedir.¹³⁷

Türkiye'nin toplumsal hayatında görülen gelişmeler AB sürecinde daha etkin bir hale gelmiştir.¹³⁸ Bu noktada STK'ların AB'ye üyelik sürecinde demokratikleşmeyi destekleyen itici bir güç konumunda olduğunu söylemek yerinde olacaktır.¹³⁹ Helsinki Zirvesi sonrasında, bir aday ülke olarak Türkiye'de örgütlü sivil toplumun AB'ye uyum sürecine aktif katılımının sağlanması daha çok önem kazanmıştır. Bu konu Katılım Ortaklığı Belgesi'nde de vurgulanarak, Türkiye'nin, kısa vadeli önceliklerden biri olarak, toplanma ve dernek kurmaya ilişkin yasal ve anayasal garantileri güçlendirmesi ve sivil toplumun gelişimini teşvik etmesi önerilmiştir.¹⁴⁰ Yeni güçlenen sivil toplumu, Avrupa ile bütünleşme sürecinde önemli görevler beklemektedir.

Hem üye hem de aday ülkelerde STK'larla işbirliği içinde olmayı hedefleyen Türkiye'ye, 1980'li yılların sonundan itibaren Türkiye'deki STK'lara AB tarafından mali yardımlar sağlanmakta, sivil toplumun gelişim sürecine katkıda bulunmaktadır. AB demokratikleşme, insan hakları ve sivil toplumu destekleme

¹³⁵ Keyman, İçduygu, a.g.e., 2003, s. 224

¹³⁶ Boztekin, a.g.e., s.19

¹³⁷ Özüerman, a.g.e, s.94

¹³⁸ Göksel, Güneş, a.g.e, s. 59

¹³⁹ Keyman, İçduygu, a.g.e., 2003, s. 224

¹⁴⁰ *Sivil Toplum İş Başında*, Erişim: 07.08.2005, s. 2, <http://www.stgm.org/kutuphane.php?sec=4>

alanlarındaki projeler için daha sistematik ve geniş çaplı bir biçimde yardım sağlamayı planlamaktadır. Böylece, STK'ların, ulusal ve uluslararası düzeydeki etkinliklerini ve etkilerini arttırması sağlanacaktır. Türkiye'deki STK'ların ve devletin desteğiyle bu kuruluşların toplumun taleplerini daha güçlü ve doğru bir şekilde yansıtmaya girişimlerinden sonuç almaları mümkün hale gelecektir.¹⁴¹

1.2.4. 1999 Marmara Depremi ve Sonrası

1999 yılında yaşanan deprem Türkiye'nin en sanayileşmiş bölgesi olan Marmara'da büyük bir yıkıma sebep olmuş ve devlet istatistiklerine göre 20.000 insanın ölümüne sebep olmuştur. Sivil toplum alanında bir başka aşama haline gelen deprem devletin rolünün sorgulanmasını beraberinde getirmiştir.

Dünya Bankası tarafından hazırlanan "Marmara Depremi Raporu"nda şu ifade yer almıştır: "Bu deprem toplumu son yıllarda hiçbir ülkede görülmemiş bir acil yönetim krizi ile baş başa bırakmıştır".¹⁴² Depremın ardından Türk insanı güçlü devletinin önemli sorunların üstesinden gelme konusunda ne kadar zayıf olduğunu farketmiştir. Aytekin Yılmaz'a göre depremin ardından yönetici elitlerin sivil kuruluşların yardımlarını izne bağlama girişimleri ile bazı engelleme çabaları da kamusal işlerin ancak devletçe yapılabileceği anlayışının bir göstergesidir. Bu durum da demokrasi açığının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.¹⁴³ Ancak Türk devletinin krizlere acil müdahale edememesi bir ortak bilincin oluşmasını sağlamıştır. Türk toplumu ve STK'lar deprem felaketinin ardından beklenmedik bir şekilde seferber olmuş, ortak bilinç ile sorunlara etkin ve etkili çözümler getirmeyi amaçlamıştır.¹⁴⁴

Afet uzmanı Fred Cunny, doğal afetlerin siyasi alanda değişim meydana getireceğini savunmaktadır. Cunny'e göre afet, toplumdaki temel sorunlara travmatik olarak odaklanmayı beraberinde getirir. Afetler toplumun liderlik

¹⁴¹ y.a.g.e, s. 2

¹⁴² Rita Jalali, "Civil Society and the State: Turkey after the Earthquake", **Disasters**, Vol: 26, Issue: 2, 2002, s. 122

¹⁴³ Yılmaz, a.g.e, s. 392

¹⁴⁴ Keyman, İçduygu, a.g.e., 2003, s. 226

yapısında değişiklikler meydana getirebilir. Afetle ilgili olarak yeni STK'lar kurulabilir. Ve afetten sonra etkin olmayan kuruluşların yerini almak için yeni liderler ortaya çıkar.¹⁴⁵

Depremın ardından 40 STK bir araya gelerek 'Sivil Toplum Deprem Koordinasyon Komitesi'ni kurmuş, faaliyetlerini birleştirmiştir. Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği ile Türk Tıp Derneği biraraya gelerek dönem hükümetinin deprem mağdurlarına yardım eli uzatamadığını duyurmuştur.¹⁴⁶ AKUT, deprem sonrasında 200 insanı göçük altından kurtarmıştır. 36 STK faaliyetlerini beraber koordine etmek için 'Sivil Koordinasyon Merkezi' oluşturmuştur. Fred Cunny'nin görüşleri dikkate alındığında, Marmara depreminin doğal bir afetten siyasi bir krize dönüşmesinden sonra pek çok kişinin umudunun STK'lar olduğunu ve bu kuruluşların sivil toplum inisiyatifini kullandıklarını görmekteyiz.

Washington Post gazetesinin yazarı Alan Makovsky, 1999 Marmara depremini şu şekilde değerlendirmiştir: *"Türkiye'de STK'ların bir iş yapmadığı, insanların koltuklarında oturup herşeyi devletin yapmasını beklediği yönünde bir klişe vardı. Şimdi bu klişenin sözlüklerden silinme zamanıdır"*.¹⁴⁷ 1999 depreminin ardından Türkiye'de kurulan, örgütlenen ve faaliyete geçen STK'ların sayısı giderek artmıştır. İlk aşamada kurulan STK'lar özellikleri bakımından depremden zarar gören insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamak, ihtiyaçların giderilmesi için her türlü girişimde bulunmayı amaçlamıştır. Depremın ardından kadın haklarının yaşama taşınması, kadının sosyal statüsünün artırılması için hizmet veren kuruluşlar, risk altındaki çocukların korunmasında toplumsal duyarlılığın sağlanmasını amaçlayan inisiyatifler kısaca belli toplumsal alanlara yönelik fon oluşturan ve kullanan kuruluşlar da kurulmuştur. O dönemde kurulan STK'lar arasında şunlar yer almaktadır; Yerel Yönetimler ve Demokrasi Akademisi, Depremzedeler Derneği, Kadın Dayanışma Çadırları, Türk Kadınlar Birliği, İnsan Sağlığı Ve Eğitimi Vakfı, Dayanışma Gönüllüleri.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Paul Kubicek, "The Earthquake, Civil Society and Political Change in Turkey: Assessment and Comparison with Eastern Europe", **Political Studies**, Vol: 50, 2002, s. 766

¹⁴⁶ Jalali, a.g.e, s. 130

¹⁴⁷ Kubicek, a.g.e., 2002, s. 762

¹⁴⁸ Minc, a.g.e.

1999 depreminin ardından Türkiye’de örgütlenme anlayışının henüz oturmadığı gerçeği ortaya çıkmıştır. Türkiye’deki STK’ların kendilerine ait rollerini egemen rol anlayışına göre yani devlet ile uyumlu olarak oynadığına inanan Alain Minc, bu durumun depremin ardından değişime uğradığını savunmaktadır. Minc, depremin ardından STK’ların yetkin bir bütünlük gösteremediklerini iddia etmektedir.¹⁴⁹ Bu dönemde yaşananlar toplumsal sorunların çözümünde yeni bir bakış açısının gerekli olduğunu göstermiştir. Devletin etkin bir şekilde bölgeye yardım edememesi ve kurumları içinde bir örgütlenme yapısı kuramaması sonucunda halkın gayretleriyle kurulan STK’lar, bu işlevleri yerine getirmeye çalışsa da tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Ancak depremin ardından Türkiye’deki siyasi söylemde insan haklarının korunması, sivil özgürlüklerin genişletilmesine yönelik değişiklikler görülmeye başlanmıştır.

Siyasetçilerin ya da liderlerin söylemlerinde sivil topluma ilişkin vurgular AB’ye üyelik sürecinin de etkisiyle her ne kadar değişmeye başlasa da devletin üstünlüğünün devam ettiği görülmektedir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, geleneksel anlamda devletin toplumun bir parçası olmadığını, toplumun devlete ait olduğunu vurgulamıştır. Erdoğan devletin kutsal olması nedeniyle toplumun üzerine yer aldığını belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer de anayasal reform yapılarak devlete hizmet eden insanlar yerine insanlara hizmet eden devlet anlayışının getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵⁰

Dünyada dış politika anlayışı süreç içinde değişim gösterirken Türkiye de bu değişimden payını alarak dar bir elitin dış politika kararları alması yerine halkın katılımına önem vermeye başlamalıdır. Sedat Laçiner’e göre STK’lar bölgesel entegrasyon ve daha geniş kapsamlı bütünleşmelerde önemli bir role sahiptir.¹⁵¹ Dış ilişkilere yeni iletişim kanalları oluşturarak katkıda bulunan STK’ların AB’ye üyelik sürecinde de aynı rolü üstlenmesi beklenmektedir. Bu noktada dış politikanın dar bir

¹⁴⁹ Minc, a.g.e.

¹⁵⁰ Süleyman Sözen, Ian Shaw, “Turkey and the European Union: Modernizing a Traditional State”, **Social Policy and Administration**, Vol: 37, No: 2, University of Nottingham, Blackwell Publishing, USA, 2003, s. 110

¹⁵¹ Sedat Laçiner, “Dış Politikanın Değişen Doğası ve STK’ların Rolü”, I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Çanakkale: ÇOMÜ BİİBF, 2004, s. 1

kesim tarafından belirlenip uygulanması demokrasi açığı ortaya çıkarmaktadır. Türkiye AB'ye üyelik kriterleri arasında yer alan demokrasi için bu konuyu dikkate almalıdır. Türkiye'nin değişen şartlara göre yeni bir dış politika belirleme süreci geliştirmesi gerekmektedir. Bu yeni süreçte sivil toplumun katkısının son derece önemli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.¹⁵²

1.3. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ GELİŞİM SÜRECİ

Kavramsal ve yapısal olarak Batı'da ortaya çıkan sivil toplum, Batı Avrupa'nın sosyal tarihinde önemli bir gelişim sürecini ifade etmektedir.¹⁵³ Bu bölümde öncelikle sivil toplumun tarihsel süreçte Batı dünyasında geçirdiği evreler ve ardından sivil toplumun farklı yaklaşımlara göre kavramsal açıdan yorumlanmasına yer verilecektir.

1.3.1. Avrupa'da Sivil Toplumun Kuramsal ve Tarihsel Gelişimi

Sivil toplumun tarihsel gelişimi dikkate alındığında sivil toplum kavramı Orta Çağ'da kültürel ve ekonomik anlamda burjuvazinin ortaya çıkması ve kentleşmenin bir sonucu olarak görülmektedir. Sivil toplum Batı'da insanların çıkarlarını devlet dışında elde etmek üzere, meşruluğu kabul edilen örgütlenmeler biçiminde ortaya çıkmıştır.¹⁵⁴ Batı toplumunda yaşanan feodalite, kilise, kral-burjuvazi ilişkileri iktidarın müdahale alanı dışında bazı alanların varlığının kabulünü kolaylaştırmıştır.¹⁵⁵

11. yüzyıl Avrupa'sında feodalizm, ticaretin gelişmesiyle önemini kaybetmeye başlamış, böylece yeniliğe açık olan tüccarlar istediklerini elde etmenin yollarından birinin örgütlenmek olduğunu farkederek "lonca" ya da "hanse" denilen

¹⁵² y.a.g.e, s. 17

¹⁵³ Karaman, a.g.e., 1997, s.203

¹⁵⁴ Sedat Azaklı, "Devlet-Sivil Toplum ve Türkiye", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 224

¹⁵⁵ Yılmaz, a.g.e, s. 325

birlikleri kurmaya karar vermiştir.¹⁵⁶ Dönemin tüccar ve sanatkârları, feodal lordların üretim ve yönetimdeki haklarını loncalara devretmelerini istemiştir. Bu noktadan hareketle Avrupa’da katılımcı demokrasi ve pazar ekonomisinin ilk adımları atılmıştır denilebilir. Kilisenin otoritesine karşı çıkan sivil girişimler, esnaf, sanatkâr ve tüccarın girişimleriyle birleştiği zaman ise Avrupa’da Aydınlanma Dönemi başlamıştır.¹⁵⁷ Batı geleneğinde sivil toplum ekonomik çıkar ilişkilerinin alanı olmuştur. Toplum çıkar ilişkilerini işin içine devleti karıştırmadan çözmekte ve böylece kendisi için özerk bir alan yaratmaktadır.¹⁵⁸

12. yüzyıl itibariyle kentleşme, yerel yönetimlerin kurulması, liberal siyasi kültürün ve özerk ekonomik grupların ortaya çıkması Batı Avrupa’da devlet dışında sivil etki alanının ortaya çıkmasını sağlayan faktörler olmuştur. Kapitalist dünyanın, liberal düşüncenin siyasi, sosyolojik ve felsefi temelinde şekillendiğine inanan Ömer Çaha’ya göre, bireysellik, sosyal farklılaşma, hukuk, insan hakları ve özgürlükler gibi liberal kavramlar sivil toplumun oluşmasını sağlamıştır.¹⁵⁹

Londra’nın Blackheat semtinde olan Ascension Klisesi’nin duvarında bulunan metal plaketin üzerinde, 1370’lerin sonunda yaşanan köylü ayaklanmasının lideri John Ball’un ayaklanma sona erdiği 1381 yılında söylediği şu sözler yazar: “*Dostluk arkadaşlık yaşamdır, dostluğun olmadığı yere ölümdür ve orada cehennemde dostluk, arkadaşlık değil, insanların tek tek kendileri vardır*”. Bu sözleri bugün gönüllü ve dayanışmaya dayanan sivil toplum düşüncesinin ilk tanımlarından biri olarak anılmaktadır.¹⁶⁰ Avrupa’da tarih boyunca farklı şekillerde yorumlanan sivil toplum kavramı, Aydınlanma Çağı’na kadar belli bir hukuk düzenine tâbi bir tür siyasi örgüt olarak anlaşılmıştır. Lütfi Sunar’a göre sivil olanla, siyasal olanın ayrımının henüz yapılmadığı bu anlayışta, sivil toplum ve devlet neredeyse eş

¹⁵⁶ Songül Sallan Gül, Zehra Aksu Coşkun, “1980’lerin Sivil Toplum Anlayışı ve Gönüllü Kadın Kuruluşları Üzerine Bir Çalışma, 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Koferansı, Editör: Oya Çiftçi, TODAİE Yayın No: 285, Ankara, 1998, s. 492

¹⁵⁷ Demircan, a.g.e.

¹⁵⁸ Mümtaz’er Türköne, “Sivil Toplum Tanrısı Öldü mü?”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s.23

¹⁵⁹ Çaha, a.g.e., 2001, s. 36

¹⁶⁰ Keyman, a.g.e., 2004, s. 7

anlamlıdır ve iyi vatandaşlıkla yakından ilişkili ahlaki bir değerdir.¹⁶¹ İdris Küçükömer, sivil toplumu Batı kültürel birikiminin ürünü olarak görürken, Şerif Mardin sivil toplumu “medenilik anlayışıyla Batı Avrupa toplumsal tarihinde önemli bir sosyal aşama, tarih felsefesi alanında bir tartışma alanı ve devleti protesto etme geleneği” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁶² Sivil toplumun Batı Avrupa sosyal tarihinin bir parçası olduğunu savunan Mardin’e göre, sivil toplum şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade eder. Böylece devlet dışındaki hayatın akışı garanti altına alınır.¹⁶³

E. Fuat Keyman’a göre, Avrupa’da sivil toplumun tarihsel gelişimi üç temel aşamada gerçekleşmiştir. Buna göre sivil toplum birinci aşamada modern burjuva toplumu olarak ele alınmış; ikinci aşamada demokrasi ile üçüncü aşamada ise katılımcı demokrasi ile ilişkilendirilmiştir. Modern burjuva toplumu olarak sivil toplum, modern toplumun özgünlüğünü ve modern-öncesi geleneksel toplumdaki farkını simgeleyen bir ölçüt olarak görülmüş, demokratikleşmeye katkıda bulunmamıştır. Demokrasi bağlamında sivil toplum, bireysel hak ve özgürlüklerle birlikte değerlendirilmiştir. Ancak buna ilaveten sivil toplum için sadece modern toplumun değil, ‘demokratik toplum’un gerekli koşulu olduğu düşüncesi doğmuştur. Katılımcı demokrasi olarak sivil toplum sadece STK’lardan oluşan örgütsel bir yaşam alanı, ya da demokratik rejime geçiş sürecinin bir aktörü olarak değil, demokratik toplum yönetiminin katılımcı demokrasi modeli içinde kurulmasında anahtar kavram olarak görülmeye başlanmıştır.¹⁶⁴

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası kurum ve kuruluşlar, devletlerin mutlak otorite olduğu anlayışını aşındırarak sivil gelişmeleri desteklemeye başlamıştır. Sivil toplumun canlanışında Sovyetler ve Doğu Avrupa’daki merkezi, bürokratik devlet yapılarının başarısız olması ve çökmesi ile küresel gelişme ve değişimler önemli rol oynamıştır. Devletçi yapıların başarısızlığı ve çökmesi ile bireyin ve sosyal aktivitelerinin önemi artmış, çıkar temelli olmayan

¹⁶¹ Lütfi Sunar, “Avrupalı Bir Kavram Olarak ‘Sivil’in Oluşumu ve Avrupa Birliği’nin STK’larla İlişkileri”, I. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, 2004

¹⁶² Mardin, a.g.e., 1995, s. 278

¹⁶³ Sarıbay, a.g.e., 2000, s. 100

¹⁶⁴ Keyman, a.g.e., 2004, s. 7

yeni tür sosyal hareketlerin ve STK'ların oluşmasını sağlamıştır. Böylece aktif ve katılımcı bir sivil toplum anlayışı öne çıkmıştır.¹⁶⁵

Sivil toplum, Batı dünyasında gelişimini sürdürürken kuramsal anlamda da bir inceleme alanı haline gelmiştir. Sivil topluma kavramsal açıdan 17. ve 18. yüzyıl düşünürlerinin olumlu katkıları bulunmaktadır.¹⁶⁶ Sivil toplum, Aristo'nun 'polis' kavramına kadar geri giden Avrupa geleneğinde devlet ile aynı anlamda kullanılmıştır.¹⁶⁷ Batı siyasal literatüründe daha iyi bir toplumsal düzene ulaşmak için bireyin hak ve yükümlülüklerini düzenleyen siyasi kurumlar olarak sivil toplum ve devlet kavramları 18. yüzyılın ortalarına kadar aynı anlamda kullanılmıştır.¹⁶⁸ Buna göre eski Avrupa geleneğinde bir sivil toplum üyesi olmak, devletin bir üyesi olmak ve dolayısıyla onun yasalarına uygun, diğer üyelere zarar vermeyecek biçimde davranma yükümlülüğü altında olmak anlamına geliyordu.¹⁶⁹

Sivil toplum kavramı Batı'da Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan yeni toplumsal ve siyasi arayışların sonunda oluşmuştur. 17. yüzyıldan itibaren siyasi değerler üzerine yoğun tartışmalar ve arayışlar ortaya çıkmış, bunun bir uzantısı olarak sivil toplum kavramına ilişkin değişik argümanlar gelişmiştir. Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau, sivil toplum kavramını siyasi otoriteyi ortaya çıkaran kamusal alan anlamında kullanmıştır.¹⁷⁰ Başlangıçta devlet veya polisle aynı anlamda kullanılan sivil toplum kavramı, 18. yüzyıldan sonra devletin karşısındaki alanı ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Diğer bir ifadeyle sivil toplumun üyesi olmak, bir devletin vatandaşı olmak ve devletin koyduğu kurallara uyarak diğer vatandaşlarla uyum içinde yaşamaktan bireylerin devletten izin almadan girebildiği toplumsal etkinlikler olma yönünde evrilmiştir.¹⁷¹

Thomas Hobbes, doğal halde insanların birbirinin kurdu (Homi homini Lupus) olduğunu, bunun anarşi ve kaos anlamına geldiğini, bunu aşmak için

¹⁶⁵ Yılmaz, a.g.e, s. 320

¹⁶⁶ Cemal Bali Akal, **Sivil Toplumun Tanrısı**, Engin Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1995, s. 125

¹⁶⁷ Lewis, a.g.e, s.5

¹⁶⁸ Keane, a.g.e, s. 35

¹⁶⁹ Azaklı, a.g.e, s. 224

¹⁷⁰ Çaha, a.g.e., 1997, s. 28

¹⁷¹ Yılmaz, a.g.e, s. 327

insanların anlaşarak devleti (Leviathan) meydana getirdiklerini, devleti oluşturduktan sonra tüm hak ve yetkilerini devlete devrettiklerini belirtmiştir.¹⁷² Sivil toplum, Hobbes'e göre, 'Leviathan'ın koruması altındaki barışçı toplumu ifade etmektedir.¹⁷³ Hobbes'a göre doğal yaşama halinde ve başkalarıyla savaş durumundaki insan, koruma ve güvenlik gibi ihtiyaçlarını barış içinde yerine getirebilmek için kendi rızasıyla bir toplumsal sözleşme gerçekleştirmiştir.¹⁷⁴

John Locke ise Hobbes'tan farklı olarak şunu savunmuştur: “*İnsanlar doğa durumunda özgür bulunmaktaydılar. Doğa durumunda özgür, eşit ve bağımsız olan bireyler kendi rızalarıyla yaptıkları toplumsal sözleşme ile sivil toplumu gerçekleştirirler*”.¹⁷⁵ Locke, devleti sivil toplumla eş anlamlı addetmekle beraber sivil topluma gelişebilmesi için devlet karşısında otonomi kazandırmak, sivil bir burjuva toplumunun temel yasaları olarak görmek istemiştir.¹⁷⁶ Locke, insanların bazı hallerde ceza vermeyi düzenlemek ve aşırı cezalandırmayı önlemek için sözleşme ile devleti meydana getirdiklerini, devletin sözleşme ile verilen alanlar dışında bireyler üzerinde yetkisi olmadığını belirtmiş, sivil alanla siyasal alanın ayrılığına dikkat çekmiştir.¹⁷⁷

Liberal felsefenin önemli kuramcılardan Locke ile cumhuriyetçi felsefenin önemli temsilcisi Montesquieu, sivil toplumun ortaya çıkmasında, farklı tarihsel süreçlere ve olgulara ağırlık vermişlerdir. Ancak feodal dönemin sonuna doğru ortaya çıkan “özel ya da subjektif hakların yasal temelde tanımlanması” olgusu üzerinde aynı düşüncüyü savunmuşlardır.¹⁷⁸ Tocqueville ve Montesquieu'ya göre sivil toplumun en iyi bilinen düşmanı despotizmdir.¹⁷⁹ Sivil hayatla devleti

¹⁷² Akal, a.g.e, s. 37

¹⁷³ Karaman, a.g.e., 1997, s.203

¹⁷⁴ Azaklı, a.g.e, s. 224

¹⁷⁵ Murat Yılmaz, “Sivil Toplumun Kısa Tarihi ve Aktüel Bazı Meseleleri”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 369

¹⁷⁶ Azaklı, a.g.e, s. 224

¹⁷⁷ Yılmaz, a.g.e, s. 326

¹⁷⁸ Keyman, a.g.e., 2004, s. 7

¹⁷⁹ John A. Hall, “In Search of Civil Society”, **Civil Society, Theory, History, Comparison**, (Ed. John A. Hall), Polity Press, 1995, s. 7

birbirinden ayıran Tocqueville'ye göre sivil toplum vatandaşlara sivil erdemler kazandıran özel dernekleri ifade etmektedir.¹⁸⁰

J. J. Rousseau ise, Locke ve Hobbes gibi doğa durumundan başlar; fakat onlardan farklı olarak şunu savunur: İnsan doğa durumunda kültür ve anlam sisteminden tamamen uzak, boş bir varlık olarak çevresi ile barış içinde yaşar. İnsanların kendilerini korumak için yapacakları tek şeyin birleşerek kötülöklere, doğal afetlere karşı direnmek için bir güç birliği kurmak olduğunu söyler. Böylece özel çıkar ve iradelerini genel iradeye dönüştüren toplum sözleşmesini gerçekleştirirler.¹⁸¹

Sivil toplumu devletten sistemli olarak ayıran ilk düşünür ise Hegel'dir. Hegel sivil toplumun yaşamının ulus devletinkinden farklı olduğunu belirtmiştir. John Keane sivil toplum ve devlet kavramlarını birbirinden ayıran ilk filozofun Hegel olduğunu savunmaktadır.¹⁸² Hegel'e göre sivil toplum, siyasi toplumun ötesindeki alandır; ancak devlet bu alanı düzenlemeli, egemenlik altına almalıdır.¹⁸³ Hegel, Machiavelli gibi devleti transandantal (aşkın) ve metafiziksel bir varlık olarak tanımlamış ancak ondan farklı olarak sivil toplum kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır.¹⁸⁴ Sivil toplum farklılık, özel çıkar ve çatışma anlamına gelmektedir.¹⁸⁵ Hegel'e göre kazanç, şahsi mutluluk ve kişi statüsünün korunması gibi hayat kesitlerinin toplu olarak yaşanmış şeklinin ifadesi olan sivil toplum, serbest toplumun var olması ve bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturdukları birliklerden kaynaklanır.¹⁸⁶ Hegel için sivil toplum, içinde yaşayan kişilerin yaşamalarını sağlayacak bütün faaliyetleri içeren, yapılı, organize bir iktisadi sistemi, bir hukuk sistemi ve bunların düzenli bir şekilde çalışmasını sağlayacak otoriteye sahip bir cemaattir. Diğer bir deyişle, sivil toplum ihtiyaç üzerine kurulmuş

¹⁸⁰ Christopher G. A. Bryant, "Civic Nation, Civil Society, Civil Religion", (Ed. John A. Hall), **Civil Society, Theory, History, Comparison**, Polity Press, 1995, s. 143

¹⁸¹ Jean-Jacques Rousseau, **Toplumsal Sözleşme**, (Çev. Vedat Günyol), Adam Yayıncılık, İstanbul, Eylül 1993, s. 24

¹⁸² Keane, a.g.e, s. 35

¹⁸³ Bostancı, a.g.e, s. 181

¹⁸⁴ Çaha, a.g.e., 1997, s. 29

¹⁸⁵ Yılmaz, a.g.e, s. 327

¹⁸⁶ Azaklı, a.g.e, s. 224

toplumsal bir birimdir.¹⁸⁷ Ona göre sivil toplum kazanç, şahsi mutluluk ve kişi statüsünün korunması gibi hayat kesitlerinin toplu olarak yaşanmış şeklinin ifadesidir.¹⁸⁸ Hegel sivil toplumda uyumun sağlanması için devletin garantör rol üstlendiğini, Marx ise sivil toplumun burjuva toplumu ile ilişkili olduğunu savunmuştur.¹⁸⁹

Marx'a göre sivil toplum alt yapıyı ifade etmektedir. Ona göre sivil toplum üretici güçlerin gelişiminin belli bir aşamasında bireylerin bütün maddi ilişkilerini kucaklar.¹⁹⁰ Sivil toplumu siyasi hayatı belirleyen bir alan olarak tanımlayan Marx, devleti sivil toplumdaki çatışmaları uzlaştıran bir kurum olarak değil, sivil toplumun bir yansıması olarak kabul etmiştir. Marx da Hegel gibi sivil toplumu devletten ayırmıştır. Ancak sivil toplumu ekonomik ilişkileri üreten ve sınıf ilişkilerini doğuran bir alan olarak tanımlamıştır.¹⁹¹ Marx'a göre sivil toplum, Avrupa'da burjuvazi ile gelişmiştir. Bu gelişmeye bağlı olarak sivil toplum üretici güçleri aracılığıyla ortaya çıkmış ve bireylerin ekonomik ilişkilerini kapsamıştır.¹⁹²

Liberal geleneğe göre; sivil toplum aile ile devlet arasında yer alan sivil örgütlerin çoğulluğuna dayanan bir kamusal alandır. Böylece siyasal iktidar ve refahın olası kötüye kullanılmasına vatandaşların oluşturduğu bu örgütler karşı duracaktır. Hegel ve Marx'ın temsil ettiği tarihsel yaklaşım, bu görüşlere karşı çıkmaktadır. Tarihsel yaklaşıma göre, sivil toplum, kapitalist sistemde piyasa ilişkilerinin bir alanı olarak ortaya çıkan uzun tarihsel dönüşümlerin alanıdır. Bu iki yaklaşımın ortak noktası, sivil toplum aile ile birey arasında bireylerin ortak amaçlarını gerçekleştirmek için bir araya geldikleri farklı bir kamusal alandır.¹⁹³

¹⁸⁷ Mardin, a.g.e., 1997, s. 21

¹⁸⁸ Victor Perez-Diaz, "The Possibility of Civil Society: Traditions, Character and Challenges", (Ed. John A. Hall), **Civil Society, Theory, History, Comparison**, Polity Press, 1995, s. 96

¹⁸⁹ M.Lütfullah Karaman ve Bülent Aras, "The Crisis of Civil Society in Turkey", **Journal of Economic and Social Research**, Vol: 2, Issue: 2, July 2000, s. 41

¹⁹⁰ Bostancı, a.g.e, s. 181

¹⁹¹ Çaha, a.g.e., 1997, s. 29

¹⁹² Azaklı, a.g.e, s. 226

¹⁹³ Ömer Faruk Gençkaya, "Demokratikleşme ve Sivil Toplum İlişkisi Üzerine Bir Not", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 102

Gramsci, Marx'tan farklı olarak sivil toplumu bir üst yapı süreci içinde tanımlamıştır. Gramsci'ye göre sivil toplum ilk olarak medenilik anlayışı ile Batı Avrupa sosyal tarihinde önemli bir basamağı ve ikinci olarak tarih felsefesi alanında bir kavramlaştırmayı ifade etmiştir.¹⁹⁴ Hegel ve Gramsci'nin sivil kavramına yüklediği ortak anlam sivil toplumun, politik toplumun dışında kalan bir alana işaret etmesidir.¹⁹⁵ Bu anlamda Gramsci'ye göre sivil toplum kültürel kurumların guruplaşmasını ifade etmektedir.¹⁹⁶

Tocqueville, Dukheim ve Weber'e göre modern sivil toplum, devlet, aile ve ev yaşamından uzak bir alan olup ekonomik, dini, kültürel ve sosyal alanlarda birçok işleve sahiptir. Toplumsal entegrasyonu sağlayan sivil toplumda bireyler istedikleri STK'lara üye olma konusunda özgürdürler. Temeli hukuka dayanan sivil toplum, devlet ve birey arasında arabuluculuk yaparak vatandaşların temsil edilmesini sağlar.¹⁹⁷

Batı Avrupa'da gelişen sivil toplum kavramı Thomas Hobbes'tan Gramsci'ye kadar pek çok düşünür tarafından tartışılmış; sivil toplum önceleri devlet ile özdeşleştirilirken, zamanla bu kavramın devletle aynı anlamı taşımadığı anlaşılmıştır. Bu anlayışın gelişmesinde Avrupa tarihinde yaşanan sosyal ve siyasal gelişmelerin etkisi olmuştur. Aşağıda ise sivil toplumun unsurları STK'ların AB'nin kurumsal yapısı içindeki gelişimi üzerinde durulmuştur.

1.3.2. Avrupa Birliği'nin Kurumsal Yapısı İçinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimi

Bir ülkedeki STK'ların karar alma mekanizmasına katılımı, o ülkedeki demokrasi standartlarını belirler hale gelmiştir. Avrupa modelinde katılımcı

¹⁹⁴ Lewis, a.g.e, s.6

¹⁹⁵ Ömer Çaha, (2003), *Bir Kez Daha Sivil Toplum Üzerine*, **Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, Erişim: Ocak, Şubat, Mart 2003, http://www.siviltoplum.com.tr/sayi1_tr_3.htm.

¹⁹⁶ Karaman, a.g.e., 1997, s.203

¹⁹⁷ Beatrice Rangoni Machiavelli, "The Role of Civil Society in European Integration", **Journal of Public Affairs**, Vol: 1, Issue: 1, ABI/INFORM Global, Jan 2001, s. 3

demokrasinin oluşturulması bakımından STK'lara önem verilmektedir.¹⁹⁸ AB karar alma mekanizmasında STK'lara danışmakta ve onlardan görüş almaktadır. Çünkü Birliğin entegrasyonunda ve sosyal yapısının oluşumunda STK'ların oynadığı ve oynayacağı olumlu ve geliştirici rolü bulunmaktadır. O nedenle AB 'deki tüm çeşitli ulusal ve uluslararası kaynaklı STK'lar ve düşünceler politika oluşturulmasında anahtar role sahiptir.¹⁹⁹

Bugün AB'deki tartışmalar entegrasyon sürecinde Avrupa toplumunun rolü üzerine yapılmaktadır. AB, üye ve aday ülkelerdeki STK'ların yönetimde rol almalarını desteklemektedir. AB içinde henüz uluslararası anlamda bir Avrupa sivil toplumu oluşmamıştır. Birlik düzeyinde bir sivil toplumun olmayışı demokratik açık oluşmasına sebep olmaktadır.²⁰⁰ Ekonomik ve siyasi alanda entegrasyonunu tamamlamış olan AB'de sosyal entegrasyon sağlanamamış olduğu için AB bünyesinde sadece devletlerle değil, toplumlarla da bütünleşmek amaçlanmaktadır.

Avrupa düzeyinde sivil toplum kavramı yeni bir fenomendir. Sivil toplum AB'nin kurumsal yapısı içinde 1990'lı yıllarda, yani Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan AB'ye dönüşüm sürecinde üye ülkeler arasında bağlayıcı bir role sahip olmaya başlamıştır. 1992 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması'nda, gönüllü kuruluşlar, sosyal refaha ilişkin yapılanma ve hizmetlerden sorumlu vakıf ve kurumlar ile AB arasındaki işbirliğinin önemine değinilmiştir.²⁰¹ Maastricht Antlaşması'nın imzalanması ile vatandaşlar üzerinde doğrudan etki yaratan pek çok politika alanı Avrupa düzeyinde ele alınmaya başlanmış, sivil toplumun bu alana katılımı bir ihtiyaç haline gelmiştir. O tarihten bugüne pek çok hükümet dışı kuruluş Avrupa vatandaşlarının bakış açısından Avrupa siyasi sürecine katılmaktadır. Ancak Maastricht Antlaşması'na eklenen 23. Bildiride üye ülkelerin toplumları arasında sivil diyalogun esasları net biçimde ortaya koyulmamış, buna karşın İstihdam ve

¹⁹⁸ TOBB, Avrupa Birliği ile İlişkilerde Özel Sektör ve Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü Çalışma Grubu Raporu Sunuş Metni, 2004 Türkiye İktisat Kongresi, İzmir, 05-09.05.2004, s. 3,

¹⁹⁹ <http://www.euractiv.com.tr/?bl=kamuiliskileri&alt=eniyahlaki&hn=227>.

²⁰⁰ Chris Rumford, "European Civil Society or Transnational Social Space? Conceptions of Society in Discourses of EU Citizenship, Governance and the Democratic Deficit: An Emerging Agenda", **European Journal of Social Theory**, Vol: 6, Issue: 1, 2003, s. 26

²⁰¹ European Peacebuilding Liaison Office, *The European Union and Civil Society*, Erişim: <http://www.eplo.org/index.php?id=92>.

Sosyal Politika Genel Müdürlüğü'nün sivil toplumla ilişki içinde olup toplantı yapması teşvik edilmiştir.²⁰²

Şubat 1994'te sivil toplum ve şeffaflık adına Avrupa Konseyi'nde ifade edilen amaçlara uygun olarak Komisyon belgelerinin halka açılması kararı kabul edilmiştir. Böylece özel ve kamu çıkarlarına konu olan Komisyon ve Konsey'in sahip olduğu belgelere halkın en geniş anlamda erişmesi sağlanmıştır.

1995 Amsterdam Sözleşmesi ile Avrupa vatandaşlarına Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Komisyon belgelerine erişim hakkı tanınmıştır. 2001 yılında ise halkın Avrupa Parlamentosu'na, Konsey'e ve Komisyon'a girmesini sağlayan yasa kabul edilmiştir. 30 Mayıs 2001'de resmen kabul edilen ve 3 Aralık 2001'de yürürlüğe giren bu yasa ile herhangi bir Birlik vatandaşı ve herhangi bir doğal ya da yasal oturma hakkına sahip kişiye veya üye ülkede kayıtlı birine üç kurumun belgelerine erişim hakkı tanınmıştır. Bu düzenleme ile şeffaflığı artırmak ve kurumsal belgelerin kamuya açılımını geliştirme yolunda bir adım daha atılmıştır. Bu noktada şeffaflık AB'deki STK'lar için büyük önem taşımaktadır. Londra merkezli bir STK olan Statewatch, bugün AB belgelerinin halka açılması için uğraş veren STK'lardan bir tanesidir. AB bilgisine erişme hakkının olduğunu ancak binlerce belgenin istenen kayıtlarda görünmediğini iddia eden Statewatch, erişim konusunda Konsey'e karşı Avrupa Ombudsman'ı ile son yıllarda sekiz başarılı şikâyette bulunmuştur.²⁰³

AB, Temmuz 1998'de 'Aarhus Konvansiyonu' olarak da tanınan "Bilgi Erişimi, Karar Almada Halkın Katılımı ve Çevre Konularında Adalete Erişim" adlı Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UN/ECE) Konvansiyonu'nu imzalamıştır. Bu Konvansiyonu imzalayarak uluslararası düzeyde şeffaflık ve açıklık politikası uygulanarak çevre politikasının oluşumunda sivil topluma danışma garantisi verilmiştir.²⁰⁴ Aarhus Konvansiyonu ile vatandaşlar bilgi sahibi olma, çevre

²⁰² <http://www.deltur.cec.eu.int/kitap/sospol.html>.

²⁰³ <http://www.euractiv.com.tr/?bl=kamuiliskileri&alt=eniyiahlaki&hn=227>.

²⁰⁴ <http://www.tobb.org.tr/abm/raporlaryayinlar/AB%20ile%20iliskilerde%20STK'larin%20rolu%20calisma%20Grubu%20Raporu.doc>.

konularında seslerini duyurma ve Birlik tarafından desteklenme haklarına sahip olmuştur. Ancak bu Konvansiyonun sadece çevre konularıyla sınırlandırılması diğer STK'ların haklarını savunmalarına fırsat vermemiştir.²⁰⁵

2000 yılında Nice Zirvesi'nde kabul edilen, AB vatandaşlarının temel haklarını ve AB'nin vatandaşlarına karşı sorumluluklarını düzenleyen AB Temel Haklar Şartı, AB'nin siyasi, sosyal ve katılımcı demokrasi temelleri üzerine kurulduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede ancak STK'lar aracılığıyla AB'nin demokrasi açığı ile mücadele edebileceği ortaya çıkmaktadır.²⁰⁶ Sivil toplum aynı zamanda Nice Zirvesi'nin ardından başlatılan 'AB'nin Geleceği' tartışmasına aktif olarak katılmaktadır. AB Komisyonu tarafından açılan "Debate of the Future of Europe" konulu internet sitesinde (<http://europa.eu.int/futurum>) hükümet ve parlamento temsilcilerinin yanı sıra, STK'lar ve bireylerin de katkıları kamuoyunun bilgisine sunulmaktadır.²⁰⁷

2001 yılında AB'de yayınlanan Beyaz Kitap'la birlikte, AB Komisyonu 'açık yönetim ilkesi'ni benimsemeye başlamış, böylece AB'de politika oluşturma ve uygulama aşamasında sivil topluma danışma gereği ortaya çıkmıştır. Beyaz Kitap ile birlikte sivil toplum kavramı AB için ulus ötesi bir kavram olarak tartışılmaya, toplum ile ulus ötesi yapılar arasındaki boşluğu dolduran bir güç olarak görülmeye başlanmıştır.²⁰⁸

AB Anayasası'nın 46. Maddesinde, katılımcı demokrasi ilkesi çerçevesinde, tüm kurumların dernekler ve sivil toplum ile açık, şeffaf ve düzenli diyalog içinde olması gerektiği yer almaktadır. Bu maddede Komisyon'un bu politikayı uygularken taraflara danışması gerektiği belirtilmiştir.²⁰⁹

²⁰⁵ European Citizen Action Service, *EU's Relationship with NGOs and The Issue of Participatory Democracy*, <http://www.ecas.org/product/91/default.aspx?id=244>.

²⁰⁶ *Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi*, 28.09.2000–07.12.2000, Erişim: 27.02.2001, http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/ab_thb.html.

²⁰⁷ Ali İhsan İzbul, "Avrupa Birliği'nin Geleceği: Konvansiyon, Taslak Anayasal Antlaşma ve Hükümetler Arası Konferans", *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 49, Nisan-Haziran 2003, s. 89

²⁰⁸ Kenneth A. Armstrong, "Rediscovering Civil Society: The European Union and The White Paper on Governance", *European Law Journal*, Vol: 8, No: 1, March 2002, s. 105

²⁰⁹ *NGOs Assess Relationship with EU Institutions*, Erişim: 15.09.2004, <http://www.euractiv.com/Article?tcaturi=tcm:29-129695-16&type=News>.

AB düzeyinde sivil toplumun bir tür ikame prensibi teşkil ettiği, bu kavramın yetki devri -subsidiarity- boyutunu beraberinde getirdiği tartışılmaktadır. Bu prensip sayesinde, devlet bazı yetkileri devletin onayı ile STK'lara devredilebilmektedir. Devlet ancak kendi girişimi, vatandaş açısından, yerel, bölgesel veya ulusal girişimden daha etkin ve yararlıysa harekete geçebilmektedir.²¹⁰

AB üye ülkelerinde birbirinden farklı hükümet dışı örgüt federasyonları ve networkleri bulunmaktadır. Bu federasyonlar sendikacıları, çevreci, avcı, tüketici, kadın, çiftçi gibi grupları temsil etmektedirler. Böylece her biri AB kurumlarına daha rahat ulaşmaktadır. Hükümet Dışı Sosyal Kuruluşlar Platformu (The Platform of Social NGO's) ve Avrupa Vatandaş Hareketi Hizmeti (ECAS-European Citizen Action Service) AB kurumlarında lobicilik yapan hükümet dışı kuruluş gruplarına örnek olarak verilebilir. Hükümet Dışı Sosyal Kuruluşlar Platformu bünyesinde 37 Avrupalı hükümet dışı kuruluşu barındırmakta ve AB'nin sosyal boyutunu güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu federasyonda, yerel, bölgesel, ulusal ve Avrupa düzeyinde 1.700 kuruluş, vakıf ve diğer gönüllü kuruluş yer almakta, sivil toplum çıkarlarını temsil etmektedir. 1990 yılında kurulan Avrupa Vatandaş Hareketi Hizmeti ise AB fonlarından yararlanma, politikalar ve genişleme alanlarında aktif olarak çalışmaktadır.²¹¹

STK'lar bireyler ve siyasi kurumlar arasında bir bağ oluşturmaktadır. Avrupa vatandaşlarının yüzde 40'ı gönüllü ya da hükümet dışı bir kuruluşta çalışmakta, böylece vatandaşların ortak çıkarlarını yansıtmaktadır. Bu kuruluşlar açık ve demokratik politik tartışmalara yani sivil diyaloga katılabilmektedir ki bu da katılımcı demokrasinin bir aracıdır.²¹²

²¹⁰ Ali Yaşar Sarıbay, (2003), *Sivil Toplum*, Erişim: 2003, **Sivil Toplum Dergisi**, s. 22, www.siviltoplum.com.tr/sayi1_tr_2.htm.

²¹¹ *Non-Governmental Organisations*, http://www.mic.org.mt/EUINFO/sector/sections/fse_ngos.htm.

²¹² European Peacebuilding Liaison Office, *The European Union and Civil Society*, Erişim: <http://www.eplo.org/index.php?id=92>.

Küreselleşme ile birlikte yeni sosyal hareketlerin ortaya çıkması, geleneksel çıkar gruplarının yerine farklı kültür ve yaşam kalitesi ile kimlik politikalarına yönelik talepleri olan kuruluşların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Kişisel çıkarların ötesine geçen STK'lar, küresel sorunlar ve yaşam kalitesiyle, kültür ve kimlik sorunlarıyla ilgilenmektedir. STK'ların siyasal kararları etkileme biçimleri geleneksel temsil mekanizması dışında doğrudan eylem şeklindedir.²¹³ TESEV Proje Koordinatörü Taciser Ulaş'a göre, Batı demokrasilerinin işleyişinde, her tür platformda, özellikle de AB gibi uluslararası kuruluşlarda, bürokratların, siyasi liderlerin yanında o toplumun değişik alanlarına sahip çıkan, bireylerin, sivil toplum temsilcilerinin sözcüleri de yer almaktadır.²¹⁴ Bugün STK'lar AB kurumlarında doğrudan temsil edilmektedir.

Toplumun çeşitli kesimlerinin temsil eden STK'lar, AB Komisyonu'ndan Avrupa Parlamentosu'na, Ekonomik ve Sosyal Komite'den, Bölgeler Komitesi ve Konsey'e kadar görüş bildirmektedir. Avrupa Parlamentosu ve AB Komisyonu AB içindeki STK'ların karar alma süreçlerine katılmaları için kararlar almıştır. Avrupa Komisyonu, Konsey ve Avrupa Parlamentosu STK'lar ile doğrudan ilişki içindedir. Böylece politika yapma sürecinde AB içinde farklı çıkar, perspektif ve ihtiyaçlara sahip olan taraflar bu ilişki sürecinde farklılıklarını yansıtabilmektedirler. Çünkü bu gruplara danışmak AB'nin hukuk ve geleneğinin bir parçası olmuştur.²¹⁵

AB'de sivil toplumun gelişmesi ile demokrasi açığı sorununun aşılacağı beklenmektedir. Sivil topluma düşen rol, ulusal ve ulus üstü yönetim arasında arabuluculuk yapmak, yani ulusal toplumu ulus ötesi yönetişime²¹⁶ bağlamaktır. Chris Rumford'a göre Avrupa sivil toplumu, AB'nin vatandaşlarının güvenini

²¹³ Yılmaz, a.g.e, s. 320

²¹⁴ Hülya Demir, "Taciser Ulaş'la Söyleşi", **Görüş – TÜSİAD Yayın Organı**, Sayı: 43, Mayıs 2000, s. 14

²¹⁵ *Non-Governmental Organisations*,

http://www.mic.org.mt/EUINFO/sector/sections/fse_ngos.htm

²¹⁶ Yönetişim, devlet yönetiminde temsil, katılım ve denetimin, etkin bir sivil toplumun, hukukun üstünlüğünün, yerinden yönetimin, yönetimde açıklık ve hesap verme sorumluluğunun, kalite ve ahlakın, kurallar ve sınırlamaların, rekabet ve piyasa ekonomisi ile uyumlu alternatif hizmet sunum yöntemlerinin ve nihayet dünyada gerçekleşen dijital devrime (yeni temel teknolojilerdeki gelişmelere) uyumun mevcut olduğu bir siyasal ve ekonomik düzeni ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için, bkznz. <http://www.canaktan.org/politika/yonetisim/anasayfa-yonetisim.htm>

kazanmak ve üye olmayan, özellikle aday ülkelere demokrasi örneği olmak için bir zorunluluktur.²¹⁷

Avrupa’da sivil toplumun yükselişinin ulus-devletin inişi ile ilişkili olduğunu savunan Andrew Barry’e göre, sivil toplum Avrupa’da ulus ötesi yönetimi sağlayan bir araçtır.²¹⁸ Avrupa’da yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde örgütlenen STK’lar politika oluşturulmasında anahtar rol oynamakta ve bir Avrupa kamuoyu yaratarak Avrupa bütünleşmesine katkıda bulunmaktadır.

1.3.2.1. Avrupa Parlamentosu ve Sivil Toplum Kuruluşları

AB’nin demokratik meşruiyet ve toplumsal bütünlük temelinde politikalarını gerçekleştirilmesi gerektiğini savunan Avrupa Parlamentosu, ‘Birlik’ ve ‘Avrupa Vatandaşlığı’nın birbirini tamamladığına inanmaktadır.²¹⁹ AB STK ağının kullanılmasına ve STK’larla karar alma sürecinde iyi yönetim ilkelerine dayanan bir danışma sistemi çerçevesinde fikir alışverişinde bulunmaya büyük önem vermektedir.²²⁰ Bu nedenle AB içindeki tüm STK’lar, AB kurumları gibi hesap verebilirlik ve şeffaflık gibi iyi yönetim ilkelerini benimsemek zorundadır. AB kurumlarından özellikle Avrupa Parlamentosu içinde STK’ların rolü ve öneminin giderek artması ile bu kuruluşlar aracılığıyla AB’nin geleceği siyasetin ve devletin şeffaflığı ilkesiyle yönlendirilmesi sağlanacaktır.²²¹

1987 yılında yürürlüğe giren ve iç pazarın gerçekleşmesi için gerekli olan düzenlemeleri sağlayan Tek Senet Antlaşması’ndan sonra karar alma sürecindeki etkinliğini giderek güçlendiren Avrupa Parlamentosu bugün özellikle, çevre, tüketici

²¹⁷ Rumford, a.g.e., s. 35

²¹⁸ Andrew Barry, “The European Community and European Government: Harmonization, Mobility and Space”, **Economy and Society**, Vol: 22, Issue: 3, 1993, s. 315

²¹⁹ Keyman, a.g.e., 2004, s. 5

²²⁰ TOBB, Avrupa Birliği ile İlişkilerde Özel Sektör ve Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü Çalışma Grubu Raporu Sunuş Metni, 2004 Türkiye İktisat Kongresi, İzmir, 5–9 Mayıs 2004, s. 7

²²¹ *AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyaloğu*, Komisyon tarafından Konsey, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komite ve Bölgeler Komitesi’ne Gönderilen Tebliğ, Erişim: Eylül 2005, Ankara: DPT, s. 12, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/siviltop/diyalog.pdf>.

hakları ve sosyal haklar alanlarında STK'larla eşgüdüm içinde çalışmaktadır.²²² Avrupa Parlamentosu'nun AB karar alma sürecindeki rolü Amsterdam Antlaşması ile artırılmıştır. Böylece yasama süreci daha meşru hale getirilmiş, Avrupa vatandaşları bilgi edinme hakları edinmiştir.²²³

Bugün STK'ların katkısıyla Avrupa Parlamentosu'nda, suistimallerin önlenmesi amacıyla kayıt sistemi ve bağlayıcı bir iş ahlakı oluşturulması, Avrupa parlamenterlerinin maddi kaynaklarının denetimi gibi düzenlemeler getirilmiş, şeffaflık yolunda önemli adımlar atılmıştır.²²⁴

1.3.2.2. Avrupa Birliği Komisyonu ve Sivil Toplum Kuruluşları

AB düzeyinde örgütlenmeleri cesaretlendiren AB Komisyonu STK'larla ilişkilerinde “temsil gücü”ne önem vermektedir. Bu noktada Komisyon, STK'ları kısıtlayıcı yasal düzenlemelerle denetlemeyi değil, karar alma mekanizmalarının şeffaflaştırılması ve danışma mekanizmalarının iyileştirilmesini hedeflemektedir. Avrupa Komisyonu güçlü sanayi lobilerinin çıkarlarına karşı bir denge unsurunu garantilemek için bu kuruluşların gelişimini desteklemektedir. Komisyon politika yapma sürecinde yaklaşık 700 hükümet dışı kuruluşla danışmaktadır.²²⁵

Komisyonun bir diğer hedefi de, oluşturduğu bütçe kalemi ile özellikle kamu yararına dernek ve vakıfların örgütlenmesi ve AB politikalarına katılımında etkinliğinin desteklenmesidir. STK'ların kendi aralarında bir iş ahlakı (code of conduct) geliştirmelerini destekleyen Komisyon, kapsamlı bir bilgi bankası oluşturmak amacıyla STK rehberi de hazırlamıştır.²²⁶

²²² European Peacebuilding Liaison Office, *The European Union and Civil Society*, Erişim: <http://www.eplo.org/index.php?id=92>.

²²³ Finn Laursen, “Civil Society and European Integration”, **The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science**, September 1999, s. 76

²²⁴ *European Parliament 2004–2009*, Erişim: 05.04.2005, Committee on Industry, Research and Energy, http://www.europarl.eu.int/meetdocs/2004_2009/documents/pr/562/562260/562260en.pdf

²²⁵ *Non-Governmental Organisations*, http://www.mic.org.mt/EUINFO/sector/sections/fse_ngos.htm

²²⁶ Keyman, a.g.e., 2004, s.5

AB Antlaşması'nın 138–139. Maddeleri AB Komisyonu'na mevzuat önerilerinin genel yönelimi ve içeriği konusunda ekonomik ve sosyal temsil örgütlerine danışma zorunluluğu getirmektedir. AB Komisyonu, sosyal politika alanında karar almadan önce, AB düzeyindeki sosyal ortaklar ile iletişim içinde olur. AB Komisyonu sosyal ortakların aralarında eşgüdüm sağlamaları ve AB mevzuatı dışında da aralarında bağlayıcı anlaşmalar yapmalarını desteklemektedir. Bu noktada aday ülke olarak Türkiye'den de benzer bir yaklaşım beklenmektedir.²²⁷

STK'lar sosyal ortaklar arasında önemli bir yere sahiptir. AB Komisyonu ve üye ülke temsilcileri ile sosyal ortaklar bir araya gelerek “danışma komiteleri”ni oluştururlar. Komiteler politika oluşturulma ve uygulama alanında AB Komisyonu'na görüş bildirir. Bugün fırsat eşitliği, işyerinde sağlık ve güvenlik, meslek içi eğitim, işçilerin serbest dolaşımı, Avrupa Sosyal Fonu, göçmen işçilerin sosyal güvenliği konularında danışma komiteleri bulunmaktadır. Türkiye'nin tam üye olması halinde söz konusu komitelerde STK'lar da görüş bildirebilecektir.²²⁸

Komisyon başkanı Romano Prodi, 2000 yılında yaptığı bir konuşmada, yönetişimin politika yapma sürecine hükümet dışı aktörlerin katılması olduğunu vurgulayarak, Avrupa kurumları, ulusal hükümetler, bölgesel ve yerel otoriteler ile STK'ların birbirlerine danışarak Avrupa Ağı'nı kuracaklarını belirtmiştir. Ancak Prodi, AB'deki sivil toplumun yeni oluşmakta olduğunu, ulusal düzeydeki sivil toplumlarla aynı düzeyde olmadığını belirtmiştir.²²⁹

AB her anlamda bütünleşmiş bir Avrupa olmak için üye ve aday ülkeler arasında sivil toplum ağını genişletmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla AB Komisyonu tarafından 2005 yılının Haziran ayında “AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyaloğu” başlıklı bir tebliğ yayınlanmıştır. Sivil toplumla daha yapılandırılmış ve şeffaf bir diyalog geliştirmeyi amaçlayan AB Komisyonu'nun

²²⁷ European Citizen Action Service, (2004), *European Commission and Consultation of NGOs*, Brussels, October 2004, www.ecas.org/file_uploads/743.doc.

²²⁸ TOBB, (2004), *AB ile İlişkilerde STK'ların Rolü Çalışma Grubu Raporu*, Erişim: Haziran 2004, <http://www.tobb.org.tr/abm/raporlar/yayinlar/AB%20ile%20iliskilerde%20STK'larin%20rolu%20calisma%20Grubu%20Raporu.doc>.

²²⁹ Rumford, a.g.e, s. 33

yayınladığı bu tebliğ, Türkiye, Hırvatistan ve AB sivil toplumları arasındaki diyalogun güçlendirilmesi yönünde atılan ilk adım olarak değerlendirilmektedir.²³⁰

1.3.2.3. Ekonomik ve Sosyal Komite ve Sivil Toplum Kuruluşları

Ekonomik ve Sosyal Komite, AB bünyesindeki STK'ların ihtiyaç ve isteklerini dile getirdiği, sesini duyurduğu bir AB kurumudur. Ekonomik ve Sosyal Komite'nin toplantılarına Avrupa vatandaşlarının üye olduğu sosyo-ekonomik ve mesleki kuruluşlarının temsilcileri katılmaktadır.²³¹ AB vatandaşlarının ihtiyaç ve isteklerini Birlik'e bildiren bu kuruluşlar, sendikalar ve işveren örgütleri, sektörel dernekler, kar amacı gütmeyen kuruluşlar, çevre örgütleri, aile örgütleri ve diğer hükümet dışı örgütlerdir.²³²

Ekonomik ve Sosyal Komite, STK'ları "ortak amaç ve ilgi alanlarına sahip üyeleri bulunan ve kamu otoriteleri ile yurttaşlar arasında aracı rolü üstlenen tüm kurumsal yapılar" olarak tanımlamaktadır. AB'de daha iyi bir yaşam kalitesi ve daha yakın ilişkiler kurulması gerektiğine inanan Ekonomik ve Sosyal Komite, AB'nin asıl amacının iç pazarı kurmak değil, 'Vatandaşlar Avrupası'nı kurmak olduğunu savunmaktadır ki bu amaç doğrultusunda günlük yaşamın garanti edilmesi anayasal düzenlemelerle gerçekleştirilmektedir.²³³

Ekonomik ve Sosyal Komite, Avrupa düzeyinde örgütlenmiş yasal ve hiyerarşik sivil toplumdandır. Sivil toplum devlet ve ekonomiden sonra üçüncü güç olarak Avrupa entegrasyonuna olumlu yönde katkıda bulunmaktadır.²³⁴ Ekonomik ve Sosyal Komite, ülkelerin ekonomik ve sosyal problemlerinin çözümünde bütün kesimlerin katılımı, görüş ve önerilerinin dikkate alınarak ortaya

²³⁰ AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyaloğu, Komisyon tarafından Konsey, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komite ve Bölgeler Komitesi'ne Gönderilen Tebliğ, Erişim: Eylül 2005, Ankara: DPT, s. 12, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/siviltop/diyalog.pdf>.

²³¹ *White Paper on European Governance*, Erişim: Haziran 2001, Report of Working Group 'Consultation and Participation of Civil Society', No: 2, Pilot: L. Pavan Woolfe, Rapporteur: M. Kröger, http://europa.eu.int/comm/governance/areas/group3/report_en.pdf.

²³² Keyman, a.g.e., 2004, s.5

²³³ *Non-Governmental Organisations*, http://www.mic.org.mt/EUINFO/sector/sections/fse_ngos.htm

²³⁴ Rumford, a.g.e, s. 35

ıkan olgunlaşmış kararların siyasi otorite tarafından uygulanmasında çok yararlı bir araç olarak kullanılmaktadır.²³⁵

STK'ları temsil yetkisine sahip olan Ekonomik ve Sosyal Komite'nin yetkileri göz önüne alındığında, Avrupa entegrasyonunun Avrupa vatandaşları, sivil toplumu olmadan bir anlam taşımayacağı ortaya çıkmaktadır. Bir sivil toplum forumu olan Ekonomik ve Sosyal Komite, Avrupa vatandaşlarının bir Avrupa kurumuna katılımını sağlamakta, sivil toplumun ihtiyaçlarını AB st kurumlarına duyurmaktadır. Böylece AB kurumları ile Avrupa sivil toplumunu birbirine yaklaşmakta ve AB vatandaşı olmak bir anlam kazanmaktadır ki Maastricht Antlaşması ile bu amaçlanmıştır.²³⁶

²³⁵ Selver Korkut, "Kamu Görevlileri Sendikacılığın nemi, zm Bekleyen Problemler için Talep ve neriler", **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 322

²³⁶ Keyman, a.g.e., 2004, s. 5

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ’NE TAM ÜYELİK SÜRECİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ

Türkiye’de faaliyet gösteren STK’ları dernekler, vakıflar, platformlar, meslek kuruluşları, sendikalar, yerel birlik ve kooperatifler, yurttaş girişimleri, yarı resmi STK’lar olarak gruplandırılabiliriz. Bu STK’lar AB müzakere sürecinde Türk sivil toplumunun temsilcileri olarak rol oynamaktadırlar.

Türkiye’deki STK’ların AB sürecindeki rolleri ile bu STK’ların kuruluş nedenleri arasında paralellikler olduğu gözlenmektedir. Ülkemizdeki STK’ların yarısını kooperatif ve birlikler, % 12’sini dini vakıflar, % 13’ünü dini ve yerel dayanışma dernekleri, % 12’sini eğitim, % 9’unu spor ile ilgili dernekler oluşturmaktadır. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı verilerine göre, Türkiye’de 80.757 STK faaliyet göstermektedir. 38 kamuya yararlı dernek, 4.915 vakıf, 58.414 kooperatif, aralarında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB), Noterler Birliği, Barolar Birliği, Bankalar Birliği, Veteriner Hekimler Birliği, Türk Tabipleri Birliği (TTB), Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), Eczacılar Birliği, Yeminli Mali Müşavirler Odası (YMMO) gibi kamu kuruluşu niteliğindeki meslek kuruluşları bulunmaktadır. Türkiye’de bulunan 152.000’den fazla derneğin sadece yarısı aktif olarak çalışırken bu derneklerin 5.000’i Osmanlı döneminde kurulmuş, 4.500’ü ise yeni kurulan derneklerdir.²³⁷ Söz konusu derneklerin pek çoğu yasalardaki boşluklardan yararlanıp, dernek adıyla meyhane, lokanta olarak faaliyet göstermektedir. Bu nedenle Türkiye’de kurulan binlerce STK, sivil toplum alanında tam anlamıyla varlık gösterememektedir. Ancak bu STK’lara örnek olabilecek STK girişimleri de bulunmaktadır.

²³⁷ Ankara Ticaret Odası, (2004), *AB Kapısında Sivil Toplum Dosyası*, Erişim: 11.10.2004, <http://fireball.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=273>.

Asaf Savaş Akat'a göre sivil toplum, bireyin devletten izin almadan girebildiği toplumsal ilişkiler, gerçekleştirebildiği toplumsal etkinliklerdir.²³⁸ Türkiye'deki STK'lar AB ile müzakere sürecinde bu özellikleriyle toplumsal ilişkiler kurmakta, etkinlikler gerçekleştirmektedir. Bu bölümde Türkiye'deki dernek, vakıf, sendika ve odaların Türk Sanayi ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) örnekleriyle AB üyelik sürecindeki tutumlarına, projelerine ve üstlendikleri rollere yer verilecektir.

2.1. AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM ÜYELİK SÜRECİNDE DERNEKLERİN ROLÜ: TÜSİAD ÖRNEĞİ

Türk Medeni Kanunu'nda dernekler şöyle tanımlanmaktadır:

“Dernekler, en az yedi gerçek kişinin kazanç paylaşma dışında belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları, tüzel kişiliğe sahip kişi topluluklarıdır. Hukuka veya ahlâka aykırı amaçlarla dernek kurulamaz.”²³⁹

AB tanımlamasına göre devlet-dışı kuruluş, daha doğru bir deyişle devlet tarafından kurulmamış kuruluşlar tanımı içindeki ağırlıklı grubu, Türkiye'de dernekler oluşturmaktadır.²⁴⁰ Dernekler sosyal grupların kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarını ifade etmek üzere başvurdukları bir örgütlenme şeklidir.²⁴¹

Türkiye'de derneklerin tarihsel süreç içindeki rolünü incelediğimizde, 1980–1983 askeri hükümetinin uygulamaları neticesinde, etkin olmadıklarını görmekteyiz. 1980 askeri darbesinin ardından neredeyse durma noktasına gelen

²³⁸ Asaf Savaş Akat, **Sosyal Demokrasi Gündemi**, Armoni Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1991, s. 214

²³⁹ Medeni Kanun, Madde 56

²⁴⁰ Ozan Erözden, “STK'lar ve Hukuki Çerçeve de Yenilik Talepleri Üzerine Notlar”, **Merhaba Sivil Toplum**, (Ed. Taciser Ulaş), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 19

²⁴¹ Selami Erdoğan, “Türkiye'de Demokratik Topluma Geçiş Aşamasında Sivil Toplumun Yeri ve Önemi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2001, s. 88

dernekleşme, 1984 sonrasında yeniden canlanmaya başlamıştır. 1990'ların ortalarına doğru ise derneklerin sayı ve nitelikleri artmaya başlamıştır.²⁴² Anayasanın 33. Maddesinin 1995 yılında değiştirilmesi ile birlikte dernekler yasasının kimi kısıtlayıcı hükümleri anayasal temelini yitirmiştir.²⁴³ AB'ye uyum süreci çerçevesinde Anayasa ve yasalarda yapılan demokrasi alanındaki düzenlemelerin Türk insanının örgütlenme konusunda cesaretlenmesine katkısı büyük olmuştur. Son 5 yıl içinde Türkiye'deki dernek sayısı 60.000'den 80.000'e çıkmıştır.²⁴⁴

İçişleri Bakanlığı Dernekler Daire Başkanlığı kayıtlarına göre, Eylül 2004 tarihine kadar Türkiye'de kurulmuş dernek sayısı 80.750'dir. Gülgün Erdoğan Tosun'un yaptığı araştırmaya göre bu derneklerin % 17,1'i cami yaptırmak gibi dini faaliyetlerle, % 12,7'si spor faaliyetleriyle, % 3,7'si kültürel faaliyetlerle, % 1,8'i sanatla, % 1,1'i ise bilimle uğraşmaktadır. İsveç'te 1 kişiye 4 dernek düşerken, Türkiye'de 700 kişiye 1 dernek düşmesi ve Türkiye'deki derneklerin % 95'inin yerel, % 1,5'inin ise uluslararası faaliyetler üstlenmesi dikkat çekmektedir.²⁴⁵ Bu oranlar göz önüne alındığında, Türkiye'de derneklerin sivil toplum alanındaki rolünün son derece sınırlı olduğu görülmektedir.²⁴⁶

Türkiye'de bir dernek en az yedi kişi ile kurulmaktadır ve ülkemizde faaliyet gösteren derneklerin üye sayıları çoğunlukla 10 ile 100 arasında değişmektedir. Oysa Avrupa ülkelerinde dernek sayısı daha az olup bu derneklerin üye sayıları binler ve milyonlarla ifade edilebilmektedir. Örneğin İngiltere'de sadece Kuşları Koruma Derneği'nin 1,5 milyona yakın üyesi bulunmaktadır.²⁴⁷

Altının çizilmesi gereken gelişmelerden bir tanesi, Türkiye'de İnsan Hakları Derneği, İslami kesime hitap eden Mazlum-Der, yurttaşlık bilinci ve Balkanlar

²⁴² Kalaycıoğlu, a.g.e., 2000, s. 133

²⁴³ Aydın Gürsel, **Önde Gelen STK'lar Araştırma Raporu**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Myra Yayıncılık, İstanbul, Ocak 1998, s. 4

²⁴⁴ *AB'ye Uyum Yasaları Halka Cesaret Verdi, Dernek Sayısı Yüzde 33 Arttı*, Erişim: 28.05.2004, Zaman, <http://www.zaman.com.tr/?hn=53085&bl=haberler&trh=20040528>.

²⁴⁵ Gülgün Erdoğan Tosun, "Demokrasi-Sivil Toplum İlişkisi: Koşullar, Zorunluluklar", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sivil Toplum Kuruluşlarının Uluslararası Politikaya Etkileri Sempozyumu, 14-15 Mart 2006

²⁴⁶ Çaha, a.g.e, 1997, s. 65

²⁴⁷ Ankara Ticaret Odası, (2004), *AB Kapısında Sivil Toplum Dosyası*, Erişim: 11.10.2004, <http://fireball.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=273>.

konularında çalışmalar yapan Helsinki Yurttaşlar Derneği gibi derneklerin kurulmasıdır.²⁴⁸

İnsan Hakları Derneği (İHD), 1986 tarihinde tutuklu ve hükümlü yakınları, yazar, sanatçı ve aydınlardan oluşan 98 kişi tarafından kurulmuştur. İHD, Kürt sorununun halkların hakları bazında ele alınmasından ziyade sadece bir dil ve kültürel özgürlük sorunu gibi ele alındığını, Türkiye'deki azınlıklara ilgi gösterilmediğini vurgulamaktadır. Bu nedenle kuruluşundan bu yana dernek hakkında açılan dava sayısı 300'ü geçmiştir.²⁴⁹ İHD gibi dernekler Türkiye'de gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle serbestçe hareket edebilmekte, seminer, konferans düzenleyebilmekte ve yayınlar yapabilmektedir. Paul Kubicek'e göre, geçmiş dönemde Kürt hakları üzerine lobi yapan insan hakları dernekleri, yasal düzenlemelerin ardından Türkiye'nin AB üyelik sürecine de katkıda bulunmaktadır.²⁵⁰

Bir başka insan hakları derneği olan İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (Mazlum-Der) ise, 28 Ocak 1991 tarihinde avukat, gazeteci, yazar, yayıncı ve iş adamlarından oluşan elli dört kişilik bir grup tarafından kurulmuştur.²⁵¹ Mazlum-Der'in kurulma aşamasında Hz. Muhammed'in Peygamberlik öncesi içinde bulunduğu "Hılful Fudul" kurumu örnek alınmıştır. Dernek, misyonunu "Kim olursa olsun zalime karşı ve kim olursa olsun mazlumdan yana" ilkesiyle tanımlamaktadır.²⁵² Kurulduğu dönemde diğer insan hakları dernekleri sol eğilimli iken Mazlum-Der sağ görüşleriyle toplumda alternatif bir insan hakları derneği olmuştur.²⁵³ Sefa Şimşek'e göre radikal bir İslami kuruluş olan Mazlum-Der, Türk milliyetçiliğini reddetmekte ve Müslümanlıktaki "ümme"

²⁴⁸ Ercan Kanar, "Bir STK Olarak İnsan Hakları Derneği ve Ankete Cevap", **Merhaba Sivil Toplum**, (Ed. Taciser Ulaş), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 132

²⁴⁹ y.a.g.e, s. 127

²⁵⁰ Paul Kubicek, "The European Union and Grassroots Democratization in Turkey", **Turkish Studies**, Vol: 6, No: 3, September 2005, s. 369

²⁵¹ <http://www.mazlumder.org/ana.php?konu=basinda&id=179&lang=tr>.

²⁵² *Mazlum-Der İstanbul Şube Başkanı Mustafa Ercan'la Ropörtaj-Sivil Toplum*, Erişim: 15.04.2005, Gerçek Hayat Dergisi, <http://www.mazlumder.org/ana.php?konu=basinda&lang=tr>.

²⁵³ Bahar Tabakoğlu, "Civil Society in Turkey: The Experience of Civil Society Organizations", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Haziran 2002, s. 143

anlayışını desteklemektedir.²⁵⁴ Ercan Kanar ise Mazlum-Der'in başlangıçta tamamen İslami kesimin haklarını savunan bir kurum olarak kaderci bir felsefeyle kurulduğunu, derneğin İHD gibi çifte standartlardan arınmaya doğru adımlar atmaya başladığını belirtmiştir.²⁵⁵ Mazlum-Der'in açıklamalarında, derneğin son dönemde sadece belli bir kesimin değil, hak ve özgürlükleri devlet tarafından kısıtlanan ve baskı altında olan tüm grupların haklarını savunmaya başladığı görülmektedir.²⁵⁶

1990 yılında kurulan Helsinki Yurttaşlar Derneği (HYD) ise devletler düzeyinde yürütülen Avrupa bütünleşmesine sivil toplumdan destek sağlamayı amaçlarından birisi olarak saymaktadır.²⁵⁷ HYD, kuruluş yıllarında Kürtlerle ilgilenen gruplar, örgütler, bireyler ve PKK ile özdeş sayılmıştır.²⁵⁸ Ancak “Yurttaş Katılımı: Sivil Toplum Kuruluşları ve Yerel Yönetimler Arasında Ortaklık ve İşbirliği” projesini AB desteğiyle hayata geçirerek destek toplamaya başlamıştır. Proje kapsamında değişik şehirlerde toplantı ve seminerler düzenlenerek Türkiye’de sivil toplum-yurttaş inisiyatiflerini harekete geçirebilecek grup ve bireylere ulaşmak amaçlanmıştır. Seminerler, tanışma ve tartışma toplantıları gibi değişik düzeyde gerçekleşen buluşmalarda ortaya çıkan fikir ve önerilerin her şehirdeki yerel yönetim ve STK’lar tarafından kendi inisiyatifleriyle başka etkinliklere dönüştürmesi amaçlardan bir diğeridir. HYD, 1994 yılından bu yana, ana amacı Türkiye’de yerel yönetimlerle STK’lar arasında çeşitli alanlarda ortaklık modelleri ve işbirliğini geliştirmek olan “Yurttaş Katılımı” başlıklı bir başka proje daha yürütmektedir.²⁵⁹

Bir mesleki dernek olan Müstakil Sanayi ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), Anadolu sermayesini temsil eden sanayici işadamları tarafından 1990 yılında kurulmuş olup siyasi olarak liberal değerleri benimseyen TÜSİAD’a karşı manevi

²⁵⁴ Sefa Şimşek, “The Transformation of Civil Society in Turkey: From Quality to Quantity”, **Turkiah Studies**, Vol: 5, No: 3, Autumn 2004, s. 17

²⁵⁵ Kanar, a.g.e, s. 144

²⁵⁶ Ayşe Kadioğlu, “Civil Society, Islam and Democracy in Turkey: A Study of Three Islamic Non-Governmental Organizations”, **The Muslim World**, Vol: 95, January 2005, s. 34

²⁵⁷ Taciser Ulaş Belge, “HYD ve Türkiye’de Örgütlenme Sorunu Üzerine Notlar”, **Merhaba Sivil Toplum**, (Ed. Taciser Ulaş), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 178

²⁵⁸ Belge, y.a.g.e, s. 180

²⁵⁹ Ali Çarkoğlu, “Türkiye’de Devlet ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkileri”, **Merhaba Sivil Toplum** (Ed. Taciser Ulaş), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 79

değerleri temsil etmektedir.²⁶⁰ Sefa Şimşek'e göre, MÜSİAD üyelerinin çoğunlukla Müslüman olmaları nedeniyle dernek, genellikle “Müslüman Sanayi ve İşadamları Derneği” olarak anılmaktadır.²⁶¹ MÜSİAD, Türkiye'nin AB üyeliğinin yanı sıra diğer alternatiflere de açık olması gerektiğini savunmaktadır.²⁶² Bu görüşe göre kendini ‘Hıristiyan Kulübü’ olarak tanımlayan bir örgüte bağımlı olmak yerine bu örgütle ticari ilişkiler sürdürmek daha yerinde olacaktır.²⁶³ TÜSİAD'dan farklı olarak İslam ile ekonominin beraber gideceğini simgeleyen bu örgüt, Anadolu'da çok ciddi bir örgütlenmeye giderek küçük ve orta işletmeler arasında dayanışmaya ve güvene dayalı bir ağ kurmuştur.²⁶⁴

Bir başka dernek olan Ege Sanayicileri ve İşadamları Derneği (ESİAD), Ege Bölgesi'nin önde gelen 16 sanayicisi ve işadamının önderliğinde, 16 Mart 1992'de kurulmuş; 4 Temmuz 1992'de faaliyete başlamıştır. ESİAD, Ege Bölgesi'nin Türkiye'nin kalkınma mücadelesinde daha aktif rol almasını sağlayacak yapıya kavuşması için çalışmaktadır. ESİAD bünyesinde AB Türkiye Temsilciliği ile işbirliği yaparak AB'deki gelişmeleri izlemek amacıyla 1996 yılında kurulan AB Bilgi Bürosu, kamuoyu ve bölgesel kuruluşları, AB, kurumları ve politikaları hakkında bilgilendirmeye, Türkiye-AB ilişkilerini geliştirmeye yönelik çalışmalar yürütmektedir.²⁶⁵

ESİAD'ın liderliğinde hazırlanan ‘Anadolu Göklerinde Avrupa Ufukları’ isimli proje ile Türkiye'nin bütün illerinde kamuoyunun AB konusunda bilgilendirilmesi amaçlanmıştır.²⁶⁶ Ayrıca ESİAD, “Ege Fikir Önderleri AB

²⁶⁰ Erdoğan, a.g.e., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 89

²⁶¹ Şimşek, a.g.e., s. 16

²⁶² Burhanettin Duran, Engin Yıldırım, “Islamism, Trade Unionism and Civil Society: The Case of Hak-İş Labour Confederation in Turkey”, *Middle Eastern Studies*, Vol: 41, No: 2, March 2005, s. 235

²⁶³ Pelin Telseren, “The Development of Civil Society Organizations in the Process of Turkey's Integration with the EU: With Special Reference to the Civil Society Organizations Representing the Business Sector”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi, Avrupa Birliği Enstitüsü, İstanbul, 2003, s. 89

²⁶⁴ Fuat Keyman, (2005), *Küreselleşme ve Türkiye'nin Kültürel Ekonomisi: Aktörler, Söylemler ve Stratejiler*, Erişim: 2004–2005, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Etkinlikler Voyvoda Caddesi Toplantıları, http://www.obarsiv.com/guncel_vct_0405_fuatkeyman.html.

²⁶⁵ *Ege Sanayicileri ve İşadamları Derneği*, <http://www.esiad.org.tr/esiad.nsf/bolumler/hakkimizda>

²⁶⁶ *AB Proje Kriterlerinden de Geçtik*, Erişim: 29.08.200, http://eu.ibsresearch.com/news_display.asp?upsale_id=2101.

Eğitimi Dizisi” projesini Philip Morris sponsorluğunda hayata geçirmiştir. ESİAD Başkanı Mehmet Ali Kasalı, yapılan araştırmaların Türk halkının AB konusunda yeterince bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir.²⁶⁷ AB’ye tam üyelik sürecinde Türk insanının ve özellikle iş dünyasının en çok gereksinim duyduğu konunun, bu alandaki ‘teknik bilgi’ açığı olmasından yola çıkan ESİAD, bu açığı gidermeyi amaçlamıştır. Bu proje ile Ege ve özellikle İzmir’deki basın mensupları, işadamları, siyasi parti temsilcileri, STK’lar, belediyeler ile küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarına, AB’nin kurumları ve süreçlerinin tanıtılması hedeflenmiştir.²⁶⁸ Birinci aşaması 2005 yılında tamamlanan programın ikinci aşamasının 2006 yılında başlatılması amaçlanmıştır. Bu aşamada işletmelere kendi iç işleyişlerini AB standartları ile kıyaslama ve gerekli değişiklikleri yapmaları için sektörel bazda yol haritaları sunulması planlanmaktadır.²⁶⁹

Türkiye’de sektörel derneklerin AB’deki muadilleriyle ilişki tecrübesinin oldukça yüksek olması dikkat çekmektedir. Her biri kendi sektörlerinin Avrupa örgütlerine üye olan sektörel derneklerin, AB üyelik sürecinde diğer derneklere oranla daha aktif bir rol üstlendiği görülmektedir.²⁷⁰ Fuat Keyman’a göre TUSİAD gibi ekonomik baskı grupları kendilerini sivil toplum olarak topluma sunma girişimi içinde olup bu yolda önemli faaliyetlerde bulunmaktadır.²⁷¹ Türkiye’de STK olarak en fazla sayıda derneklerin bulunmasına rağmen sadece birkaç tanesinin güçlü bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu derneklerin başında ise TÜSİAD gelmektedir. TÜSİAD ekonomik çıkarları ön planda tutan ama Türkiye’de siyaseti en çok etkileyen dernek olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷² Aşağıdaki bölümde TÜSİAD’in AB’ye üyelik sürecindeki rolü incelenmiştir.

²⁶⁷ *Halkımız Avrupa Birliği Konusunda Eğitilmeli*, Erişim: 12.02.2006, Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/2006/02/12/ege/ege01.html>.

²⁶⁸ *AB Proje Kriterlerinden de Geçtik*, Erişim: 29.08.200, http://eu.ibsresearch.com/news_display.asp?upsale_id=2101.

²⁶⁹ Nedim Atilla, (2005), *Ege’nin Fikir Önderleri AB’ye Hazırlanacak*, Erişim: 22.07.2005, Akşam, <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/07/22/yazarlar/yazarlar309.html>.

²⁷⁰ *TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ömer Sabancı’nın Türkiye SİAD Platformu Denizli Başkanlar Kurulu Açılış Konuşması*, Erişim: 24.09.2004, Denizli, <http://www.tusiad.org/haberler/konusma/duyuruno541.pdf>.

²⁷¹ Demircan, a.g.e.

²⁷² Erdoğan, a.g.e., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 88

2.1.1. Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinde TÜSİAD'ın Rolü

TÜSİAD özel sektörü korumak, iş dünyasını bir sosyal sınıf içinde birleştirmek amacıyla 2 Ağustos 1971 yılında kurulmuştur.²⁷³ Dernek statüsünde örgütlenmiş, Türkiye'nin en önemli baskı gruplarından biri olan TÜSİAD, iş adamlarına özgü çıkarları yerine getirmenin yanı sıra, iş dünyasının gücünü ve sosyal varlığını meşrulaştırma amacı gütmüştür.²⁷⁴

TÜSİAD, holding sahipleri ve yöneticilerinden oluşan küçük bir grup tarafından, 5590 sayılı yasa ile kurulan TOBB ve sanayi odaları gibi mesleki kuruluşlarda üyeliğin zorunlu olması nedeniyle kurulmuştur. Dernek kurucuları siyasi partilerin etkisi altında kalmadan Türkiye'deki özel sektörün ortak çıkarlarını korumak için kendi inisiyatiflerini kullanabilmeyi amaçlamıştır.²⁷⁵ Karaca'ya göre TÜSİAD'ın kurulma sebeplerinden bir diğeri de hükümet tarafından kontrol edilen TOBB'da temsil edilmeyen işadamlarının varlığıdır.²⁷⁶

TÜSİAD, 1970'li yılların sonunda sosyal yapısını güçlendirmeye, ekonomi alanını takip eden bir kurum olmaktan çok politikaya katılan güçlü bir baskı grubuna dönüşmeye başlamıştır. Örneğin, 1979 yılında Ecevit Hükümeti'ndeki bakanlara yönelik yolsuzluk iddiaları, ekonomik bunalım ve anarşi ortamı sebebiyle gazetelere ilanlar vererek hükümetin istifa etmesinde etkili olmuştur.²⁷⁷

TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ömer Sabancı, TÜSİAD'ın, kurulduğu 1971 yılından 1980'lerin ikinci yarısına kadar çalışmalarını daha çok ekonomi alanında sürdürdüğünü, Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisi rejimini

²⁷³ Şerif Öner, "Belediye Yönetim Kararlarında STKların Etkinliği (Gaziantep, Kahramanmaraş, Bingöl Örneği)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2000, s. 159

²⁷⁴ N. Seher Karaca, "EU Policy-Making and Domestic Business Interests: The Contribution of the Turkish Business Community Towards EU Policy", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), National University of Ireland, Dublin European Institute, Dublin, August 2004, s. 43

²⁷⁵ Mine Yaman, "Civil Society and Democratic Consolidation: The Case of TÜSİAD", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Haziran 2002, s. 48

²⁷⁶ Karaca, a.g.e, s. 43

²⁷⁷ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, Ekim 2000, İstanbul, s. 186

benimsemesinde öncü bir rol üstlendiğini belirtmiştir.²⁷⁸ TÜSİAD, 1980’li yıllarda ekonomik taleplerden çok siyasi istikrar, katılımcı demokrasi, açık toplum ve şeffaf hükümet taleplerinde bulunmuştur. Fuat Keyman, 1980’lerden sonra TÜSİAD’ın hareket tarzına bakıldığında, derneğin sadece bir ekonomik baskı grubu olarak işlemediğini, aynı zamanda kendini bir STK olarak da tanımladığını belirtmektedir.²⁷⁹

TÜSİAD ulusal ve uluslararası alandaki varlığını 1980’li yıllarda göstermeye başlamıştır. Bu dönemde devlet ile iş dünyası arasında eşitsiz bir durumun olduğunu iddia eden TÜSİAD, ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda Avrupa modelini benimsemeye başlamıştır.²⁸⁰ 1980’lerin sonundan itibaren ekonomik konular yerine sosyal ve siyasi konularla ilgilenmeye başlayan TÜSİAD, önceliği ülkenin çıkarlarına verdiğini duyurmuştur. Dernek, ekonomi politikasının makro ve sektörel alanlarda gelişmesi için 1980’li yıllarda neoliberal ekonomi politikalarına destek vermeye başlamış, bu faaliyetlerinin yanı sıra kamu çıkarını korumak için gönüllü bir kuruluş olarak faaliyetlerini sürdürmeyi hedeflemiştir.²⁸¹

Türkiye’deki büyük işletmelerin kurduğu kuruluşlardan bir tanesi olan TÜSİAD’ın, AB’ye üyelik sürecinde gerekli reformların gerçekleştirilmesi için aktif olarak çalışması dikkat çekmektedir.²⁸² Bölgeler ve sosyal sınıflar arasındaki ekonomik eşitsizliklerle ilgilenen TÜSİAD, kendini Türk özel sektörünün sivil temsilci örgütü olarak tanımlamaktadır.²⁸³ Derneğin Brüksel, Berlin, Paris ve Washington D.C’de temsilcilikleri bulunmaktadır.²⁸⁴ Fuat Keyman, AB üyeliğini destekleyen TÜSİAD’ın ülkenin geleceğini bireysel hak ve özgürlüklerde gördüğünü

²⁷⁸ TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ömer Sabancı’nın Cumhuriyet İlkeleri Işığında Avrupa Birliği Konferansı Konuşması, Erişim: 24.10.2004, Galatasaray Üniversitesi, <http://www.tusiad.org/haberler/konusma/duyuruno561.pdf>.

²⁷⁹ Keyman, a.g.e., 2005

²⁸⁰ Ayşe Buğra, “Class, Culture and State: An Analysis of Interest Representation By Two Turkish Business Associations”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol: 30, No: 4, November 1998, s. 526

²⁸¹ Ziya Öniş, Umut Türem, “Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analsis of Turkish Business Associations”, **Turkish Studies**, Vol: 2, No: 2, Autumn 2001, s. 99

²⁸² Diba Nigar Göksel, Rana Birden Güneş, The Role of NGOs in the European Integration Process: The Turkish Experience, **South European Society and Politics**, Vol: 10, No: 1, April 2005, s. 67

²⁸³ U.S. Library of Congress, *Political Interest Groups*, <http://countrystudies.us/turkey/85.htm>

²⁸⁴ http://www.kelleneurope.com/euroconference/pdf/2005_presentations/Kaleagasi.pdf

belirtmiştir.²⁸⁵ Eser Karakaş'a göre ise Türkiye'nin Batı ile entegrasyonunu temsil eden TÜSİAD, açıklık, şeffaflık, hukuk devleti ve insan hakları üzerinde vurgu yapmaktadır.²⁸⁶ TÜSİAD bu sebeplerden ötürü Türkiye'nin demokratikleşmesini destekleme misyonu olduğunu savunmaktadır.²⁸⁷ TÜSİAD'da 1980'lerden sonra, özellikle 1990'larda çok ciddi bir söylem değişikliği olduğunu görülmektedir.

Özel sektörün ilk gönüllü derneği olan TÜSİAD, çoğulcu bir model olarak kurulmuştur. Devletin iznine bağlı olmadan zorunlu ve hiyerarşik olmayan bir örgüt yapısı olmakla beraber kurum, kurucularının bağışlarına bağımlıdır. TÜSİAD üyeleri, Türk imalat ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren bireysel şirketlerin, grup şirketlerin ve holdinglerin sahipleri ve yöneticileridir.²⁸⁸ TÜSİAD, Türkiye'deki diğer STK'lardan yayınları, basın toplantıları, diğer hükümet ve hükümet dışı aktörlerle ilişkileri bakımından farklılık göstermektedir.²⁸⁹ Ayrıca TÜSİAD'ın bir STK olarak daha elitist özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Ziya Öniş, Türkiye'de iş dünyasının sivil toplumun farklı unsurlarını kendi dışında bırakmasının demokratik anlamda sivil toplumda büyük bir zayıflık yarattığını belirtmektedir.²⁹⁰

TÜSİAD, Türkiye'deki STK'lar ve meslek kuruluşları arasında en etkili kuruluşlardan bir tanesidir. TÜSİAD'ın bu derece etkili olabilmesi finansal kaynaklarının çok olması ve örgütsel kapasitesini kullanabilmesine bağlanmaktadır. Ancak Türkiye'de TÜSİAD gibi ekonomik örgütlerin kendi içlerinde karar alma süreçlerinde demokrasi sorunu yaşadığı görülmektedir. Sakıp Sabancı'nın 1985 yılında başkan olarak seçilmesi, TÜSİAD'ın kurucu üyeleri tarafından belirlenmiştir. Buna ilaveten, kurucu üyeler Sabancı'dan sonraki dört başkanı da belirlemiştir. Daha sonra genç yöneticilerin yönetime gelmesi ile değişim kendini açık bir şekilde göstermeye başlamıştır. Ziya Öniş'e göre TÜSİAD'da bir önceki jenerasyon devlet

²⁸⁵ Keyman, a.g.e., 2005

²⁸⁶ *Hükümetin TÜSİAD ile Mesafeli Durma Lüksü Yok*, Erişim: 27.12.2005, Referans, http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=32242&KTG_KOD=244.

²⁸⁷ *TÜSİAD 2005 Yılı Çalışmaları*,

Erişim: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/f05/faaliyet.pdf>.

²⁸⁸ www.tusiad.org/eng/reports

²⁸⁹ Şebnem Gündem, "The NGOs As Policy Actors: The Case of TÜSİAD with Regard to Turkey's EU Membership", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Ocak 2004, s. 67

²⁹⁰ Ziya Öniş, "Luxembourg, Helsinki and Beyond: Towards an Interpretation of Recent Turkey-EU Relations", *Government and Opposition*, Vol: 35, No: 4, October 2000, s. 474

ile daha yakın ilişkilere sahip ve daha muhafazakar bir yapıya sahipken, genç işadamları devletten daha uzak, devlet kaynaklarına daha az bağımlı hale gelmiştir.²⁹¹

1989–1990 yıllarında TÜSİAD’a başkanlık eden Cem Boyner ile hükümet politikalarına tamamen karşı çıkmıştır.²⁹² Boyner, TÜSİAD başkanı olduğu dönemde “TÜSİAD, Kanarya Sevenler Derneği değildir” diyerek derneğin bir hayır kurumu olmadığını vurgulamıştır.²⁹³ Ayşe Buğra’ya göre gönüllü meslek kuruluşları ile devlet arasında dönem dönem gerilimler yaşanmaktadır. Çünkü özel şirketler devletin müdahaleci tutumunu eleştirmektedir. Devlet ise bu kuruluşları çıkar temsilinde meşru bir arabulucu olarak kabul etmekten çekinmekte ve onları sosyal açıdan yıkıcı, siyasi açıdan ise tehlikeli bulmaktadır.²⁹⁴

TÜSİAD ilk defa 1990’lı yıllarda yayınladığı raporlarla demokratik düzeni bozan sorunları vurgulamaya ve bu sorunlara çözüm önerileri getirmeye başlamıştır. 1997 yılında TÜSİAD, insan hakları, kültürel haklar, ifade özgürlüğü, ordunun siyasete müdahalesi gibi konuları içeren “Türkiye’nin Demokratikleşme Perspektifi” raporu ve 1999 yılında “Türkiye’de Yükselen Demokratik Standartlar: Tartışmalar ve Son Gelişmeler” raporunu yayınlamıştır.²⁹⁵ Demokratikleşme Raporu o dönemde ordu ve devletin diğer kademelerinde rahatsızlık yaratmıştır.²⁹⁶ Bu raporla TÜSİAD, Türkiye’de bir anlayış reformu yapılması gerektiğini vurgulamış, parlamentonun gerekli önlemleri almasını önermiştir.²⁹⁷ Rapora yönelik eleştiriler arasında TÜSİAD’ın bir dernek olmak yerine siyasi partiye dönüşmesi gerektiği de yer

²⁹¹ Öniş, Türem, a.g.e., 2001, s. 109

²⁹² Karaca, a.g.e., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 43

²⁹³ Nurten Erk Tosuner, (2005), *Eleştiriyi Korkuyla Susturmak Demokrasinin Parçası Olamaz*, Erişim: 23.12.2005, Hürriyet, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=3692289&tarikh=2005-12-23>.

²⁹⁴ Sözen, Shaw, a.g.e., s. 112

²⁹⁵ TÜSİAD, (2001), *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri Görüşler ve Öncelikler*, Erişim: Mayıs 2001, http://www.belgenet.com/rapor/tusiadrapor_052001.html.

²⁹⁶ Ziya Öniş, “Domestic Politics, International Norms and Challenges to the State: Turkey-EU Relations in the Post-Helsinki Era”, *Turkish Studies*, Vol: 4, No: 1, 2003, s. 13

²⁹⁷ Wolfango Piccoli, (2005), *Enhancing Turkish EU Membership Via Securitizing Moves: The Role of Turkish NGOs in the Country’s Europeanization*, Erişim: 04.02.2005, 7th Annual Kokkalis Graduate Student Workshop, Harvard University, http://www.ksg.harvard.edu/kokkalis/workshop_2005.html.

almıştır.²⁹⁸ Bu noktada vurgulanması gereken bir nokta, TÜSİAD'ın diğer STK'larla karşılaştırıldığında demokrasiye en çok vurgu yapan STK olduğudur. TÜSİAD'ın kurucuları 1991 yılında yaptıkları bir açıklama ile bu iddialara karşılık derneğin işadamlarının özel çıkarlarını korumak için değil, özel sektörün sosyal varlığını kanıtlamak için kurulduğunu duyurmuştur.²⁹⁹

Türkiye'nin AB ile ilgili demokratik reformlarının temeli STK'larla ilgilidir. TÜSİAD'ın sivil topluma verdiği önem ise Helsinki Zirvesi'nde ortaya çıkmıştır. TÜSİAD, Brüksel'de lobi faaliyetlerinde bulunarak Türkiye'nin aday statüsü kazandığı 1999 Helsinki Zirvesi'nin sonucuna katkıda bulunmuştur.³⁰⁰

TÜSİAD, Türkiye'nin AB üyeliğini bir 'ulusal politika' olarak nitelemekte ve desteklemektedir. Dernek, AB üyeliğinin, Türkiye'nin uluslararası siyasi saygınlığına, ekonomik rekabet gücüne ve toplumsal istikrarına büyük katkıda bulunacağı, ayrıca AB'nin küresel rekabet gücünün artacağı görüşündedir.³⁰¹ Bugün TÜSİAD, AB'ye üyelik yolunda Kopenhag kriterlerinin yerine getirilmesi ile demokratikleşme yolunda önemli bir adım atıldığını vurgulamakta ve bunu lobi faaliyetleriyle dünyanın önemli merkezlerine iletmektedir.³⁰² TÜSİAD başkanı Ömer Sabancı, ABD, Çin, Hindistan gibi, siyasi ve ekonomik güçlerin bulunduğu bir dünyada, Türkiye'nin AB'yi, AB'nin de Türkiye'yi tercihinin akılcı bir tercih olduğunu vurgulamıştır.³⁰³

TÜSİAD, Türkiye'de hem toplumsal uzlaşma hem de karar alma süreçlerine sivil toplumun da katılması için Ekonomik ve Sosyal Konsey'in kurulmasını teklif etmiştir. AB üyesi ülkelerde karar alma mekanizmalarının önemli bir ayağı olan Ekonomik ve Sosyal Konsey yapısının Türkiye'de etkin olarak uygulanması büyük

²⁹⁸ Karaca, a.g.e., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 46

²⁹⁹ Buğra, a.g.e., s. 524

³⁰⁰ Piccoli, a.g.e., s. 13

³⁰¹ *Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği*,

<http://www.tr-ab-ansiklopedisi.com/index.php?Page=TextGoster&Kelimeler=&No>

³⁰² Jeffrey Carl Dixon, (2005), *A Clash of Civilizations or Differences in Economic Modernization? Examining Liberal-Democratic Values in Turkey and the European Union*, Erişim: 22.09.2005,

TÜSİAD 2005 yılı Çalışmaları Raporu, <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/f05/faaliyet.pdf>.

³⁰³ *TÜSİAD'ın AB Değerlendirmesi*, Erişim: 22.12.2005,

<http://www.ab.anadolu.be/modules.php?name=News&file=article&sid=40>

önem taşımaktadır. 2001 yılında kurulan bu platformda bugün farklı kesimler arasında işbirliği, diyalog ve toplumsal sorunlara çözüm üretme yolları tartışılmaktadır.³⁰⁴

TÜSİAD, 3 Kasım 2002 yılında yapılan seçimleri Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) kazanmasının ardından hükümete üç konuya vurgu yaparak seslenmiştir. Bunlardan ilki, cumhuriyet ve demokrasinin temel ilkelerinin korunması; ikincisi ekonomik programın uygulanmaya devam etmesi gerektiği; üçüncüsü ise AB'ye üyelik sürecidir.³⁰⁵ Paul Kubicek, Türkiye ile AB arasında imzalanan Katılım Ortaklığı Antlaşması'nın ardından AB'nin yayınladığı İlerleme Raporlarına karşılık Türkiye tarafından hazırlanan Ulusal Programlarda sivil toplumun aldığı rolün çok kısıtlı olduğunu, sadece TÜSİAD gibi kurumların katkıda bulunduğunu belirtmektedir.³⁰⁶ Ancak TÜSİAD'ın üstlendiği rol, hükümetle anlaşmazlığa düşmesine de sebep olmuştur. TÜSİAD 2005 yılında “Türklüğü, Cumhuriyeti, Devletin kurum ve organlarını aşağılama”ya yönelik hapis cezası öngören Anayasanın 301. Maddesinin kaldırılmasını istemiştir.³⁰⁷ Murat Yetkin iş dünyasının bu süreçte ekonomik değil siyasi ve hukuki sıkıntıları olduğunu vurgulamıştır. Yetkin, TÜSİAD'ın bu sıkıntıları AKP hükümetinin AB hedefi yerine AIHM'nin türban kararı ile ilgilenmesi, bunun yatırım ortamında geriye dönüşlere yol açıp açmayacağı, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sistemde kalıcı değişiklikler getirip getirmeyeceği olarak sıralamıştır.³⁰⁸

Türkiye'nin AB üyeliğini en çok destekleyen aktör olarak lobi faaliyetlerinde bulunan TÜSİAD, tüm kaynaklarını AB hedefine, toplumun refahının sağlanmasına ve dünya güç bloğuna entegre olmaya doğru yöneltmiştir. Ancak TÜSİAD bünyesinde ‘Yüksek Danışma Kurulu’ tarafından alınan kararlar, derneğe üye diğer kişi ve uzmanların görüşlerini tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Bu durum da

³⁰⁴ Erkut Yücaoglu, “Küreselleşen Sivil Toplum”, **Görüş - TÜSİAD Yayın Organı**, Sayı: 43, Mayıs 2000, s. 6

³⁰⁵ TUSIAD Asks New Government to Adhere to EU Process, The Turkish Times, November 4, 2002, Washington DC, http://www.theturkishtimes.com/archive/02/11_01/f_tusiad.html

³⁰⁶ Kubicek, a.g.e., 2005, s. 366

³⁰⁷ *Hükümetin TÜSİAD ile Mesafeli Durma Lüksü Yok*, Erişim: 27.12.2005, Referans, http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=32242&KTG_KOD=244.

³⁰⁸ Murat Yetkin, (2005), *TÜSİAD Cumhurbaşkanına Dönerken Siyaset ve Ekonomi*, 21.12.2005, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=173565>.

derneğin demokratik sorumluluğu ve kararlarının meşruiyeti bakımından önem taşımaktadır. TÜSİAD'ın büyük iş alanlarını ve elit işadamlarını temsil ettiği ve sivil toplumdaki diğer grupların çıkarları ve diğer iş örgütleri ile mesafeli durduğu şeklinde eleştiriler yapılmaktadır.³⁰⁹

2.1.1.1. TÜSİAD'ın Lobi Faaliyetleri

Son 3 yıldır lobi faaliyetlerine hızla devam eden TÜSİAD, “www.euractive.com” adlı web sitesinde Türkiye'nin genişleme dosyasını oluşturmuştur. Yurt içindeki faaliyetlerinin yanı sıra gazeteler, televizyon ve radyolar aracılığıyla Avrupa halkına ulaşmaya çalışan TÜSİAD, AB Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve diğer AB kurumlarıyla ilişkiler kurmaktadır. 2003 yılında MEDA programı çatısı altında en başarılı lobi kuruluşu seçilen TÜSİAD, bu kapsamda Akdeniz ülkelerine nasıl lobi olunması gerektiğini anlatmaktadır.³¹⁰ TÜSİAD Yönetim Kurulu başkanı Ömer Sabancı, Avrupalı siyasilerle iyi diyalog kurmanın yeterli olmadığını, Avrupa toplumlarına Türkiye'nin doğru anlatılması gerektiğini vurgulamakta; bu sebeple Türkiye tarafından toplu, organize bir hareketle tanıtım stratejisi oluşturulması gerektiğini belirtmektedir.³¹¹

TÜSİAD'ın lobi faaliyetlerinden bir tanesi 14–17 Mart 1999'da Fransa'daki meslek kuruluşuna yaptığı ziyarette Le Monde ve Le Figaro'nun editörlerine Abdullah Öcalan'ın terörist örgüt PKK'nın başı olduğunu, 30 bin insanın ölümünden sorumlu olduğunu, İtalyan ve Yunanistan basınının PKK'ya karşı olduğunu belirtmesidir.³¹²

2000 yılından bu yana TÜSİAD lobi faaliyetlerini AB'de, özellikle Brüksel'de arttırmıştır. 2000 ile 2002 yılları arasında tüm AB ülkelerine birden fazla ziyaret düzenlenmiş; bu ülkelerde devlet adamları, STK'lar ile irtibat kurulmuştur.

³⁰⁹ Karaca, a.g.e., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 64

³¹⁰ Eylem Türk, (2005), *TÜSİAD Cumhurbaşkanına Dönerken Siyaset ve Ekonomi*, 21.12.2005, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=173565>.

³¹¹ Okan Müderrisoğlu, “Kayıt Dışı ile Mücadelede Oy Kaygısını Bir Kenara Bırakın”, Sabah, 27.02.2006, s. 11

³¹² Gündem, a.g.e., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 104

TÜSİAD, 200 Türk STK ile Brüksel'e bir ziyaret düzenlemiştir. Kopenhag Zirve'sinden önce Brüksel'de Türk SİAD Platformunu gerçekleştirerek iş dünyasının AB'ye olan inancını ve desteğini Avrupa'ya duyurmayı amaçlamıştır.³¹³

TÜSİAD, 10 Aralık 2004 tarihinde, AB üyesi ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarına, Türkiye ile 17 Aralık tarihinde üyelik müzakerelerinin, tam üyelik ile sonuçlanması hedeflendiğini belirten, zaman geçirmeksizin ve koşulsuz olarak müzakerelerin başlamasını talep eden bir mektup göndermiştir. Mektupta, *“Türkiye'nin çabalarının sonuçları Avrupa Komisyonu'nun son raporunda takdirle vurgulanmıştır. Bu nedenle, biz de 17 Aralık tarihinde alınacak kararın açık olmasını bekliyoruz. Bize göre, AB'nin oluşmuş nesnel ilkeleri ve müktesebatı ile uyum göstermeyen bir karar affedilmeyecek bir tarihsel sorumluluk anlamına gelecek ve bu uzun zamandır süregelen bütünleşme sürecine ciddi bir zarar verme olasılığını gündeme getirecektir”* görüşlerine yer verilmiştir.³¹⁴ TÜSİAD, bu mektup ile hükümetin AB ile üyelik müzakerelerinin zaman geçirmeden ve koşulsuz başlaması yönündeki çabalarını desteklediğini göstermiştir.

TÜSİAD, AB ile müzakere sürecini çalışma grupları ile takip etmekte, her müzakere başlığı için ayrı çalışma grupları kurmakta, aynı zamanda AB müzakere süreci içinde özellikle demokrasi, ekonomi, toplum ve teknolojiye öncelik vermektedir.³¹⁵ Bu kapsamda, TÜSİAD Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini tam anlamıyla uygulaması konusunda etkili bir baskı unsuru olmuştur; Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisini yerine getirmesi, Maastricht kriterlerini karşılması, doğrudan yabancı yatırımları arttırmasını desteklemektedir; yasal uyumun sağlanması ile cinsiyet eşitliği, mesleki eğitim, tüketici hakları ve çevrenin korunmasının sağlanacağına inanmaktadır; Türkiye'nin bilgi ve iletişim

³¹³ *Gündemin Birinci Maddesi AB Olmalıdır*, Erişim: 09.10.2003, Yeni Asır, <http://ya2003.yeniasir.com.tr/10/10/index.php3?kat=ana&sayfa=esiad&bolum=yazarlar>.

³¹⁴ *TÜSİAD, AB Liderlerine Mektup Gönderdi*, Erişim: 12.12.2004, <http://www.tusiad.org/haberler/basin/duyuruno594.pdf>.

³¹⁵ *Turkish Business Commits to Playing Key Role in EU Accession Talks Focusing on Democracy, Economy, Society and Technology*, Erişim: November 8, 2005, Brussels, <http://www.tusiad.org/haberler/basin/ab/10.pdf>.

teknolojileri araştırma ve geliştirme bütçesinin son dönemlerde arttığına dikkat çekmektedir.³¹⁶

TÜSİAD, tüm STK'larla ülkesel bir farklılık gözetmeksizin ilişki kurmaktadır. Örneğin İnsan Hakları Yüksek Danışma Kurulu üyesidir. Bu kurumda, İnsan Hakları Derneği, Türkiye İnsan Hakları Vakfı gibi kuruluşlarla birlikte, insan hakları ile ilgili tüm alanlarda düşünce ve yayın üretmek için tüm faaliyetlerine katılmaktadır.³¹⁷ Bunun yanı sıra TÜSİAD, Avrupa özel sektörünün temsilcisi olarak kabul edilen ve iş dünyasını etkileyen resmi ve özel kuruluşlar ile sürekli işbirliği halinde olan UNICE'nin (Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe - Avrupa Sanayi ve İşverenler Konfederasyonları Birliği) 1987 yılından bu yana tam üyesidir. UNICE, AB kurumlarının gündeme getirdiği mevzuat ve politika oluşturma süreçlerinin doğrudan içinde yer almakta, bunların oluşumunda esas kaynak olarak değerlendirilmekte ve AB karar alma süreçlerine son derece etkin bir şekilde katkıda bulunmaktadır.³¹⁸ TÜSİAD'ın Avrupa özel sektörünün AB kurumları ve hükümetlerince resmen tanınan temsil kuruluşu olan ve 1981'den bu yana AB'de meşruiyetini ispatlayabilen tek işveren federasyonu olan UNICE'nin tam üyesi olması müzakere sürecinde Türkiye'ye katkı sağlamaktadır. TÜSİAD'ın 1996 yılında Brüksel Temsilciliğini açmasında, Türk özel sektörünü 32 Avrupa ülkesinden toplam 38 sanayici ve işveren federasyonunun temsil edildiği UNICE nezdinde temsil etmek amacı yatmaktadır.³¹⁹

TÜSİAD'ın 1987'den bu yana Avrupa özel sektörünün temsilcisi olarak görülen UNICE'ye üye olmasının amacı, Türkiye'nin ulusal hedefi olan AB üyeliğini gerçekleştirebilmektir. TÜSİAD'a göre, Avrupa iş dünyası Türkiye ve AB arasındaki

³¹⁶ *Turkish Business Commits to Playing Key Role in EU Accession Talks Focusing on Democracy, Economy, Society and Technology*, Erişim: November 8, 2005, Brussels, <http://www.tusiad.org/haberler/basin/ab/10.pdf>.

³¹⁷ Guşef Yançatoral, Sine Göksoy, (2005), *Zafer Ali Yavan'la Ropörtaj: Avrupa Birliği ve Sivil Toplum Örgütleri*, Erişim: 05.03.2005, http://www.kafder.org.tr/bilgibelge.php?yazi_id=376.

³¹⁸ *TÜSİAD Genel Sekreteri Haluk Tükel'in Doğu Üniversitesi Avrupa Birliği Koordinatörlüğünün Düzenlediği Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Müzakere Süreci: Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm Konferansı Konuşması*, Erişim: 28.04.2005, İstanbul, www.tusiad.org/haberler/konusma/duyuruno661.pdf.

³¹⁹ *TÜSİAD 2005 Yılı Çalışmaları*, Erişim: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/f05/faaliyet.pdf>.

ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunacaktır.³²⁰ Bu doğrultuda UNICE, TÜSİAD için bir platform oluşturarak dernek yetkililerinin UNICE üye federasyonlarını ziyaret etmelerini sağlamıştır.³²¹

AB'ye aday statüsünde olup UNICE üyesi tek ülke olan Türkiye'nin uyum sürecinde, TÜSİAD'ın ekonomik diplomasi ve uzmanlık etkinliklerinin önemli bir boyutunu UNICE çalışmaları oluşturmaktadır.³²² TÜSİAD, Avrupa özel sektörünün temsil kuruluşu olan UNICE'nin karar, danışma ve uzmanlık birimlerinin toplantılarına katılmaktadır. Bu toplantılarda görüşlerini ileten TÜSİAD, hazırlanan belgelere katkıda bulunmaktadır. UNICE de yayınladığı görüş belgelerinde Türkiye'nin AB üyeliğine tam destek vermektedir.³²³

1990'ların ikinci yarısında TÜSİAD'ın birinci önceliğini Türkiye'nin AB'ye üyelik perspektifi oluşturmuştur. Bu doğrultuda, TÜSİAD 1996'da yurtdışındaki ilk temsilciliğini AB kurumlarının bulunduğu Belçika'nın başkenti Brüksel'de açmıştır. Böylece görüşlerini AB platformunda dile getirmeye başlamıştır. Brüksel temsilciliğini 2000 yılında açılan Washington, Berlin, Paris ve Ankara temsilcilikleri izlemiştir.³²⁴ TÜSİAD'ın Brüksel'deki ofisi üzerine aldığı sorumluluklar TÜSİAD'ın rolünü açıkça ortaya koymaktadır: Türk iş dünyasını AB düzeyinde temsil etmek, TÜSİAD ve TİSK'i UNICE'nin bünyesinde temsil etmek, Türk şirketlerini dergiler, bültenler, konferanslar, brifingler, araştırmalar aracılığıyla Avrupa'daki olaylar hakkında bilgilendirmek, onlara AB projeleri ve girişimlerinde desteklemek, Avrupalı ve uluslararası kamu ve özel sektörlerini Türkiye hakkında bilgilendirmek.³²⁵

³²⁰ TÜSİAD Avrupa Özel Sektör Zirvesi'ne Katıldı, Erişim: Aralık 2001, TÜSİAD Bülten, Sayı: 29, <http://www.tusiad.org/yayin/bulten/29/bulten29.pdf>.

³²¹ TÜSİAD, (2005), *The EU's Decision Reinforces Turkey's Transformation and Enhances EU's Global Role*, Erişim: 04.10.2005, Washington, D.C., http://www.tusiad.us/specific_page.cfm?CONTENT_ID=566.

³²² Yançatoral, Göksoy, a.g.e.

³²³ TÜSİAD 2005 Yılı Çalışmaları, Erişim: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/f05/faaliyet.pdf>.

³²⁴ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, <http://www.tr-ab-ansiklopedisi.com/index.php?Page=TextGoster&Kelimeler=&No=222>.

³²⁵ Karaca, a.g.e., (Yayılanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 60

1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin 'aday ülke' olarak kabul edilmesi ile TÜSİAD'ın AB üyeliğine yönelik çalışmaları hız ve derinlik kazanmıştır. Bu doğrultuda 26 Mayıs 2000 tarihinde TÜSİAD bünyesinde 'Avrupa Birliği'ne Uyum Koordinasyon Komitesi' kurulmuştur. Komite 2005 yılında Türkiye'nin AB Kopenhag Kriterleri'ne uyumu açısından teknik ve siyasi eksikliklerin belirlenmesi ve bunlara ilişkin olarak gerekli önlemlerin alınması yönündeki çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. AB mevzuat ve politikalarının oluşma sürecinde temel bir özel sektör boyutu oluşturan UNICE üyeliği sayesinde, TÜSİAD AB'nin mevzuat ve politikalarının günümüzdeki ve gelecekteki değişimlere ilişkin durumunu yakından takip etmektedir.³²⁶

2.1.1.2. TÜSİAD'ın Sivil Toplum Bilinçlendirme Rolü

TÜSİAD'ın yayınladığı çalışmalar arasında AB ile ilgili çok sayıda araştırma bulunmaktadır. *Görüş, Konjonktür, Bülten* adlarıyla Türkçe, *Private View* ve *Newsletter* gibi İngilizce süreli yayınları ile TÜSİAD, Türkiye'deki ve Avrupa'daki sivil toplumun Türkiye'nin üyeliği hakkında bilinçlenmesine katkıda bulunmaktadır.³²⁷

TÜSİAD yayınladığı dergilerin, düzenlediği konferans ve seminerlerin yanı sıra projeler üreterek sivil toplumun AB ve Türkiye'nin üyelik müzakereleri hakkında bilgilendirilmesini sağlamaktadır. Bu projelerden biri olan 'Avrupa Postası Programı', AB bünyesindeki 'Avrupa Ufukları Programı'nın kapsamında yer almaktadır. Avrupa Ufukları Programı, AB kurumlarının, politikalarının ve AB'nin genişleme süreciyle ilgili konuların, Türkiye'deki kamuoyu tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamayı ve bu alandaki bilinci arttırmak amacıyla hazırlanacak bilgilendirme girişimlerine mali katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Program çerçevesinde, Türkiye'de, AB ve genişleme konularında kamuoyunun aydınlatılması

³²⁶ TÜSİAD 2005 Yılı Çalışmaları, Erişim: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/f05/faaliyet.pdf>.

³²⁷ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, <http://www.tr-ab-ansiklopedisi.com/index.php?Page=TextGoster&Kelimeler=&No=222>.

ve tartışma ortamları yaratılması amacıyla çalışmakta olan ve çalışmayı isteyen kuruluşların uyguladığı bilgi-iletişim projeleri desteklenmektedir.³²⁸

TÜSİAD'ın 'Avrupa Ufukları Programı' kapsamında yer alan 'AB Üzerine Radyo Programı ve İnternet Sitesi' projesi ise 2002 yılında finansmana uygun bulunmuştur. 27 Eylül 2003 tarihinde başlayan program aracılığıyla özellikle küçük ve orta ölçekli işletme sahipleri, çiftçiler, küçük sanayiciler, girişimciler, turizmciler, çalışanlar ve gençlere AB hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Radyo programının yanı sıra, internet sitesi, kitapçık, kitapçığın elektronik formunu içeren CD, yerel gazetecilere ve program yayıncılarına yönelik eğitim semineri de proje faaliyetleri arasında bulunmaktadır. TÜSİAD, Avrupa Komisyonu tarafından desteklenen 'Avrupa Postası' radyo programının yanı sıra 'Avrupa Ufukları' televizyon programına da destek vermektedir.³²⁹

2.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM ÜYELİK SÜRECİNDE VAKIFLARIN ROLÜ: İKV ÖRNEĞİ

Kökeni hem Doğu'da hem de Batı'da bulunan eski bir kurum türü olan vakıflar dernek gibi bir tüzel kişilik türüdür.³³⁰ Vatandaşlardaki topluma hizmet verme isteğinin organize edilmiş şekli olan vakıflar, kişilere ekonomik ve sosyal alanda yardım etmek, amaç edinilen kamu hizmetlerini halka karşılıksız ya da kar amacı gütmeyen götürmek gibi amaçlarla kurulan gönüllü kuruluşlardır. Vakıf bir malın sahibi tarafından kendi rızası ve iradesi ile şahsi mülkünden çıkarılarak belirli amaçlar için karşılıksız olarak tahsis edilmesi şeklinde de tanımlanmaktadır.³³¹

Türk Medeni Kanunu'nun tanımına göre:

“Vakıflar, gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır. Bir malvarlığının bütünü veya gerçekleşmiş ya da gerçekleşeceği anlaşılan her türlü

³²⁸ Avrupa Postası Radyo Programı, <http://www.avrupapostasi.org/avrpost.html>

³²⁹ Karaca, a.g.e., s. 42

³³⁰ Gürsel, a.g.e., s. 5

³³¹ Zekai Baloğlu, TÜSEV (Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı), Türkiye Üçüncü Sektör Raporu, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, TÜSEV Yayınları, No:1, İstanbul, 1994, s. 22

geliri veya ekonomik değeri olan haklar vakfedilebilir. Vakıflarda üyelik olmaz. Cumhuriyetin Anayasa ile belirlenen niteliklerine ve Anayasanın temel ilkelerine, hukuka, ahlâka, millî birliğe ve millî menfaatlere aykırı veya belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamaz” .³³²

Vakıflar yerel, bölgesel ve ulusal sınırların ötesinde deneyimlerini geliştirme ve paylaşma temel hakkına sahip olmakla beraber özel, fiziksel ve mali kaynaklarını genel kamu yararı için birleştirebilmektedirler.³³³ Türkiye’de bu noktadan hareket ederek AB üzerine çalışmalar yapan TESEV, EGEV, Tarih Vakfı ve İKV gibi vakıflar bulunmaktadır.

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV), AB üyelik sürecinde gerçekleştirilen reformların Türkiye’nin değerlerine, normlarına ve güvenliğine katkı sağlayacağı konusunda toplumu bilgilendiren vakıflardan birisi olarak görülmektedir.³³⁴ Vakıf yurtiçi ve yurtdışındaki muadil kuruluşlarla işbirliği kurarak, Türkiye'nin AB’ye olası üyeliğini desteklemek, bu amaçla tartışma platformlarında Türkiye’nin bakış açısını aktarmayı hedeflemektedir.³³⁵ TESEV Eylül 2002’de kendi içinde bir proje başlatarak Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerine uyum çabalarını izlemeye almıştır. ‘TESEV AB İzleme Projesi’ ile Türkiye’nin gerçekleştirdiği anayasal ve yasal düzenlemelerin analizi yapılmış, Türkiye’nin reform yapması gereken konular vurgulanmıştır.³³⁶ Diğer taraftan TESEV’in 2002 yılında gerçekleştirdiği ‘Türk Halkının AB Üyeliğine Bakışı’ isimli araştırma kapsamında, Türkiye genelinde kentsel ve kırsal nüfusu temsil eden 17 il merkezinde ve bağlı 25 ilçede 18 yaş ve üzeri toplam 3060 kişiyle anket yapılmıştır. Anket neticesinde halkın % 64’ünün AB üyeliğini desteklediği, % 76’sının Kopenhag kriterleri

³³² Medeni Kanun, Madde 101

³³³ Carlos Monjardino, “Avrupa’da ve Dünyada Üçüncü Sektör Hareketi”, **Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı, Daha Sağlıklı Bir Demokrasi ve Sivil Toplum için: Türkiye’de Vakıflar ve Dernekler, Sorunlar ve Değişime Yapısal Uyum Önerileri**, (Hazırlayan: Zekai Baloğlu), Arset Matbaacılık, İstanbul, Ocak 2000, s. 113

³³⁴ Piccoli, a.g.e., s. 5

³³⁵ David Judson, (2006), *AB ve Türkiye İlişkilerinde Öteki Öyküleri Anlatma Zamanı*, Erişim: 08.05.2006, Finansal Forum, http://www.finansalforum.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=41093.

³³⁶ Mensur Akgün, Fikret İlkiz, Sabiha Senyücel, (2003), *TESEV AB İzleme Projesi-Ara Rapor*, Erişim: Şubat 2003, http://www.ibsresearch.com/ibs_assets/images/newsimg/ayindosyasisub03.pdf.

hakkında bilgisi olmadığı ortaya çıkmıştır.³³⁷ TESEV, üyelik müzakereleri sürecinde seminerler, konferanslar düzenleyerek üyelik yolunda gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmesi gereken reformları kamuoyuna duyurmaktadır.

1992 yılında Ege Bölgesi'ndeki belediye, oda ve derneklerin katılımıyla kurulan Ege Ekonomiyi Geliştirme Vakfı (EGEV), bölgeyi dış yatırımcılara tanıtmaya amacını taşımanın yanı sıra AB üyelik sürecine destek vermektedir.³³⁸ Ege illerinin ekonomik kalkınması için faaliyetlerde bulunan EGEV, ESİAD ile birlikte 'Ege Fikir Önderleri AB Eğitim Programı'nı uygulamaktadır.³³⁹ Katılımcıların AB fonlarından yararlanma ve AB kaynaklarına ulaşma konularında bilgilendirildiği proje ile halkın AB konusunda ortaya atılan görüşleri daha sağlıklı değerlendirilebilecek bir altyapıya kavuşturulması amaçlanmıştır.³⁴⁰ EGEV ve ESİAD'ın ortak projesi, Türkiye'de vakıf ve derneklerin AB üyelik sürecinde sivil toplum alanında ortak hareket ederek daha güçlü olabildiklerini göstermektedir.

EGEV, AB'de bölgeler arası işbirliğini teşvik etmeyi amaçlayan Interreg III/A Programı bünyesinde de rol almaktadır. Interreg III kapsamında Türkiye ile Yunanistan'ın sınır illeri arasındaki işbirliğini AB kaynaklarıyla desteklemek ve geliştirmek üzere 2004–2006 yılları arasında 'Türkiye-Yunanistan Sınır Ötesi İşbirliği Programı'nın uygulanması öngörülmüştür. Program, Türkiye tarafında Yunanistan ile kara ve deniz sınırı bulunan 6 ili kapsamaktadır: Edirne, Çanakkale, Balıkesir, İzmir, Aydın ve Muğla. Programın Türkiye tarafında yürütülmesinden sorumlu olan kurum Devlet Planlama Teşkilatı, bu programda 'Bölgesel Teknik Sekreteryaya' görevini üstlenen kuruluş da EGEV'dir. Üye illerde valiliklerin bünyesinde kurulan yerel teknik sekreteryaların bölgesel çapta koordinasyonu işini EGEV yürütmektedir.³⁴¹ Proje ile sınır ötesi altyapı, ulaştırma, insan ve mal geçiş güvenliği, ekonomik gelişme ve istihdam, sınır ötesi girişimciliğin güçlendirilmesi,

³³⁷ *TESEV'in Anketi: Halkın % 64'ü AB'den Yana*, Erişim: 28.06.2002, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=41809>.

³³⁸ <http://www.egev.org/>

³³⁹ *Ege Fikir Önderleri AB Eğitim Programı Muğla'da Yapıldı*, Erişim: 21.03.2006, <http://www.yarimada.net/yarimada/scripts/haber.asp?id=1219>.

³⁴⁰ *Ege Fikir Önderleri Programına Start*, Erişim: 31.03.2006, Akşam, <http://www.aksam.com.tr/haber.asp?a=34515,3>.

³⁴¹ *EGEV Faaliyet Raporu*, Erişim: 2005, <http://www.egev.org/index.php?t=ana&catid=89&geoid=0&sid>.

turizmin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi, insan kaynakları ve istihdamın geliştirilmesi, yaşam kalitesi, çevre, kültür, sağlık, doğal çevrenin korunması, geliştirilmesi ve yönetimi, kültürel faaliyetlerin desteklenmesi ve eğitim kurumları arasında işbirliği yapılması hedeflenmiştir.³⁴²

1991 yılında 264 tarihçi ve toplumbilimci tarafından kurulan Tarih Vakfı da müzakere sürecinde sivil toplum hareketine katkıda bulunmaktadır.³⁴³ Türkiye'de tarih bilincini geliştirip yaygınlaştırmayı amaçlayan ve kamu yararı için çalışan Tarih Vakfı, 3268 STK'yı 'STK Rehberi 2005' adlı çalışmayla bir araya getirerek Türkiye'nin en geniş kapsamlı veri tabanı web sitesini oluşturmuştur. Dünya Bankası, Açık Toplum Enstitüsü, Yerel Gündem 21 ve Türkiye Bilişim Vakfı tarafından da desteklenen çalışma neticesinde, Türkiye'de 1998 yılında 300 STK varken bu sayının 85.000'e ulaştığı ortaya çıkmıştır.³⁴⁴ Projenin yöneticisi Aydın Gürsel, STK'lar hakkında bilgilerin yalnızca resmi kuruluşlarda, denetim amacıyla tutulduğunu ve bu bilgilerin dağınık olarak devletin farklı birimlerinde bulunduğunu belirtmiştir.³⁴⁵ Oysa proje kapsamında kurulan 'STK Bilgi Merkezi', STK'lar arası ilişkilerin yoğunlaşmasına, ilgili kuruluşların daha geniş iç ve dış proje olanaklarına kavuşmasına ve basın yayın organlarıyla bağlantı kurmalarına katkıda bulunmaktadır.

Tezimizde incelediğimiz İktisadi Kalkınma Vakfı'nın (İKV) üyelik sürecindeki rolüne ise aşağıda değinilmiştir.

2.2.1. Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinde İKV'nin Rolü

İKV, 1963 Ankara Antlaşması'ndan sonra, AB ve Türkiye-AB ilişkilerindeki gelişmeler hakkında Türk iş dünyası ve kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla İstanbul Ticaret Odası (İTO) ve İstanbul Sanayi Odası'nın (İSO) ortak girişimiyle

³⁴² Deniz Sipahi, (2005), *DPT Neyi Bekliyor*, Erişim: 22.09.2005, Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/2005/09/22/ege/yazsipahi.html>.

³⁴³ <http://www.tarihvakfi.org.tr/tarihvakfi.asp?Id=1>

³⁴⁴ Helin Şahin, "STK'lar Sanal Âlemde Birleşti", Birgün, 24 Nisan 2005, s. 11

³⁴⁵ Gürsel, a.g.e., s. 21

kurulmuştur.³⁴⁶ 1963 yılında Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) ortak üye olması neticesinde Türkiye özel sektörü, 'Ortak Pazar'la ilişkilerin çok önemli olduğunu düşünerek bunu özel bir vakıf çatısı altında izlemeyi uygun görmüştür.³⁴⁷ 1960'lı yıllardan bu yana Türk özel sektörünün AB ile ilişkilerini yürüten vakfa daha sonra TÜSİAD'ın da aralarında bulunduğu pek çok STK asil üye olmuştur.³⁴⁸

Kurulduğu 1965 yılından bu yana AB ve Türkiye-AB konularında uzman bir kuruluş ve bilgi merkezi olarak hizmet veren İKV, AB'ye uyum sürecinde Türk özel sektörünü ve kamuoyunu bilgilendirmeye, ayrıca kurum ve kuruluşlar arasındaki işbirliğini güçlendirmeye yönelik projeler gerçekleştirmektedir. Proje geliştirme ve uygulama konusunda önemli birikim ve deneyime sahip olan İKV, projeleriyle yurtdışında kamu sektörü, iş dünyası temsilci örgütleri ve meslek kuruluşları, yurtdışında ise çeşitli kurum ve kuruluşlarla işbirliğini geliştirmektedir.³⁴⁹

İKV özel sektörün ve toplumun AB'ye entegrasyon süreci hakkında bilgilendirilmesi ihtiyacına cevap vermeyi amaçlamaktadır.³⁵⁰ İKV uzmanı Taylan Uysal'ın sözleriyle "İKV iş dünyasının girişimiyle kurulmuş bir vakıftır, zaman içinde AB konusunda uzmanlaşmış ve bir think-tank kuruluşuna dönüşmüştür".³⁵¹ Türkiye-AB ilişkilerindeki gelişmelere paralel olarak faaliyet alanını genişleten İKV, 1984 yılında Brüksel'de bir temsilcilik açmıştır. Bu temsilcilik Türk özel sektörünün AB nezdindeki ilk temsilciliği olup İKV'nin genel misyonu doğrultusunda Türk iş dünyasına ilişkin gelişmeleri ve AB'deki gelişmelere ilişkin Türk iş dünyasının görüşlerini, AB'nin resmi organlarına, özel sektör temsilci kurumlarına, etkili kurum ve kişilere iletmektedir.³⁵²

³⁴⁶ European Policy Centre, *The Turkish-EU Relationship: The Road Ahead*, Erişim: <http://www.theepc.net/en/default.asp?TYP=ER&LV=276&see=y&t=2&PG=ER/EN/detail&l=&AI=9>

³⁴⁷ Yasemin Altun, (2004), *İKV Yönetim Kurulu Başkanı Meral Gezgin Eriş ile Söyleşi*, Erişim: Eylül 2004, Bilişim Kültürü Dergisi, Sayı: 81, http://www.tbd.org.tr/eski/sayi83_html/soylessi.html.

³⁴⁸ *TÜSİAD: AB için İKV Yetmez*, Erişim: 22.02.2000, <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/00/02/22/ekonomi/15eko.htm>.

³⁴⁹ <http://www.ikv.org.tr/projeler.php>

³⁵⁰ Telsereen, a.g.e., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 76

³⁵¹ İKV Uzmanı Taylan Uysal'la görüşme, 03.03.2006

³⁵² İktisadi Kalkınma Vakfı 2003–2005 Dönemi Faaliyetleri, s. 5

İKV kurulduğu dönemde Türk iş dünyası adına Türkiye ile Avrupa Topluluğu (AT) arasındaki ilişkileri izlemek, gelişmeler hakkında iş dünyasını bilgilendirmek, bu konuda araştırmalar yapmak, tamamen iş dünyasına yönelik bir uzman kuruluş olarak faaliyet göstermeyi amaçlamıştır. Ancak İKV'nin faaliyet alanı, Türkiye-AB ilişkilerinde 40 yıllık süreç içinde gerçekleşen gelişmelere paralel olarak şekillenmiş ve genişlemiştir. Özellikle Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB aday ülke statüsünü kazanması ile İKV, faaliyetlerini tam üyelik sürecinin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak yoğunlaştırmaya başlamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem, İKV'nin Türkiye-AB ilişkilerinde iş dünyasının görüşleri ile kamu arasında bir köprü vazifesi görmesini istemiştir. Bu sürecin ardından İKV, Brüksel'deki ofis aracılığıyla Türkiye'de gerçekleştirilen reformların anlatılması, Avrupa Komisyonu ve Parlamentosu'nda daha fazla anlaşılması adına AB nezdinde faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır.³⁵³ İKV başkanı Davut Ökütçü, katılım müzakerelerinin esas olarak teknik bir zeminde yürütülmekle birlikte, sistemin işleyişini sağlayacak yapının şekillendirilmesinden, müzakere ilkelerinin ve stratejisinin belirlenmesine ve müzakere başlıklarının açılıp kapanması kararlarının alınmasına kadar en önemli aşamaların siyasi düzeyde yürütülmekte olduğunu vurgulamış; bu iki boyutlu bütünün görünmeyen ancak itici gücünü oluşturan unsurun ise toplumsal destek olduğunu söylemiştir.³⁵⁴

“Türkiye'nin Müzakere Çalışmalarını Yürütecek İdari Yapılanmaya İlişkin İKV'nin Önerileri” raporunda İKV, her alanda köklü değişiklikler getirecek AB'ye üyelik müzakerelerinin hızlı ve başarılı bir şekilde yürütülebilmesi, toplumun tüm kesimlerince benimsenmesi ve desteklenmesiyle mümkün olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle müzakerelerin başından sonuna kadar olan dönemde yürütülen çalışmalarda açıklık, şeffaflık ve geniş katımlı mutabakat esas alınmalıdır.³⁵⁵ İKV başkanı Davut Ökütçü, sivil toplumun sanayileşmiş toplumların ve 'Avrupa Kimliği'nin ayrılmaz bir parçası haline geldiğini savunarak sosyal Avrupa'nın

³⁵³ İKV Başkanı Davut Ökütçü: Aralık'ta Müzakereler Başlayacaktır, Erişim: Frekans Dergisi, <http://www.burcintuncer.com/davut.html>.

³⁵⁴ Davut Ökütçü, (2005), *Müzakere Süreci ve İş Dünyası*, Erişim: Ekim 2005, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1261&id=69.

³⁵⁵ *Türkiye'nin Müzakere Çalışmalarını Yürütecek İdari Yapılanmaya İlişkin İKV'nin Önerileri*, Erişim: 2005, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/6b6e5c4b.pdf>.

inşasında ve Avrupa bütünleşmesinde çok önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamıştır. İKV çok çeşitli toplumsal çıkarların temsil edilmesinin en etkili yolu olan sivil toplum örgütlenmesinin AB’de giderek daha güçlü bir konuma ulaştığını, Türkiye’nin AB üyeliği ve demokratikleşme yolunda önemli bir adım olarak bu yaklaşımı benimsemesi gerektiğini desteklemektedir.³⁵⁶

1965’ten itibaren, Türkiye’nin AB üyeliği hedefi doğrultusunda çalışmalarda bulunan İKV, AB’ye üyelik müzakerelerinin başlaması ile birlikte çalışmalarına bu yönde ivme kazandırmış ve kamuoyu bilgilendirilmesi için faaliyetlerini daha da yoğunlaştırmıştır. İKV, AB müktesebatının tüm başlıklarını içeren ve 24 kitapçıktan oluşan “Müktesebata Uyum” serisini, müzakereler başlamadan tamamlamıştır. Bunun yanı sıra, AB ile katılım müzakereleri sürecinin tüm parametrelerini ve on yeni ülkenin müzakere sürecindeki deneyimlerini inceleyen “Avrupa Birliği ile Katılım Müzakereleri Rehberi” adlı bir çalışma yayınlamıştır.

Bu yeni süreçte İKV tarafından yürütülecek faaliyetlerin başında, iş dünyasının, uyum çalışmalarını takip etmesini ve sürece katılmasını sağlamaya yönelik çalışmalar gelmektedir.³⁵⁷ AB ve Türkiye-AB ilişkileri konularında Türkiye’de en fazla araştırma üreten kurum olan İKV, bugüne kadar 500’ün üzerinde araştırma yayınlamıştır.³⁵⁸ İKV uzmanları tarafından hazırlanan raporlarla müzakere sürecinde atılması gereken adımlar konusunda hükümete öneriler sunulmakta, yurtdışında Türkiye’nin AB üyeliğini destekleyici lobi faaliyetleri yürütülmektedir.

İKV başkanı Davut Ökütçü, STK’ların üyelik müzakereleri sürecindeki rolünü şu şekilde vurgulamaktadır:

“Tüm toplumun desteğini gerektiren AB’ye katılım sürecinde, devlet kurumlarının mevzuat uyumlaştırma faaliyetlerini yürüterek, AB kurumlarıyla sürekli

³⁵⁶ Türk Eğitim Vakfı, *İKV Yönetim Kurulu Başkanı Davut Ökütçü ile AB ile Müzakerelerde STKların Rolü Üzerine Bir Söyleşi*, Erişim: http://www.tev.org.tr/soylesi_detay.asp?record_id=5&menu_id=42.

³⁵⁷ Davut Ökütçü, (2005), *Müzakere Süreci ve İş Dünyası*, Erişim: Ekim 2005, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1261&id=69.

³⁵⁸ İktisadi Kalkınma Vakfı 2003–2005 Dönemi Faaliyetleri, s. 1

diyalog halinde kalarak asli görevi üstlendikleri doğrudur. Ancak üyelik sürecimizin kolaylaşması ve toplumun tüm kesimlerinin çıkarları doğrultusunda şekillenen politikalar ile sürdürülebilmesi açısından STK'ların katkıları büyük önem taşımaktadır. Bu süreçte STK'ların rolü elbette sadece ülke içindeki hazırlıklar ile sınırlı değildir. Türkiye'nin üyeliği onay aşamasına geldiğinde AB kamuoyu son derece etkili olacaktır. Dolayısıyla, AB ile ilgili alanlarda faaliyet gösteren STK'ların, AB'deki muadilleri ve şemsiye örgütleri ile birlikte, ortak projeler üretme ve lobi çalışmaları yapma gibi roller de üstlenmeleri gerekmektedir.”³⁵⁹

2005 yılının Kasım ayında bir araya gelen İKV'nin kurucuları İSO ve İTO baş müzakereci Ali Babacan'ı ziyaret ederek ortak kararlarını aktarmışlardır. Bu karara göre müzakere sürecinde iş dünyasının koordinasyon görevini İKV'nin üstlenmesi gerektiği belirtilmiştir. İş dünyasını koordinasyon görevinin yüzde 80'ini TOBB tarafından finanse edilen İKV'nin gerçekleştireceği, yüzde 20'sini ise TÜSİAD'ın gerçekleştireceği sonucuna varılmıştır.³⁶⁰ Bu noktada İKV'nin üyelik müzakereleri sürecindeki katkısı son derece önemlidir.

2.2.1.1. İKV'nin Lobi Faaliyetleri

İKV, Türkiye-AB ilişkilerindeki gelişmelere paralel olarak faaliyet alanının genişlemesi sonucu, AB nezdinde yürüttüğü çalışmalarını daha etkin bir şekilde sürdürülebilmek amacıyla 1984 yılında Brüksel'de bir temsilcilik açmıştır.³⁶¹

Türk özel sektörünün AB nezdindeki ilk temsilciliği olan İKV Brüksel ofisinin görev ve faaliyetleri arasında, Türk iş dünyasının AB kurumları nezdinde temsil faaliyetlerini yürütmek, görüşlerini AB'nin resmi organları ve özel sektör temsilci kuruluşlarına iletme, AB kurumları ile sürekli temaslarda bulunarak, gelişmeleri yakından takip etmek ve iş dünyasına zamanında aktarmak, AB ile

³⁵⁹ Türk Eğitim Vakfı, *İKV Yönetim Kurulu Başkanı Davut Ökütçü ile AB ile Müzakerelerde STKların Rolü Üzerine Bir Söyleşi*, Erişim: http://www.tev.org.tr/soylesi_detay.asp?record_id=5&menu_id=42.

³⁶⁰ Funda Özkan, (2005), *İSO ve İTO Karar Verdi: Maestro İKV Olsun*, Erişim: 19.11.2005, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=170393>.

³⁶¹ Yasemin Altun, (2004), *İKV Yönetim Kurulu Başkanı Meral Gezgin Eriş ile Söyleşi*, Erişim: Eylül 2004, Bilişim Kültürü Dergisi, Sayı: 81, http://www.tbd.org.tr/eski/sayi83_html/soylesi.html.

işbirliği imkânları yaratmak, AB içindeki çeşitli etkin kesimlerle irtibat, diyalog ve koordinasyon sağlamak, özel sektörün yeni projeler üretme sürecine katkıda bulunmak, AB’de Türkiye yararına kamuoyu oluşturmaya yardımcı olmak üzere lobi faaliyetlerinde bulunmak yer almaktadır. İKV’nin temas içinde bulunduğu kurumlar arasında AB Komisyonu, Konsey, Avrupa Parlamentosu, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Avrupa Odalar Birliği (Eurochambres), ülke ve sektör bazında örgütlenmiş diğer temsil kuruluşları, AB eğitimi veren kurumlar, üniversiteler, araştırma kuruluşları, fikir üretme kuruluşları, Avrupa medyası, İKV’nin ilgi alanında faaliyet gösteren STK’lar gibi kurumlar yer almaktadır.³⁶²

AB nezdinde benzer faaliyetlerde bulunmak üzere Brüksel’i merkez seçmiş olan diğer kuruluşlarla işbirliği yapmak ve gereken hallerde bu tarz işbirliği ağlarına öncülük etmek temsilciliğin görevleri arasındadır. Bu tür faaliyetlere örnek olarak, İKV’nin kurucuları arasında yer aldığı, aday ülkelerin iş dünyalarını temsil eden kuruluşların ve bazı STK’ların Brüksel temsilciliklerinin, özellikle genişleme ile ilgili konularda aralarında iletişim sağlamak ve birbirlerine bilgi ve tecrübe aktarmak üzere oluşturdukları gönüllü bir örgütlenme olan NIROC (Network of Interest Representation Offices from Candidate Countries) belirtilebilir. Bu türdeki bir diğer girişim ise, temsilciliğin kuruluşuna katkıda bulunduğu ve yönetiminde yer aldığı, Belçika’da yerleşik Türk iş adamlarını ve Türkiye’ye yakınlık duyan yabancı iş adamlarını bir araya getiren Türk Özel Sektör Dostluk Gurubu (TÖSED)’dur.³⁶³

İKV Brüksel temsilciliğinin açılması ile Avrupa iş dünyasının en üst düzeydeki iki temsil kurumu olan Eurochambres nezdinde TOBB’u, UNICE nezdinde de TUSİAD ve TİSK’i temsil etmiştir. Ancak İKV’nin giderek artan iş yükü nedeniyle, TUSİAD ve TİSK 1995 yılında kendi temsilciliklerini açmışlardır.³⁶⁴

³⁶² Telseren, a.g.e., (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 79

³⁶³ Haluk Nuray (İktisadi Kalkınma Vakfı Brüksel Temsilcisi),
<http://www.anadolu.be/FOTOKIM/haluknuray.html>

³⁶⁴ <http://www.ikv.org.tr/ikv-eng/ikv-eng.html>

Haziran 2002’de İKV tarafından “Avrupa Hareketi 2002” isimli büyük bir platform kurulmuş; böylece ilk aşamada 175’ten fazla STK’nın aynı çatı altında toplanarak Türkiye’nin AB’ye üyeliği konusunda destek vermeleri ve ortak tavır sergilemeleri sağlanmıştır.³⁶⁵ Dönemin İKV başkanı Meral Gezgin Eriş “Türk toplumunun vazifesinin AB ile bütünleşme konusundaki kararlılığını AB’ye kanıtlamak olduğunu” vurgulayarak STK’ların oluşturduğu bu platformun gerekçesini ortaya koymuştur. Bu STK’lar arasında Tarih Vakfı, TOBB, sendikalar, ticaret odaları, sanayi odaları, birlikler yer almıştır.³⁶⁶ Bu dönemde kullanılan sloganlardan bir tanesi Atatürk’ün “Türk, Övün, Çalış, Güven” sözü olmuştur. Bu söze “ve Çabuk Ol” sözü de eklenerek halka seslenilmiştir.³⁶⁷

2003 yılında AB’ye aday on ülke ile katılım antlaşması imzalanırken İKV, gelişmeleri ve olası sonuçlarına ilişkin değerlendirmeleri düzenli olarak kamuoyuna aktarmış ve konvansiyon çalışmalarının sivil toplum boyutuna aktif katılım sağlamıştır.³⁶⁸ Bu çerçevede, Haziran ayında 15 üye ve 13 aday ülkenin katılımlarıyla 28 ülkede çeşitli televizyon kanalları ve internet üzerinden canlı yayınlanan “Avrupa’nın Geleceği Platformu”nun Türkiye’deki organizasyonunu üstlenmiş; Türk iş dünyası, sivil toplum ve siyaset dünyasından temsilcilerin görüşlerinin Avrupa düzeyinde yansıtılması sağlanmıştır.³⁶⁹ Türkiye Platformu toplantıları müzakerelerin başlamasına kadar geçen süreçte devam etmiştir. Özellikle 16–17 Aralık 2004 tarihli AB Zirvesi öncesinde gerçekleştirilen toplantıda, “müzakerelerin gecikmeksizin başlatılması ve bu sürecin, üyelikten başka bir sonucu olmayacağı” beklentisini ortaya koyan bir deklarasyon da yayınlanmıştır.³⁷⁰ 2004 yılında toplam 269 STK’nın Avrupa Hareketi çalışmalarıyla lobi faaliyetlerinde bulunması, hükümetin AB üyeliği için gerekli reformları gerçekleştirmesi için bir baskı unsuru olmuştur.³⁷¹

³⁶⁵ Öniş, a.g.e., 2003, s. 14

³⁶⁶ *Sivil Toplum Görevde*, Erişim: 08.10.2002, Radikal, http://www.radikal.com.tr/veriler/2002/10/08/haber_52557.php.

³⁶⁷ Piccoli, a.g.e., s. 13

³⁶⁸ *Türkiye Platformu 27 Kasım’da Brüksel’de Toplanıyor*, Erişim: 26.11.2002, http://www.byeqm.gov.tr/yayinlarimiz/anadoluyahaberler yeni/2002/kasim/ah_26_11-02.htm.

³⁶⁹ *Türkiye Platformu: Şimdi Sıra AB’de*, Erişim: 07.10.2002, Radikal, http://www.radikal.com.tr/veriler/2002/10/07/haber_52492.php.

³⁷⁰ İktisadi Kalkınma Vakfı 2003–2005 Dönemi Faaliyetleri, s. 4

³⁷¹ Kubicek, a.g.e., 2005, s. 368

İKV, Avrupa Komisyonu'nun desteği ile gerçekleştirilen AB İletişim Projesi çerçevesinde Eylül 2003'te 'Avrupa Türkiye Grubu'nu kurmuştur. Geleceğin Avrupası-Türkiye Grubu Çalışmaları, Türkiye'nin AB'nin geleceğine ilişkin Konvansiyon'a katkıları çerçevesinde sivil inisiyatifin görüşlerinin yansıtılmasını amaçlayan çeşitli STK'lar, akademisyenler, medya temsilcileri ve diğer ilgili uzmanlardan oluşan bir projedir.³⁷²

Çalışma grupları, "AB Anayasası oluşturulması", "Kurumsal reform ve yetki dağılımı içerisinde demokrasi, etkinlik ve şeffaflığın sağlanması" ile "AB'nin gelecekteki rolü" başlıklarıyla 3 gruptan oluşmuştur.³⁷³ Bu proje ile hedef grupların AB ile ilgili konularda doğru ve tarafsız bilgilere ulaşmasını sağlamak amaçlanmıştır. Proje çerçevesinde katılımcılar için seminer ve konferanslar verilmiş, TV programları yapılmıştır.

İKV'ye göre, diğer aday ülkelerdeki yapılanma da incelenerek, Türkiye için en uygun olabileceği düşünülen idari yapılanmaya ilişkin geliştirilen öneriler şunlardır:

— *Siyasi ve teknik boyutları olan müzakere sürecinde nihai sorumluluğun hükümete ait olmasına rağmen, her alanda köklü değişiklikler getirecek bu projenin hızlı ve başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için toplumun tüm kesimlerince benimsenmesi ve desteklenmesi gerektiğinden, müzakereler süresince açıklık, şeffaflık ve geniş katımlı mutabakatın esas alınması;*

— *Kapsamlı bir bilgilendirme kampanyası ile toplumun farklı kesimlerinin müzakereleri izleyebilmesi, sürece katkıda bulunmasını sağlayacak platformların oluşturulması ve özel sektör ve STK'ların oluşturulacak çalışma grupları aracılığı ile müzakere pozisyonlarının hazırlanmasına aktif katılımının sağlanıp müzakere heyetinde yer alması;*

³⁷² Team Europe Turkey, <http://www.deltur.cec.eu.int/english/e-abteam.html>

³⁷³ İKV Geleceğin Avrupası-Türkiye Çalışma Toplantılarına Start Verdi, Erişim: 18.04.2002, http://eu.ibsresearch.com/news_display.asp?upsale_id=1663.

— Müzakerelerin siyasi düzeydeki sorumluluğu konusunda görevin Dışişleri Bakanı tarafından yürütülmesi uygun olsa da, Türkiye gibi ekonomik, siyasi ve güvenlik boyutlarıyla dış ilişkiler gündemi son derece yoğun bir ülkenin Dışişleri Bakanı'nın görev ve sorumluluklarının da aynı oranda ağır olması nedeniyle gerek duyulması halinde bir AB'den sorumlu bakanlık kurulması;

— AB ile müzakere çalışmalarını yürütecek idari yapılanmanın, AB konusunda yetkin bir kadrosu ve ilgili kurumlarla koordinasyon içinde çalışabilmesini sağlayacak kurumsal alt yapısının olması gerektiğinden müzakere sürecinde en yetkili ve koordinasyondan sorumlu kurum olarak, gerek kuruluş amacı, gerek işlevi açısından, Dışişleri Bakanlığı AB Genel Sekreterliği'nin görevlendirilmesi;

— Müzakere sürecinde yürütülecek çalışmaların hacmi ve kapsamının çok, zamanın iyi kullanılmasının öneminin de büyük olması nedeniyle AB Genel Sekreterliği'nin mevcut kadrosunun güçlendirilmesi ve personel takviyesi yapılması;

— Ulusal Programda öngörüldüğü şekliyle bakanlık ve kamu kurumlarının ilgili alanlardaki müzakere başlığında yürütülecek çalışmaların sorumluluğunu üstlenmesi ve ayrıca ABGS koordinasyonunda yürütülecek çalışmalarda her müktesebat başlığını kapsayan otuz çalışma komitesi oluşturularak bu komitelerde, o mevzuat değişikliğinden en fazla etkilenecek STK'lar, sosyal taraflar, iş dünyası temsilci kuruluşları ve akademisyenlerin de yer alması;

— Müzakereleri yürütecek heyetin etkinliğin ve sürekliliğin sağlanabilmesi açısından olabildiğince sınırlı sayıda ve müzakere konu başlıklarına göre değişen üyeler ve sabit üyeler şeklinde, her biri ayrı bir teknik bilgi ve donanımı gerektiren müzakere konu başlıklarına hâkim, AB ile müzakere usullerine ilişkin deneyimli kişilerden oluşması;

— Müzakere Heyet Başkanlığı'nı Dışişleri Bakanı/AB'den sorumlu Bakan'ın yürütmesi ve teknik müzakereleri yürütecek olan baş müzakerecinin ise AB konusuna son derece hâkim, müzakere tecrübe ve yeteneğine haiz, müzakere hazırlık

çalışmalarım yürüten ekiple yakın temas içinde çalışarak koordinasyonu sağlayabilecek birikim ve kapasitede, İngilizce ve Fransızcaya çok hâkim bir şahsiyet olması;

— *Müzakere sürecine ilişkin kamuoyunun ve ilgili tüm tarafların bilgilendirilmesi ve bu çerçevede idari yapılanmanın bünyesinde bir "Enformasyon ve Eğitim Birimi" kurulması.*³⁷⁴

2.2.1.2. İKV'nin Özel Sektöre Yönelik Çalışmaları

1999 Helsinki Zirvesi'nden bu yana İKV tarafından üstlenilmiş olan önemli bir görev Türk iş dünyasının AB konularında Türk kamu sektörü ile olan ilişkilerinin koordinasyonunu sağlamak, böylece eğitim, tanıtım ve temsilde işbirliğini geliştirerek AB ile ilişkilerin etkin ve sağlıklı yürümesine katkıda bulunmak olmuştur.³⁷⁵

İKV, ticari, teknik, mali, Ar-Ge gibi alanlarda KOBİ'ler arası işbirliği imkânları geliştirmeye yönelik çeşitli firmalar arası işbirliği projelerinin Türkiye'de temsilciliğini üstlenmiştir. 1992 yılından itibaren 28 ülkede gerçekleştirilen programlara 2000'in üzerinde Türk KOBİ'si katılmış ve bu KOBİ'ler yabancı firmalarla ortaklıklar kurmuştur. İKV, bu programlarda 80 ülke içinde 5 yıl art arda en başarılı 'Ulusal Temsilci' seçilen tek kurum olmuştur.³⁷⁶ 1995 yılına kadar sadece AB ülkelerinde düzenlenen programlar, 1995'te İKV'nin gayretleri ile ilk kez Türkiye'de "pilot proje" olarak düzenlenmiş ve başarılı sonuçları nedeniyle diğer ülkelere yaygınlaştırılmıştır.³⁷⁷

KOBİ Bilgi Ağı Projesi ise Gümrük Birliği ortamında faaliyet gösteren KOBİ'lerin AB ve AB mevzuatı ile ilgili bilgiye ulaşmalarını kolaylaştırmak üzere

³⁷⁴ Darüşşafakalılar Derneği, *Davut Ökütçü ile Söyleşi: AB Yolunda Türkiye*, http://www.darussafaka.org.tr/soylesi.asp?interview_id=5

³⁷⁵ Tülin Sarıdoğan, S.Buket Meydan, K.Şule Erdem, (2003), *Dosya: AB Sürecinde Türkiye ve Eğitim*, Erişim: Ocak 2003, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 35, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/sayi35/saridogan.htm>.

³⁷⁶ Yasemin Altun, (2004), *İKV Yönetim Kurulu Başkanı Meral Gezgin Eriş ile Söyleşi*, Erişim: Eylül 2004, *Bilişim Kültürü Dergisi*, Sayı: 81, http://www.tbd.org.tr/eski/sayi83_html/soylesi.html.

³⁷⁷ <http://www.ikv.org.tr/projeler.php>

1996 yılında başlatılmıştır. 1999’da sona eren bu proje kapsamında 11 temas noktası belirlenmiştir: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Adana Sanayi Odası, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Denizli Sanayi Odası, Ege Bölgesi Sanayi Odası, Gaziantep Sanayi Odası, İstanbul Sanayi Odası, İstanbul Ticaret Odası, Kocaeli Sanayi Odası, Konya Sanayi Odası ile Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı. Proje kapsamında, Gümrük Birliği’nin iş dünyası, sektörler ve özellikle KOBİ’ler üzerindeki olası etkilerini içeren sertifikalı eğitim programları düzenlenmiştir.³⁷⁸

“AB Müktesebatının Uygulanışının Türk İş Dünyasına Etkileri Projesi”, teknik alanları kapsayan bilgilendirme seminerlerini kapsamakta olup “Avrupa Bilgi Köprüleri Programı” kapsamında İKV tarafından Avrupa Komisyonu mali katkısı ve AB Genel Sekreterliği ortaklığıyla gerçekleştirilmiştir.³⁷⁹

İKV Yönetim Kurulu Başkanı Davut Ökütçü, AB müktesebatına uyum çalışmaları çerçevesinde toplumsal hayatı ilgilendiren tüm alanlarda gerçekleşecek köklü değişimin etkilerinin başta iş dünyası olmak üzere toplumun tüm kesimleri üzerinde hissedileceğini düşünerek projenin gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.³⁸⁰

Bu proje kapsamında Haziran-Aralık 2004 tarihleri arasında 24 ilde düzenlenen seminerlerle Türk iş dünyası temsilci kuruluşları, STK’lar, medya temsilcileri, kamu kurum ve kuruluşlarının AB uyum sürecini izleme ve değerlendirme kapasitelerinin güçlendirilmesi ve sürece aktif katılım ve katkıda bulunmaları hedeflenmiştir.³⁸¹ Katılımcılara 35 başlık altında sıralanan rekabet politikası, telekomünikasyon ve bilgi teknolojileri, çevre politikası, sosyal politika ve

³⁷⁸ <http://www.ikv.org.tr/projeler.php>

³⁷⁹ Davut Ökütçü, (2005), *Müzakere Süreci ve İş Dünyası*, Erişim: Ekim 2005
http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1261&id=69.

³⁸⁰ Kevser Devocioğlu, (2005), *Türk Halkı AB Konusunda Bilgisiz*, Erişim: 17.02.2005,
<http://www.infomag.com/content/13537>.

³⁸¹ *AB Müktesebatının Uygulanışının Türk İş Dünyasına Etkileri Projesi Tamamlandı*, Erişim: 1–15.06.2004, İKV Bülteni, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/isdunyasietkiler-bilgiyazi.pdf>.

istihdam, tarım politikası, sanayi politikası ve KOBİ'ler, şirketler hukuku, sermayenin serbest dolaşımı ve hizmet sunumu konularında eğitimler verilmiştir.³⁸²

İKV tarafından yapılan seminerlerin sonunda, seminerlere katılan 518 uzman arasında, müzakere uyum sürecine nasıl hazırlandıkları ve beklentileri hakkında bilgi edinmek amacıyla bir anket yapılmıştır. Anket sonuçlarına göre, katılımcıların yaklaşık % 60'ı, AB ve müktesebatı hakkında bilgi düzeylerinin kısmen yeterli olduğunu ifade etmiştir. Ancak uzman katılımcılar % 91'lik bir oranla, müktesebata uyum çalışmalarının kamuoyuna tam anlatılmadığı konusunda aynı fikirde olduklarını göstermişlerdir.³⁸³ Katılımcıların % 43'ü ise Türkiye'de yürütülen çalışmaları kısmen izleyebildiklerini belirtmiştir. Kuruluşların % 83'ü de AB konusunda hazırlık çalışmaları yaptıklarını kaydetmiştir.³⁸⁴ Böylece İKV, Türk halkının AB ve tam üyelik hakkındaki bilgisini ölçmüş, bir kamuoyu yoklaması yapmıştır.

2.2.1.4. İKV'nin Genel ve Teknik Düzeyde Bilgilendirme Projeleri

Türkiye-AB ilişkilerinin güçlendirilmesi amacıyla İKV tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerin büyük bir kısmını araştırmalar ve projeler çerçevesinde kamuoyunun bilgilendirilmesi oluşturmaktadır. İKV Genel Başkanı Davut Ökütçü, vakfın temel amacının, siyasi, ekonomik ve sosyal yaşamın yeniden yapılanmasına işaret eden AB tam üyelik süreci hakkında, ilgili tüm kesimleri bilgilendirerek bu sürece etkin katılımların temin etmek olduğunu vurgulamıştır.³⁸⁵

İKV, AB'ye üyelik sürecine ilişkin teknik ve genel düzeyde bilgilendirme projeleri gerçekleştirilmektedir. İKV'nin bu amaçla gerçekleştirdiği projelerden bazıları Avrupa Komisyonu'nun Avrupa Ufukları Programı kapsamında mali destek

³⁸² AB Müktesebatının Uygulanışının Türk İş Dünyasına Etkileri Projesi Tamamlandı, Erişim: 1-15.06.2004, İKV Bülteni, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/isdunyasietkiler-bilgivyazi.pdf>.

³⁸³ Türk Halkı AB Uyumundan Habersiz, Erişim: 17.02.2005, http://www.tugiad.org.tr/bultendosya/Haber_Gundemi%5B30%5D.doc.

³⁸⁴ İKV: Müzakere Süreci için Kadrolar Oluşturulmalı, Erişim: 17.02.2005, http://www.ansesnet.com/goster_3.php?sira_no=1136.

³⁸⁵ Darüşşafakalılar Derneği, Davut Ökütçü ile Söyleşi: AB Yolunda Türkiye, http://www.darussafaka.org.tr/soylesi.asp?interview_id=5.

alan “Katılım Öncesi Süreçte Türkiye-AB Seminerleri” ve Avrupa Bilgi Köprüleri programı kapsamında desteklenen “AB Müktesebatının Uygulanışının Türk İş Dünyasına Etkileri” projeleridir. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS) ile işbirliği içinde gerçekleştirilen bu iki proje 2004 yılında tamamlanmış, bu projelerin devamı niteliğinde bir başka proje de 2005 yılında İKV tarafından başlatılmıştır. “AB ile Katılım Müzakereleri Süreci” başlıklı bu proje, müzakere sürecine ilişkin konularda ilgili kesimleri ayrıntılı bir şekilde bilgilendirmeyi amaçlamıştır.³⁸⁶

İKV tarafından gerçekleştirilen “Katılım Öncesi Süreçte Türkiye-AB Seminerleri Projesi”, “Kars’tan Edirne’ye” sloganıyla Temmuz 2003-Nisan 2004 tarihleri arasında Türkiye’nin 7 bölgesindeki 24 ilde ABGS’nin işbirliği ve AB Komisyonu’nun mali katkısı ile tamamlanmıştır.³⁸⁷ Seminerler ile AB üyeliğinin ne ifade ettiği, katılım öncesi sürecin neler içerdiği, hangi imkânları sağladığı, ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda gerçekleştirilen uyum çalışmalarının etkileri konularındaki bilginin ülke genelinde toplumun tüm kesimlerine yaygınlaştırılması hedeflenmiştir.³⁸⁸ Ayrıca AB’nin Akdenizli üye ülkeleri ile o dönemde aday ülkeler olan Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri’nin AB üyeliği ve üyelik sürecindeki kazanımları ortaya koyulmuştur.³⁸⁹

Sırasıyla Kars, Erzurum, Van, Trabzon, Konya, Elazığ, Malatya, Diyarbakır, Şanlıurfa, Kayseri, Sivas, Eskişehir, Kütahya, Denizli, İzmir, Antalya, Isparta, Adana, Gaziantep, Kocaeli, Samsun, Zonguldak, Bursa ve Edirne’de düzenlenen seminerlere toplumun çok farklı kesimlerinden 7000’in üzerinde katılım sağlanmıştır. Seminerler, üniversitelerden, yerel yönetimlere, kamu kurum ve kuruluşlarına, özel sektör temsilci kuruluşlarına, meslek kuruluşlarına, firmalara, sendikalarından, siyasi partilerin yerel teşkilatlarına, STK’lara, serbest meslek

³⁸⁶ <http://www.ikv.org.tr/projeler.php>

³⁸⁷ http://www.abgs.gov.tr/uploads/files/davut_okutcu.doc, s. 2

³⁸⁸ Funda Özkan, (2003), *Sıra AB’nin Korkularını Gidermede*, Erişim: 18.10.2003, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=92504>.

³⁸⁹ *Katılım Öncesi Süreçte Türkiye-Avrupa Birliği Seminerler Projesi Tamamlandı*, Erişim: 2004, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/anketsonuc-katilimbilgi.pdf>.

sahiplerine ve medya temsilcilerine kadar çok geniş bir kitleden büyük ilgi görmüştür.³⁹⁰

Seminerlerde AB'nin amaçları, yapısı ve politikaları, üye ülkelerin elde ettikleri kazanımlar, katılım öncesi süreçte Türkiye'de yürütülen uyum çalışmalarının günlük hayatımıza etkileri anlatılmıştır. Proje kapsamında "Avrupa Birliği ve Türkiye-AB İlişkileri Temel Kavramlar Rehberi" ve "AB Üyeliğinin Türkiye Vatandaşlarına Sağlayacağı Faydalar" isimli iki yayın ile AB'nin ortak politikalarını içeren 15 kitapçıktan oluşan diğer bir İKV yayını olan "15 Soruda 15 AB Politikası" başlıklı serinin ikinci baskısı hazırlanarak seminer katılımcılarına, ilgili kurum ve kuruluşlara dağıtılmıştır.

Katılımcıların % 95'inin AB üyeliğini desteklemelerine rağmen, AB'nin yapısı ve işleyişi, katılım sürecinde ve tam üyelik sonrasında yaşanacak gelişmelere ilişkin önemli yanlış algılamaları olduğu sonucuna varılmıştır. Bu saptama sonucu, seminerlerde edinilen izlenimlerden yola çıkılarak "Avrupa Birliği ve Türkiye - AB İlişkileri Hakkında Doğru Bilinen Yanlıklar" başlıklı bir İKV yayını daha hazırlanarak Türkiye genelinde dağıtılmıştır.³⁹¹

Proje kapsamında seminer katılımcılarının Türkiye'nin AB üyeliği konusundaki düşünceleri, üyelikten beklentileri, üyelik hakkındaki endişeleri ile bu süreçte ihtiyaç duydukları bilgilerin saptanmasına yönelik bir anket çalışması da gerçekleştirilmiştir. Ankete 24 ilde farklı yaş, meslek grubu ve öğrenim düzeylerine sahip toplam 3.342 kişi katılmıştır. İKV tarafından hazırlanan anket, AB Komisyonu'nun mali katkısı ve AB Genel Sekreterliği'nin işbirliği ile 7 Temmuz 2003 – 15 Nisan 2004 tarihleri arasında Türkiye'nin 7 bölgesi ve 24 şehrinde düzenlenen "Katılım Öncesi Süreçte Türkiye-Avrupa Birliği Seminerleri" katılımcıları arasında gerçekleştirilmiştir.³⁹²

³⁹⁰ İktisadi Kalkınma Vakfı 2003–2005 Dönemi Faaliyetleri, s. 1

³⁹¹ Tülin Saridoğan, S. Buket Meydan, K. Şule Erdem, (2003), *Meral Gezgin Eriş'le Söyleşi, Dosya: AB Sürecinde Türkiye ve Eğitim*, Erişim: Ocak 2003, **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 35, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/sayi35/saridogan.htm>

³⁹² *Erzurum'dan AB Üyeliğine Tam Destek*, Erişim: 03.06.2004, http://www.bye.gm.gov.tr/yayinlarimiz/adoluyahaberler-yeni/2004/haziran/ah_03_06-04.htm.

Anket sonuçları seminer katılımcılarının çok büyük bir kısmının Türkiye'nin AB üyeliğini desteklediğini göstermiştir. Türkiye'nin AB üyeliği yeni bir iş kapısı olarak değil öncelikle “demokrasi ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi” olarak algılanmıştır. Ankete katılanların çoğunluğunun (% 51,9) AB ve Türkiye'nin AB üyeliği konusundaki bilgisini yeterli bulmadığı, yeterli bilgiye sahip olduğu düşüncesi taşıyanların oranının ise % 45 olduğu gözlemlenmiştir. “Katılım Öncesi Süreçte Türkiye-AB Seminerleri AB ve Türkiye-AB ilişkileri konusundaki bilgi düzeyinizi artırdı mı” sorusuna ise katılımcıların % 66,1'i evet, % 30,4'ü kısmen, % 3,4'ü ise hayır cevabını vermiştir. “AB bilgilendirme faaliyetlerinin kimler tarafından yapılması gerektiğini düşünüyorsunuz” sorusuna Sivil Toplum Örgütleri, Medya, Kamu Kurumları, Siyasi Partiler, Diğer şıklarına katılımcıların % 76,8'i Sivil Toplum Örgütleri; % 61,2'si medya, % 52,1'i ise kamu kurumları yanıtını vermiştir.³⁹³ Böylece AB konusunda bilgilendirmeye ilişkin olarak medya mensuplarına, STK'lara ve kamu kurumlarına büyük görev düştüğü ortaya çıkmıştır.

İktisadi Kalkınma Vakfı'nın, 2003–2004 yıllarında Türkiye genelinde 24 ilde gerçekleştirdiği Katılım Öncesi Süreçte Türkiye-AB Seminerleri Projesinin devamı olarak, “AB ile Katılım Müzakereleri Süreci Projesi” uygulanmıştır.³⁹⁴ 7 Haziran 2005 tarihinde Manisa'da başlatılan projeye destek veren kurumlar arasında TOBB, seminerlerin gerçekleştirildiği illerdeki oda ve borsalar, kamu kurumları, yerel yönetimler, üniversiteler ve STK'lar yer almaktadır.³⁹⁵

Müzakerelerin toplumsal yaşamın tüm alanlarını düzenleyen 35 konuda yürütülecek olması nedeniyle tüm kesimlerin sürecin sonuçlarından doğrudan ya da dolaylı etkileneceği saptamasından hareketle 28 ilde (Manisa, Balıkesir, Çanakkale, Bolu, Kastamonu, Sinop, Tekirdağ, Artvin, Çorum, Giresun, Ordu, Rize, Afyon, Uşak, Kahramanmaraş, Mersin, Adana, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Yozgat, Ağrı, Bingöl, Erzincan, Tunceli, Batman, Mardin, Siirt) seminerler gerçekleştirilmiştir.

³⁹³ *Katılım Öncesi Süreçte Türkiye-Avrupa Birliği Seminerler Projesi Tamamlandı*, Erişim: 2004, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/anketsonuc-katilimbilgi.pdf>.

³⁹⁴ İktisadi Kalkınma Vakfı 2003–2005 Dönemi Faaliyetleri, s. 2

³⁹⁵ *Avrupa Birliği ile Katılım Müzakereleri Süreci Projesi*, Erişim: 2004 <http://www.ikv.org.tr/pdfs/muzakeresureci-bilgi.pdf>.

2005 yılında 10 ilde tamamlanan seminerlerin, 2006–2007 döneminde tüm illeri kapsayacak şekilde sürdürülmesi planlanmaktadır.³⁹⁶

2.3. AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM ÜYELİK SÜRECİNDE ODALARIN ROLÜ: TOBB ÖRNEĞİ

Meslek odaları, belli bir mesleğe mensup olan kişilerin müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, meslekî faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak, meslek mensuplarının birbirleriyle ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere meslek disiplinini ve ahlakını korumak için gerekli gördüğü bütün teşebbüs ve faaliyetlerde bulunan kuruluşlardır.³⁹⁷

Finansal kaynakları, uluslararası bağlantıları, bilgileri ve bu alanda etkili olabilme güçleri bulunan meslek odaları ve odalar, Türkiye'de sivil toplumun gelişmesinde önemli rol oynayan kuruluşlardır.³⁹⁸ Sivil Toplum Geliştirme Merkezi başkanı Sunay Demircan, odalar ve sendikaları demokratik kitle örgütleri olarak tanımlamaktadır. Demircan, demokratik kitle örgütlerinin siyasi yönleri olması gerektiğini, o nedenle odalar ve sendikaları bir siyasi partinin içinde ya da arkasında değil ama demokratikleşmede aktif siyaset üreticisi olarak düşünmektedir.³⁹⁹

Dünyada endüstrileşme ve sermaye birikiminin başladığı dönemlerde özel sektör ya da burjuvazi devlete bağımlı olarak hareket etmiştir. Meslek kuruluşları küresel aktör olmaya başladıkça devlete olan bağımlılıkları azalmıştır.⁴⁰⁰ Ancak Şebnem Gündem Şener'e göre sivil toplumun bir parçası olan meslek kuruluşları geç endüstrileşmiş toplumlarda özel bir konuma sahiptir. Çünkü özel sermayenin gelişimi ağırlıklı olarak devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. İşadamları ise devletin çeşitli katmanlarına kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için ulaşabilmektedir. Böyle bir

³⁹⁶ İktisadi Kalkınma Vakfı 2003–2005 Dönemi Faaliyetleri, s. 4

³⁹⁷ TMMOB Kanunu, Madde 2

³⁹⁸ Güder, a.g.e.

³⁹⁹ *Sivil Toplum'a AB Desteği*, Erişim: 15 Ağustos - 15 Eylül 2003, [Turkish Times](http://www.stgm.org/fon.php), <http://www.stgm.org/fon.php>.

⁴⁰⁰ Ziya Öniş, Umut Türem, "Entrepreneurs, Democracy and Citizenship in Turkey, *Comparative Politics*, Vol. 34, Issue: 4, July 2002, s. 22

ortamda meslek kuruluşlarının sivil toplumun diğer kesimlerine katılma düşüncesi olmamaktadır.⁴⁰¹ Ziya Öniş ve Umut Türem sivil toplumun bir parçası olarak görülen meslek kuruluşlarının iş kesimi dışındaki sivil toplum unsurlarını teşvik edemediğini, kendi çıkarlarını korumayı öncelik edindiklerini savunmaktadır.⁴⁰²

Türkiye’de meslek kuruluşları oda ya da dernek olarak örgütlenmiştir. Bu iki STK türü arasında kuruluşların sahip oldukları yetki ve sorumluluklar, devletle olan ilişkileri, üyelikleri ve gelir kaynakları açısından farklılıklar vardır. Odalar kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları olup bazı kamu görevleri ve kamu hukukundan doğan hakları vardır. Yasa ile kurulan odalar ilgili meslek alanında kamu yararını korumak amacıyla gerekli düzenleme ve denetimleri yapmayı üstlenirler. Meslek kuruluşları derneklerden farklı olarak üye aidatlarının yanı sıra kamu hukukuna dayalı bazı gelir kaynaklarına da sahiptir. Bunlar kayıt ücretleri, gerekli resmi belgelerin düzenlenmesi karşılığı alınan ücretler ve çeşitli resim ve harçlardır. Mesleki derneklere üyelik serbest iken, odalara üye olmak zorunludur. Ayrıca bir odaya üye olmak için ilgili mesleği icra etmek gerekmektedir. Bu şekilde meslek odalarına üyeleri üzerinde meslekten ihraç etme de dâhil olmak üzere geniş bir yetki tanınmıştır.⁴⁰³

Meslek birliklerinin kurulmasında korporatist anlayış egemen olmuştur ve bu birlikler devletin yan örgütleri olarak görülmektedir. Bu anlayışla kurulan odaların yönetimleri bürokrasiyle iç içedir ve yönetim kadroları hiyerarşiye göre oluşmaktadır. Karababa’ya göre meslek birlikleri ve sendika gibi doğrudan devletin kurduğu örgütlerin amacı bağımsız örgütlerin önünü açmak, demokratik kurumlar oluşturmak değil, devlete yandaş kurumlar yaratmaktır.⁴⁰⁴

82 Anayasası ile meslek kuruluşlarının (barolar, tabip odaları, sanayi odaları vb.) kuruluş amaçları dışında faaliyet gösteremeyecekleri, hiçbir siyasal parti, dernek

⁴⁰¹ Şebnem Gündem Şener’le Görüşme, 01.03.2006

⁴⁰² Öniş, Türem, a.g.e., 2001, s. 96

⁴⁰³ Gürsel, a.g.e, s. 8

⁴⁰⁴ İhsan Karababa, “TMMOB: 80 Öncesi Demokratik Kitle Örgütleri ve Demokrasi Kurultayı 1997”, **Merhaba Sivil Toplum**, (Ed. Taciser Ulaş), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 157

ya da sendika ile bir hareket içinde bulunamayacağı ve siyasetin dışında kalmaları hükme bağlanmış, böylece meslek kuruluşları devletin denetimi altına alınmıştır.⁴⁰⁵

2.3.1. Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinde TOBB'un Rolü

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), 1967 yılında Türkiye Odalar Birliği'ne üye sanayiciler tarafından kurumu yeniden organize edebilmek amacıyla kurulmuştur. Özel sektörü temsil eden yarı kamu kurumu niteliğindeki TOBB'a üyelik zorunludur ve üyeler ortak çıkarlar etrafında birleşmiştir.⁴⁰⁶

1950'li ve 1960'lı yıllarda özel sektörün gelişmesi ile birlikte büyük iş adamlarının sosyal gücü ulusal ekonomiye yaptıkları katkılardan ötürü artmıştır. Özel sektörün liberal ekonomik politikaların uygulanması neticesinde gelişmesi 1970'li ve 1980'i yıllarda gönüllü meslek kuruluşlarının sayısında da bir artışı beraberinde getirmiştir. Devlet iş dünyasına karşı üstün bir güce sahip olsa da özel sektör Türkiye'de politika yapma sürecinde gündem güne daha etkili olmaktadır. Devlet dış politikasını belirlerken karar alma sürecinde sivil toplum aktörleriyle birlikte hareket etmek durumunda olduğu için, işadamları ve devlet arasındaki diyalog zamanla uluslararası ilişkilerde, örneğin Türkiye-AB ilişkilerinde gelişmeye başlamıştır.⁴⁰⁷

Meslek kuruluşlarının Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde demokrasi için itici bir güç olduğu görülmektedir. TOBB, 82 Anayasasında anti-demokratik yasalar olduğunu vurgulayan raporlar yayınlamıştır. Türkiye'de TOBB, 1990'lı yıllarda raporlarında ve liderlerin söylemlerinde demokrasi kelimesine sık sık yer vermeye başlayan meslek kuruluşlarından biri olmuştur. TOBB, 1995 yılında "Doğu Sorunu" raporunu yayınlarak bu bölgedeki vatandaşların sorunlarının demokratikleşme için aşılması gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁰⁸ Ziya Öniş ve Umut Türem'e göre Türkiye'deki iş çevreleri devletin rolünü hukuk ve demokrasi ile sınırlamak istemektedir. AB'ye

⁴⁰⁵ M. Nazan Arslanel, "Türkiye'de Demokrasi Sürecinde Sivil Toplumun Gelişimi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2001, s. 132

⁴⁰⁶ Buğra, a.g.e., s. 527

⁴⁰⁷ Karaca, a.g.e., (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 42

⁴⁰⁸ Öniş, Türem, a.g.e., 2001, s. 102

üyeliğini ve demokrasiyi söylemlerinde sık sık kullanan iş dünyası, bir taraftan devletin rolünü sınırlarken, diğer taraftan büyük iş çevrelerine gelebilecek tehditleri de engellemeyi amaçlamaktadır.⁴⁰⁹ 1990'lı yılların sonundan itibaren TOBB, AB'ye üyelik sürecine gerek toplumu bilinçlendirme gerek lobi faaliyetleriyle hükümete destek vererek katkıda bulunmaktadır.

TOBB, iş dünyasının temsil eden, 364 oda ve borsadan oluşan bir kuruluştur. Kamu hukuku statüsünde örgütlenen TOBB'a Türkiye'de ekonomik faaliyet gösteren tüm gerçek ve tüzel kişilerin kaydolmaları zorunludur.⁴¹⁰ TOBB'un resmi statüde olması, tüm işletmeleri temsil etme niteliğini sağlamakta, tüm şirketlerin doğrudan üye olmalarını beraberinde getirmektedir. Bu açıdan, gönüllülük temelinde bir örgütlenme olmadığı için TOBB bir STK değil, odalar ve borsaların oluşturduğu bir gruptur. TOBB devletten bağımsız bir yapıya sahip olmasa da sanayicilerin desteğiyle Türkiye için kalkınma projeleri üretmekte, sivil toplum alanında aktif olarak çalışmaktadır.

Odalar, Borsalar ve Birlik hakkındaki 5590 sayılı Kanun 8 Mart 1950 tarihinde hazırlanmış, 15 Mart 1950 tarihinde 7457 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 5590 sayılı Kanun, yerini, 1 Haziran 2004 tarihinde yürürlüğe giren 5174 sayılı Kanun'a bırakmıştır.⁴¹¹ TOBB, özel sektörün Türkiye'de mesleki üst kuruluşu ve yasal temsilcisi konumundadır.⁴¹² TOBB, odalar ve borsalar arasında birlik ve dayanışmayı sağlamayı, ticaret ve sanayinin genel çıkarlara uygun olarak gelişmesini sağlamayı, üyelerinin mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmayı, üyelerin birbirleriyle ve halkla olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere meslek disiplinini ve ahlakı korumayı amaçlamaktadır.⁴¹³

Gülğün Erdoğan Tosun'la yaptığım görüşmede, Tosun, TOBB'un bir STK olmadığını, ancak bu yapının sivil toplum alanında etkin bir aktör olarak faaliyet

⁴⁰⁹ Öniş, Türem, a.g.e., 2002, s. 27

⁴¹⁰ Mestan Yayman, İktisadi Meslek Kuruluşları ve Yönetime Katılma, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999, s. 37

⁴¹¹ TOBB, (2005), *Odalara Kayıt Zorunluluğu ve Kayıt Silme İşlemleri*, Erişim: 12.09.2005, <http://www.tobb.org.tr/organizasyon/hukukmusavirligi/yargi/2.pdf>.

⁴¹² <http://www.tobb.org.tr/tobbhakkinda/yapisi.php>

⁴¹³ <http://www.tobb.org.tr/tobbhakkinda/amaci.php>

göstermeyi engelleyemeyeceğini vurguladı.⁴¹⁴ Haluk Günöğür ise AB'nin STK tanımına girmeyen TOBB'u atipik bir STK olarak tanımladı. Haluk Günöğür'a göre meslek odaları yapılan mesleğin genel çıkarları doğrultusunda hareket eden kuruluşlardır. O nedenle tüzel kişiliğe sahip bu kuruluşların 'tipik' STK oldukları AB ölçeğinde sık sık tartışılmaktadır. STK'ların temel ölçüsü olan "gönüllülük" esası yerine, bu tür kuruluşlarda, ticari nitelikteki dâhil belli bir mesleği yapabilmek için bünyesine girilmesi zorunludur. Bu nedenle AB doktrini bu kuruluşları tipik STK olarak kabul etmemektedir.⁴¹⁵ TOBB bünyesinde çalışan uzman Burcu Atılğan ise TOBB'un vakıf, dernek gibi sosyal yönü daha ağır bir kurum değil yarı özel yarı kamu özelliği olan bir kurum olduğunu vurguladı.⁴¹⁶ O nedenle TOBB'un AB'nin tanımladığı STK statüsü ile birebir örtüşmemesi yönü bulunmaktadır. Şebnem Gündem Şener'e göre ise üyelerinden kanun kapsamında para aldığı, yani üye temeli gönüllülük esasına dayanmadığı için, TOBB ne bir STK ne de bir kar amacı gütmeyen kuruluştur.⁴¹⁷

Türkiye'nin AB ile müzakerelere başladığı 3 Ekim 2005 öncesinde, TOBB ile TÜSİAD arasında müzakere heyetine girebilmek için anlaşmazlık yaşanmıştır. TOBB Türkiye ekonomisinin yüzde 98'ini oluşturan KOBİ'lerin sesi iken, TÜSİAD büyük patronların kulübü olarak görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında müzakere başlıklarından sanayi, rekabet politikası gibi konular söz konusu olduğunda küçük ve büyük işletmelerin arasında bir çıkar çatışması yaşanması olasıdır.⁴¹⁸ Ancak TOBB Başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu, müzakere sürecinin uzamaması gerektiğini savunmakta, sürecin uzadıkça geçici olarak kapatılan her dosyanın tekrar açılması ve yeniden görüşülmesini gündeme getireceğini ve müzakere ekiplerinde değişiklikler de olacağından dosyaların takibinin güçleşeceğini belirtmektedir.⁴¹⁹ TOBB'un bu süreci kısaltmak ve sürecin verimli geçmesi için gerçekleştirdiği faaliyetler aşağıda yer almaktadır.

⁴¹⁴ Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Doç. Dr. Gülgün Erdoğan Tosun'la Görüşme, 15.03.2006

⁴¹⁵ Haluk Günöğür, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sivil Toplum Kuruluşlarının Uluslararası Politikaya Etkileri Sempozyumu, 14-15 Mart 2006,

⁴¹⁶ TOBB uzmanı Burcu Atılğan'la görüşme, 06.03.2006

⁴¹⁷ Şebnem Gündem Şener'le görüşme, 01.03.2006

⁴¹⁸ Funda Özkan, (2005), *İSO ve İTO Karar Verdi: Maestro İKV Olsun*, Erişim: 19.11.2005, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=170393>.

⁴¹⁹ *Müzakerelere Tam Destek*, Erişim: 25.01.2005, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=141300>.

2.3.1.1. TOBB'un Özel Sektöre Yönelik Faaliyetleri

TOBB, temsil ettiği iş dünyasının müzakere sürecine aktif katılımını sağlamak üzere çalışmalar yapmaktadır. Eurochambres Uluslararası İlişkiler Müdürü Dirk Vantyghem'e göre, iş dünyasında yaşananları ve günlük bilgileri müzakere heyetine iletecek olan kuruluşlar meslek odalarıdır. AB Komisyonu Türkiye Delegasyonu I. Sekreteri Ulrike Hauer, 35 bölümden oluşacak olan müzakere görüşmelerinin 2/3'sinden fazlasının doğrudan ya da dolaylı yoldan iş dünyası ile ilgili olduğunu belirtmiştir.⁴²⁰

5174 sayılı kanunla TOBB'a iş dünyasının haklarını gözetmek ve AB mevzuatı konusunda çalışmalar yapmak görevi verilmiştir.⁴²¹ TOBB, AB'ye üyelik sürecinde, özel sektör menfaatlerinin korunması için yoğun çalışmalar yürütmektedir. Müzakere sürecinin gerektirdiği sektörel verileri bünyesinde bulunduran TOBB, veri üretme ve bir bilgi merkezi olmasının yanı sıra, bu verilerin müzakere sürecine sağlıklı şekilde aktarılması için de, gerekli kurumsal yapısını tamamlamıştır. TOBB müzakere sürecinde aktif rol alabilmek üzere Ankara'da güçlü bir sekreteryaya oluşturmuş, Brüksel'deki ofisini daimi temsilcilik haline getirmiştir.⁴²² Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi'nin destekleriyle TOBB bünyesinde müzakere sürecinde gerekli olacak teknik destek altyapısı genişletilmiş, ayrıca müzakere edilecek konulara ilişkin çalışma grupları oluşturulmuştur.⁴²³ TOBB, en fazla görüş farklılıklarının Türkiye'deki şirketler ve sektörler arasında yaşanacağına inandığı için AB'ye üyelik sürecinde ortaya çıkabilecek iç ihtilafların uzlaşma ile sonuçlanmasını sağlamak üzere 'Özel Sektör Müzakere Meclisi'ni oluşturmuştur.⁴²⁴

⁴²⁰ Nesteren Kesen, (2005), *AB Müzakere Sürecinde İş Dünyasının Rolü*, Erişim: 2005, s. 2, <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/072069A2-33E0-44BE-84E0-31D5DF2C306F/5639/MUZAKERE.pdf>.

⁴²¹ *Hisarcıkhoğlu: Yetersiz Bir Hazırlıkla Yapılan Müzakereler Tahmin Edilenden Daha Uzun Sürebilir*, Erişim: 24.01.2005, Dünya, http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=205156.

⁴²² <http://www.tobb.org.tr/haber2.php?haberid=443>

⁴²³ <http://www.tobb.org.tr/haber2.php?haberid=443>

⁴²⁴ *TOBB Özel Sektör Müzakere Meclisi Çalışmalarına Başladı*, Erişim: 19.10.2005, <http://www.tobb.org.tr/haberler/TOBB%20AB%20DANISMA%20KURULU%202019-10-2005.pdf>.

“Avrupa Birliği İş Geliştirme Merkezleri” projesi Gümrük Birliği sonrası küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOBİ) rekabet gücünün arttırılması, yönetim danışmanlığı, bilgilendirme ve eğitim hizmetleri sunmak üzere tasarlanmış bir projedir.⁴²⁵ 2002 Mart ayında resmen başlatılan proje ile AB Komisyonu ve TOBB tarafından, Türkiye’de üç İş Geliştirme Merkezi, Gaziantep, İzmir ve Kocaeli’de kurulmuştur.⁴²⁶

Bölgelerde projenin Türk ortağı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’ni temsilen Gaziantep Ticaret Odası, Ege Bölgesi Sanayi Odası ve Kocaeli Sanayi Odası projeye destek vermektedir. Projenin finansmanı AB MEDA fonundan ve kısmi olarak da yerel kaynaklardan karşılanmaktadır.⁴²⁷

AB İş Geliştirme Merkezleri KOBİ’lere ağırlıklı olarak, talep gören hizmet niteliği ve yapılan piyasa araştırmalarının ışığında, KOBİ’lere yönelik yerel ve merkezi politikaların oluşturulmasına yardımcı olmaktadır.⁴²⁸ AB’nin 17.3 milyon euro, Türkiye’nin ise 1.3 milyon Euro katkısıyla yürütölen proje ile Avrupa Komisyonu 200.000 sanayi işletmesinin % 99.5’ini oluşturan, işgücünün % 61.1’ini istihdam eden ve toplam üretimin % 27.4’ünü sağlayan Türkiye’deki KOBİ’ler AB-Türkiye İş Merkezleri projesi dâhilinde desteklemeyi amaçlamaktadır. Merkezler, yönetimle ilgili tüm önemli ihtiyaç alanlarında, KOBİ’lere doğrudan yardım etmekte; Türkiye ya da AB’de çalışan özel veya kamu hizmet kuruluşlarıyla iletişim kurmalarını sağlamaktadır.⁴²⁹

“Şirketlerin Sosyal Sorumluluk Bilincinin Artırılması Projesi”, Avrupa Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği ile Esnaf ve Sanatkârların AB düzeyindeki üst

⁴²⁵ Türk İş Dünyasının AB-Türkiye İlişkileri Konusunda Bilgilendirilmesi ve AB ile Müzakerelere İş Dünyasının Hazırlanması: TOBB Tarafından Yürütölen Çalışmalar, 22.07.2004, s. 9, <http://www.tobb.org.tr/abm/faaliyetler/TOBB%20AB%20FAALIYETLERI%202003-2004.doc>.

⁴²⁶ <http://www.abigem.org/TR/Ana/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF8F59EC4393613791>

⁴²⁷ Türk İş Dünyasının AB-Türkiye İlişkileri Konusunda Bilgilendirilmesi ve AB ile Müzakerelere İş Dünyasının Hazırlanması: TOBB Tarafından Yürütölen Çalışmalar, 22 Temmuz 2004, s.8 <http://www.tobb.org.tr/abm/faaliyetler/TOBB%20AB%20FAALIYETLERI%202003-2004.doc>

⁴²⁸ <http://www.abigem.org/TR/Ana/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF4B5119729FFAA2F9>

⁴²⁹ <http://www.tobb.org.tr/abm/projeler/TCDP%20II%20%20Summary%20of%20the%20Action%20plans.pdf>

örgütü olan UAPME tarafından geliştirilmiştir. Proje, AB tarafından Türkiye'ye sağlanacak mali imkânlardan, Türkiye'deki oda ve borsalar kanalıyla, yerel düzeyde yararlanma kapasitesinin geliştirilmesi için, ABGS işbirliğiyle ve Avrupa komisyonun mali katkısıyla uygulanmaktadır.⁴³⁰ TOBB bu projede yer alarak bir taraftan Türkiye'de iş dünyasının sosyal sorumluluğunu gösteren çok sayıdaki uygulamanın biçimlendirilmesi, yürütülmesi ve sunumunda uluslararası deneyimlerden yararlanma sürecine katkı sağlamayı, diğer taraftan da Türkiye'deki başarılı uygulamalarla ilgili bilginin Avrupa'nın diğer ülkelerine de aktarılmasına uygun bir zemin hazırlamayı amaçlamaktadır.⁴³¹

AB Leonardo da Vinci Projesi çerçevesinde, Eurochambres ve İtalya Odalar Birliği Brüksel Temsilciliği'nde Türk Oda görevlilerinin eğitilmesi amacıyla TOBB tarafından "Avrupa Birliği Odaları İşbirliği ve Bilgi Ağı" isimli bir proje geliştirilmiş ve projeye AB'nin desteği sağlanmıştır.⁴³²

TOBB, uluslararası ilişkiler ile ilgili görevleri kapsamında çok taraflı oda ve uluslararası kuruluşlarda Türk özel sektörünü temsil etmektedir.⁴³³ O nedenle öncelikle üyesi olduğu Eurochambres'in geniş ağından yararlanmaya gayret etmektedir.

Avrupa Komisyonu Teknik Yardım Bilgi Değişim Ofisi (TAIEX) ile TOBB işbirliğinde, iş dünyasının şirketler hukuku, rekabet ve devlet yardımları, gümrükler, mali hizmetler, iş yerinde güvenlik ve işçi sağlığı, fikri mülkiyet hakları ve verilerin korunması, ürün sorumluluğu ve ürün güvenliği ve kamu ihaleleri alanındaki AB İç Pazar mevzuatı konusunda bilgilendirilmesi amaçlanmaktadır.⁴³⁴

⁴³⁰ <http://www.tobb.org.tr/haber2.php?haberid=443>

⁴³¹ Türk İş Dünyasının AB-Türkiye İlişkileri Konusunda Bilgilendirilmesi ve AB ile Müzakerelere İş Dünyasının Hazırlanması: TOBB Tarafından Yürütülen Çalışmalar, 22 Temmuz 2004, s.9, <http://www.tobb.org.tr/abm/faaliyetler/TOBB%20AB%20FAALİYETLERI%202003-2004.doc>.

⁴³¹ <http://www.tobb.org.tr/abm/projeler.php>

⁴³² <http://www.tobb.org.tr/abm/projeler.php>

⁴³³ <http://www.tobb.org.tr>

⁴³⁴ Türk İş Dünyasının AB-Türkiye İlişkileri Konusunda Bilgilendirilmesi ve AB ile Müzakerelere İş Dünyasının Hazırlanması: TOBB Tarafından Yürütülen Çalışmalar, 22 Temmuz 2004, s. 9, <http://www.tobb.org.tr/abm/faaliyetler/TOBB%20AB%20FAALİYETLERI%202003-2004.doc>.

2.3.1.2. TOBB'un İç ve Dış Kamuoyunu Bilgilendirme Rolü

TOBB, iç ve dış kamuoyunun bilgilendirilmesi amacıyla birbirinden farklı çalışmalar yürütmektedir. İç kamuoyuna dönük çalışmalar, öncelikle müzakere sürecine ilişkin ve daha sonra AB müktesebatının işletmeleri ilgilendiren alanları üzerine konferanslar, toplantılar düzenlenmesini kapsamaktadır. Kamuoyunu doğrudan bilgilendirme çalışmaları için TEPAV ile işbirliği içinde uygulanan Avrupa Birliği İletişim Projesi aracılığıyla katılım müzakereleriyle ilgili bilgilerin kamuoyuna medya tarafından doğru aktarılması için 81 ildeki medya kuruluşlarına yönelik bilgilendirme toplantıları yapılmaktadır.⁴³⁵

AB ile müzakere sürecinin sağlıklı yürümesi için medyanın gücüne ihtiyaç duyulmaktadır.⁴³⁶ AB faaliyetleri, AB kurumları ve fonksiyonları, AB müzakere süreci, son dönem AB-Türkiye ilişkileri ve bölgesel politikalar hakkında medya mensuplarının bilgilendirilmesini amaçlayan İletişim Projesinin ikinci aşamasında Türkiye'den toplam 25 gazeteci bir hafta süreliğine tanıtım amacıyla Brüksel'e gönderilmiştir.⁴³⁷ 26 Ocak-2 Şubat 2005 tarihleri arasında Brüksel'de medya mensupları eğitim programında Türk medya mensuplarının AB'nin işlevi ve işleyişi konusunda bilgisinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır.⁴³⁸ Projenin üçüncü aşamasında ise AB üyesi ülkelerin basın-yayın organlarının temsilcilerine Türkiye'yi tanıtma turu yapılması planlanmaktadır.⁴³⁹

2.3.1.3. TOBB'un Odalara Yönelik Çalışmaları

Türk iş dünyasının AB pazarında ve küresel pazarlarda rekabet edebilme yeteneklerinin artırılması amacıyla Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği,

⁴³⁵ <http://www.tobb.org.tr/haber2.php?haberid=443>

⁴³⁶ *AB'den Türk Medyasına: Kamuoyunu Hazırlayın*, Erişim: 31.01.2005, Akşam, <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/01/31/politika/politika5.html>.

⁴³⁷ *Avrupa için İletişim Atağı*, Erişim: 26.01.2005, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=141447>.

⁴³⁸ *Türk Gazeteciler Brüksel'de AB Eğitim Programına Katıldı*, Erişim: 25.01.2005, http://www.medyaline.com/habers/haber_detay.asp?id=2538.

⁴³⁹ *Hisarcıklıoğlu: Yetersiz Bir Hazırlıkla Yapılan Müzakereler Tahmin Edilenden Daha Uzun Sürebilir*, Erişim: 24.01.2005, Dünya, http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=205156.

Eurochambres ve TOBB işbirliğinde 2002–2003 yıllarını kapsayan “Oda Geliştirme Programı” uygulanmıştır.⁴⁴⁰ Programın başarılı olması ve Türk oda sisteminin değişim ve gelişim yönündeki gayreti nedeniyle Türk Oda Geliştirme Programı 2004–2005 yılları arasında devam ettirilmiştir.⁴⁴¹

Türk Oda Geliştirme Programı, AB’nin “Sivil Toplumu Güçlendirme Programı” çerçevesinde oluşturulmuş olup genel amacı Türkiye’deki sivil toplumu harekete geçirmektir. Bu program ile odalara sivil toplumu temsil etme görevi verilmiş ve aynı zamanda iş dünyasının AB üye ülkeleri arasında iletişim ağı oluşturulmuştur.⁴⁴² TOBB, 43 ülkenin oda ağıyla bilgi akışını sağlayan Eurochambres’a bağlı odalardan bir tanesidir. 1599’dan bugüne faaliyetlerini sürdüren Eurochambres, Avrupa–Akdeniz Serbest Bölge Ticaretiyle ilişkileri geliştirmiş ve bu konuda ortaklar bulmuştur. Bu kapsamda Archimedes Programını uygulayan Eurochambres ile çok uzun dönemli bölgesel ilişkiler kurulmuştur. Eurochambres, Akdeniz’deki en önemli anahtarı olarak Türkiye’yi görmektedir.⁴⁴³ Bu sebeple Türk Oda Geliştirme Programını desteklemektedir. Bu kapsamda oda yönetimi, eğitim hizmetleri, dış ticaret ve küreselleşme konularında, oda personelinin eğitimi Eurochambres tarafından sağlanmıştır. İki aşamada uygulanan bu program kapsamında, toplam 21 pilot proje geliştirilmiş, programlardan 64 oda istifade etmiştir.⁴⁴⁴ TOBB Avrupa iş dünyası liderlerinin desteğinin sağlanmasında bu aracın etkin şekilde kullanılmasına çalışmaktadır.⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ Türk İş Dünyasının AB-Türkiye İlişkileri Konusunda Bilgilendirilmesi ve AB ile Müzakerelere İş Dünyasının Hazırlanması: TOBB Tarafından Yürütülen Çalışmalar, 22.07.2004, s. 9, <http://www.tobb.org.tr/abm/faaliyetler/TOBB%20AB%20FAALİYETLERI%202003-2004.doc>

⁴⁴¹ TOBB, *Türk Oda Sistemini AB İle Üyelik Müzakerelerine Hazırlayacak Yeni Bir Projeyi Daha Tamamladı*, Erişim: 18.07.2005, www.haber.tobb.org.tr/uploads/385_ODA%20GELISTIRME%20PROGRAMI%20TOPLANTISI%2018-07-2005.doc

⁴⁴² Türk İş Dünyasının AB-Türkiye İlişkileri Konusunda Bilgilendirilmesi ve AB ile Müzakerelere İş Dünyasının Hazırlanması: TOBB Tarafından Yürütülen Çalışmalar, 22 Temmuz 2004, s. 8, <http://www.tobb.org.tr/abm/faaliyetler/TOBB%20AB%20FAALİYETLERI%202003-2004.doc>.

⁴⁴³ <http://www.tobb.org.tr/abproje/euro/proje/europt1.php>.

⁴⁴⁴ <http://www.tobb.org.tr/haber2.php?haberid=443>.

⁴⁴⁵ Türk İş Dünyasının AB-Türkiye İlişkileri Konusunda Bilgilendirilmesi ve AB ile Müzakerelere İş Dünyasının Hazırlanması: TOBB Tarafından Yürütülen Çalışmalar, 22.07.2004, s.2, <http://www.tobb.org.tr/abm/faaliyetler/TOBB%20AB%20FAALİYETLERI%202003-2004.doc>.

Bu program aracılığıyla Türkiye'deki odalar, AB üyesi ülkelerdeki odalarla yeni ilişkiler tesis etmiştir. Diğer taraftan program yeni bir projenin de uygulanmaya başlanmasını sağlamıştır. AB'den sağlanan, yaklaşık 18 milyon Euro tutarındaki mali destekle, Gaziantep, İzmir ve Kocaeli'de, Türkiye-AB İş Geliştirme Merkezleri kurulmuştur. Bu merkezler, küçük ve orta ölçekli işletmelere, hizmet sağlamaya devam etmektedir. Ticaret ve sanayi odaları bünyesinde gerçekleştirilen AB bilgi merkezleri, yerel düzeyde AB konularındaki bilgilendirmeye katkı sağlamaktadır.⁴⁴⁶

Türkiye'deki kuruluşların AB ile mali işbirliğinden ve AB programlarından yararlanabilmesi için proje hazırlama konusunda uzmanlaşması gerekmektedir. TOBB, bu amaçla ABGS ile işbirliği içinde olarak Türkiye'deki oda ve borsalara yönelik "Proje Hazırlama Kapasitesinin Geliştirilmesi Projesi"ni uygulamaktadır.⁴⁴⁷ AB Komisyonunun finansman desteği sağladığı proje, Türkiye'deki oda ve borsaların fonksiyonlarını AB üyesi ülkelerdeki odaların sunduğu hizmet kalitesinde yerine getirmesini amaçlamaktadır. Proje kapsamında, 2006 yılı Ocak ayı içinde, TOBB, oda ve borsa çalışanlarından 25 kişinin eğitilmesi öngörülmüştür. Proje çalışmalarının yaygınlaştırılması amacıyla, Mayıs ayı içinde eğitim sertifikasına sahip uzmanlar tarafından proje hazırlama eğitimi verilmesi, proje ile ilgili bir web sayfası oluşturulması ve TOBB bünyesinde bir "yardım masası" oluşturularak çalışmalara teknik destek sağlanması öngörülmüştür.⁴⁴⁸ Proje kapsamında, toplam 26 kişinin eğitilmesi öngörülmüştür. Kursiyerlerin 21'i oda ve borsa çalışanlarından, 5'i ise TOBB, İKV, TEPAV ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi çalışanlarından oluşmaktadır.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Avrupa Birliği ile İlişkiler Çerçevesinde TOBB Tarafından Gerçekleştirilen Çalışmalar ve TOBB-Eurochambres İlişkileri, Haziran 2002-Şubat 2003, Erişim: 2003, <http://www.tobb.org.tr/abm/raporlaryayinlar/tobb-ab.pdf>.

⁴⁴⁷ <http://www.tobb.org.tr/abm/projeler.php>

⁴⁴⁸ TOBB, Türk Oda Sistemini AB İle Üyelik Müzakerelerine Hazırlayacak Yeni Bir Projeyi Daha Tamamladı, Erişim: 18.07.2005, www.haber.tobb.org.tr/uploads/385_ODA%20GELISTIRME%20PROGRAMI%20TOPLANTISI%2018-07-2005.doc

⁴⁴⁹ TOBB, (2006), Proje Hazırlama Kapasitesinin Geliştirilmesi Projesi, Erişim: 23.01.2006-01.02.2006, www.tobb.org.tr/abm/projeler/ProjeHazirlama_Kapasitesinin_Gelistirilmesi.doc.

2.4. AVRUPA BİRLİĞİ'NE TAM ÜYELİK SÜRECİNDE İŞÇİ VE İŞVEREN SENDİKALARININ ROLÜ: TİSK VE TÜRK-İŞ ÖRNEKLERİ

Sendikalar, işçilerin veya işverenlerin çalışma ilişkilerinde, ortak ekonomik ve sosyal hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek için kurdukları, tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır.⁴⁵⁰

Haluk Günöğür'a göre, sendikalar işçi ya da işverenlerin iş ilişkilerindeki ortak ekonomik ve sosyal çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla oluşturdukları STK'lardır. Gönüllülük esasına dayanmadığı için tipik STK sayılmazlar.⁴⁵¹ Türkiye'de sendikalar 1963 yılındaki 274 ve 275 sayılı yasalara tabi olmuş, yasa koyucunun sağladığı bir düzende faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu düzenlemeler aşağıdan bir zorlama olmadan yukarıdan, yasama organlarınca sağlandığı için sendikalar kendisine tanınan bu hakların önemini özümseyememiştir.⁴⁵² 1960 öncesinde sendikaların yönetime katılması kavramı üzerinde bir tartışma dahi yapılmamıştır.⁴⁵³

Sendikaların Türkiye-AB ilişkilerine bakışı ve faaliyetleri süreç içinde değişime uğramıştır. 1970'li yıllarda sendikalarda “Onlar Ortak Biz Pazar” sloganı hâkim olmuştur. İdeolojik yaklaşımı nedeniyle Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), AB-Türkiye ilişkilerini kapitalizm-sosyalizm karşıtlığı söylemiyle, Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş) ise İslamcı eğilimleri olan Milli Selamet Partisi'nin bakış açısıyla değerlendirmiştir. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) ise merkez siyasal partilere yakın ulusalcı bir görüşe sahip olmuştur. Bu nedenle 1970'li yıllarda Türkiye-AET ilişkilerinin sendikaların gündeminde pek fazla yer almadığı görülmektedir.⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ *Sendika Nedir*, http://www.sendika.org/yazi.php?tur=makale&yazi_no=3204#2

⁴⁵¹ Haluk Günöğür, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sivil Toplum Kuruluşlarının Uluslararası Politikaya Etkileri Sempozyumu Konuşması, 14-15 Mart 2006

⁴⁵² Engin Ünsal, **Sendika Özgürlüğü ve Uluslararası Çalışma Örgütü ile T.C. Hükümetleri İlişkileri**, Beta Yayınevi, İstanbul, Şubat 2003, s. 187

⁴⁵³ Şinasi Çelikkol, “Türkiye’de İşçinin Yönetime Katılması”, **Türkiye’de İşçi-İşveren İlişkileri**, Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti, İstanbul, 1974, s. 248

⁴⁵⁴ Alper Kabakdelen, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreci ve Sendikalar, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Doktora Programı Çalışma Raporu, 2006, s. 4

1980 dönemindeki askeri yönetim, işçi sendikalarını yaşanan istikrarsızlık ve düzensizliğin sorumlularından görmüş ve sendika faaliyetlerini durdurmuş; 1982 Anayasasındaki 2821 ve 2822 sayılı yasalarla sendikal faaliyetler kısıtlanmış ve bazı sendika liderleri mahkemeye verilmiştir. Bu dönemde sendikalar prestij kaybına uğramıştır.⁴⁵⁵

1995 yılında Gümrük Birliği'nin kurulması ile sendikaların AB'ye olan ilgisi artmıştır. 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylık statüsü kazanması ile sendikalar AB üyeliğine olumlu bakmaya başlamışlardır.⁴⁵⁶ 1980 öncesinde aşırı siyasallaşmış olan sendikacılık, 1980 sonrasında aşırı depolitize olmuş, 1990'lı yıllarda ise sendikal taleplerin siyasal yollardan gerçekleştirilmesi konusunda bir baskı grubu olarak zayıf kalmıştır.⁴⁵⁷ O nedenle, Türkiye'deki sendikal örgütlenmelerin demokratikleşme sürecinde belirleyici unsurlardan biri olmadığını söylemek mümkündür.

1960 darbesinin ardından Türk siyasal hareketinde sol hareketlerin yükselişi ve beraberinde sınıfsal sendikacılığın gelişimi muhalif sendikaların Türk-İş'ten koparak 1967 yılında DİSK'i kurmalarına yol açmıştır.⁴⁵⁸ DİSK, Türk-İş'e göre ideolojik olarak hareket etmiş, liberal politikalar yerine devletçiliği savunmuştur.⁴⁵⁹ Ancak DİSK'in yaklaşımı süreç içinde değişim göstermiştir. Türkiye-AB arasındaki Gümrük Birliği'nin tamamlanması sürecinde DİSK'in önemli derecede katkısı olduğu görülmektedir. Gümrük Birliği'nin Avrupa Parlamentosu'nda onaylanmasından önce dönemin DİSK Genel Başkanı Rıdvan Budak, Strazburg'a giderek oradaki Avrupa Parlamentosu üyesi Sosyalist Parlamenterlerle görüşmüş ve onları Gümrük Birliği lehinde oy kullanmaya ikna etmeye çalışmıştır.⁴⁶⁰

⁴⁵⁵ Arslanel, a.g.e., (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 136

⁴⁵⁶ Kabakdelen, a.g.e, s. 4

⁴⁵⁷ Tosun, a.g.e., 2001, s.392

⁴⁵⁸ Panel Tartışması: Türkiye'de İşçi-İşveren İlişkileri (Dün, Bugün, Yarın), **Türkiye'de İşçi-İşveren İlişkileri, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Heyeti**, İstanbul, 1973, s. 370

⁴⁵⁹ Fatma Ülkü Selçuk, "Dressing the Wound Organizing Informal Sector Workers", **Monthly Review**, Vol: 57, No: 1, May 2005, s. 41

⁴⁶⁰ Erhan Doğan, "Sendikalar ve Türkiye'nin Avrupa Birliği Siyaseti", **Akdeniz İİBF Dergisi**, Vol: 6, 2003, s. 31

DİSK, AB'yi bir blok olarak algılamamakta, AB içindeki sivil örgütler ve sendikaların ortak hedeflerinin kendi hedefleriyle paralel olduğunu düşünmektedir. 3 Ekim 2005 müzakere tarihine kadar hükümetin AB yolunda gerçekleştirdiği yasal değişiklikleri desteklediğini duyuran DİSK, 3 Ekim'de müzakere tarihinin başlamasının ardından demokratikleşme sürecinin tıkanıp; özellikle uygulamada ciddi sorunların baş gösterdiğini açıklamıştır. DİSK'e göre bunun esas nedeni AKP hükümetinin özünde muhafazakâr bir siyasete sahip olması ve demokratikleşmeyi özümseyen bir iradeye sahip olmamasıdır. DİSK, 'Sosyal Politika ve İstihdam' müzakere başlığı başta olmak üzere, her müzakerede sosyal boyuta özel önem verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. DİSK'in işveren kesimine şüpheli yaklaşımı DİSK Yönetim Kurulu'nun 2005 yılı değerlendirmesinde dikkati çekmektedir. Bu belgede DİSK, işverenlerin AB ile ilişkilerin ekonomik boyutunu öne çıkardıklarını, sosyal uyum, özellikle siyasi kriterler arasında sayılan sendikal hak ve özgürlüklerin önündeki engellerin kaldırılması konusunda olumlu bir yaklaşım sergileyebileceklerini vurgulamıştır. Sivil toplum diyaloguna özel önem verilmesi gerektiğini belirten DİSK, AB ile ilişkilerin olağan bir seyir izlemesi için karşılıklı önyargıların kırılması, özellikle AB toplumlarında Türkiye'ye karşı olumsuz yargıların değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

DİSK, çalışma hayatının ILO ve AB standartlarına uyumlu hale getirilmesini; 12 Eylül döneminde generallerce çıkarılan 2821 ve 2822 yasalar yürürlükten kaldırılarak, özgürlükçü ve demokratik yeni bir çalışma ilişkileri sisteminin yaratılması hedefiyle, sendikal örgütlenme, toplu pazarlık ve grev haklarının yeniden düzenlenmesi, var olan engellerin kaldırılması, grev yasaklarının sona ermesi için acil adım atılması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁶¹

DİSK Genel Başkanı ve 2005–2006 dönemi Türkiye AB Karma İstişare Komitesi (KİK) Eş Başkanı Süleyman Çelebi müzakere sürecinin başlaması ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “*Sivil toplum örgütleri olarak biz rol almasaydık, Avrupa müzakere süreci bugün tek başına başlamış olmazdı. Tabii ki iktidarların rolü var, onların yaptığı çalışmalar var ama eğer bizim buradaki partnerlerimizle*

⁴⁶¹ DİSK Yönetim Kurulu'nun 2005 Yılı Değerlendirmesi ve 2006 Yılı için Hedefler, Erişim: 2005, <http://www.disk.org.tr/default.asp?Page=Content&ContentId=78>.

kurduğumuz diyalog olmasaydı, işverenler kendi örgütleriyle, sendikalar ve diğer sivil toplum örgütleri diyalog kurmasaydık ve ortak iradeyi ortaya koymamış olsaydık bugün bu müzakere süreci başlamış olur muydu o tartışmalı bir konu.”⁴⁶²

1976 yılında kurulan Hak-İş ise manevi değerlere saygıyı ön planda tuttuğunu açıklayan bir işçi konfederasyonudur.⁴⁶³ O dönemde Milli Selamet Partisi tarafından desteklenen Hak-İş, İslami değerleri benimsediğini duyurmuştur. 1980 ve 90’lı yıllarda AB üyeliğine karşı çıkan Hak-İş, daha sonra bu tavrını terk etmiş, AB üyeliğini desteklemeye, demokratikleşme, politik ve sosyal haklar gibi din dışı öğelere de vurgu yapmaya başlamıştır.⁴⁶⁴

2003 yılına gelindiğinde Hak-İş’in köklü bir görüş değişikliğini benimsediği görülmektedir. 1993’te Türk-İş’in de üye olduğu Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu ve Avrupa Sendikaları Konfederasyonu’na üye olmak için başvuran Hak-İş’in üyeliği bu tarihte reddedilmiştir. Hak-İş’in üyeliği UHİSK Yönetim Kurulu’nun Aralık 1994 tarihli toplantısında ele alınmış ve oybirliği ile Hak-İş’in üyelik başvurusunun, bu sendikanın kendi tüzüğüne “laiklik, demokrasi ve cumhuriyet” kavramlarını koyana kadar, kabul edilmemesine karar verilmiştir. 1995 yılında tüzüğüne demokrasi ilkesini ekleyen Hak-İş, AB uyum sürecinde yapılan reformları “Atatürk’ün başlattığı çağdaşlaşma ve Batılılaşma projesi yönündeki ileri bir aşama” olarak tanımlamaya başlamıştır.⁴⁶⁵ Hak-İş 1997 yılında her iki uluslararası örgüte de üye olmuştur.⁴⁶⁶

Hak-İş Türkiye-AB Karma Ekonomik ve Sosyal İşler Komitesi’nin bir üyesi olarak toplantıların ve faaliyetlerin hepsine aktif olarak katılmaktadır. Sendika, bu dönemde komitenin karar verdiği iki temel konuda eş raportörlük yapmıştır. Avrupa Ekonomik ve Sosyal Konsey’inden Giacomina Cassina ve Salim Uslu tarafından

⁴⁶² *Sivil Toplum Olmasaydı Müzakere Başlamazdı*, Erişim: 28.11.2005
<http://www.hurriyet.com.tr/avrupabirligi/3573733.asp?gid=49>.

⁴⁶³ Tosun, a.g.e., 2001, s. 341

⁴⁶⁴ Burhanettin Duran, Engin Yıldırım, “Islamism, Trade Unionism and Civil Society: The Case of Hak-İş Labour Confederation in Turkey”, *Middle Eastern Studies*, Vol: 41, No: 2, March 2005, s. 233

⁴⁶⁵ Aziz Çelik, (2004), *AB Sürecinin En Uyumsuz Alanı: Sosyal Haklar*, Erişim: 21.10.2004,
http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1033.

⁴⁶⁶ Doğan, a.g.e., s. 34

“Göç: Türkiye Örneği” isimli rapor hazırlanmıştır.⁴⁶⁷ Ayrıca Türkiye AB ilişkilerini inceleyen bu konudaki fırsat ve sorunları irdeleyen “AB Üyelik Yolunda Türkiye” adlı rapor, Hollandalı sendikacı Tom Ety ve Salim Uslu tarafından hazırlanmıştır.⁴⁶⁸

Hak-İş müzakere tarihinin alınmaya çalışıldığı Kopenhag Zirvesi öncesinde AB platformlarına katılmış, Türkiye'nin üyeliği için AB tarafına çağrılarda bulunmuştur. Konfederasyon adına Kopenhag Zirvesi öncesi dönem başkanı Danimarka'nın başbakanı Rasmussen'e AB'ye üye ülkelerin büyükelçilerine, Avrupa'daki sendikalara ve ETUC genel sekreteri Emilio Gabaglio'ya mektup gönderilerek, özellikle ETUC'dan Türkiye ile görüşmelere başlanması için bir tarih verilmesi konusunda girişimlerde bulunulması istenmiştir.⁴⁶⁹

Üye ülkelerin müzakere sürecinde sendikalara büyük görev düşmektedir. Türkiye'deki işveren çevreleri çok uzun yıllardan beri hazırladıkları AB müzakere sürecinde temel önceliği rekabet gücünün korunmasına vermektedir. İşveren örgütlerine göre, özellikle sosyal politika alanında rekabet gücünü sekteye uğratabilecek düzenlemeler mümkün olduğunca geciktirilmelidir.⁴⁷⁰

Türkiye'deki işçi sendikaları AB müzakere sürecinde Kopenhag kriterlerinin bir parçası olan grevli toplu sözleşmeli sendikal hakların kazanılması konusunda hükümete baskı yapmakta, yurtdışındaki diğer sendikalarla işbirliği içinde bulunmaktadır. Sendika liderleri, AB üyelik müzakerelerinin Türkiye'deki işçi haklarını ve sendikal özgürlükleri genişleteceğine, çalışma barışına katkıda bulunacağına ve bu durumun hem Türkiye, hem de AB'nin çıkarına olacağına inanmaktadırlar.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ Salim Uslu, G. Cassina, “Türkiye'den Avrupa'ya Göç, ”Hak-İş Eğitim Yayınları, No: 43, Kasım 1999, s. 9

⁴⁶⁸ Salim Uslu, T. Ety, “AB Üyelik Yolunda Türkiye”, **Hak-İş Dergisi**, Sayı: 60, Ankara, Kasım 2003, s. 134

⁴⁶⁹ Hak-İş 10. Olağan Genel Kurul Raporu, 2003, s. 24

⁴⁷⁰ Aziz Çelik, (2005), *Sendikalardan AB Atağı*, Erişim: 29.09.2005, Birgün, <http://www.iscikonsevi.org/modules.php?name=News&file=article&sid=2250>.

⁴⁷¹ Murat Yetkin, (2005), *İşçinin Ümidi Avrupa*, Erişim: 06.10.2005, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=166122>.

İşçi ve işveren sendikaları dönem dönem bir araya gelerek ortak kararlar almaktadır. DİSK Başkanı Süleyman Çelebi, Hak- İş Başkanı Salim Uslu ve Türk- İş Genel Başkanı Salih Kılıç ve Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) Başkanı Tuğrul Kutadgobilik 10 yıl içinde Türkiye'yi bekleyen en riskli sorunun 10 milyonu bulan işsizler ordusu olduğu konusunda birleşerek, bu soruna ciddi bir çözüm formülü oluşturulmaması durumunda AB sürecinin aksayabileceği uyarısında bulunmuşlardır.⁴⁷²

AB müktesebatının önemli bir boyutunu çalışma hayatı oluşturmaktadır. AB sosyal politika ve çalışma hayatı ile ilgili geniş bir mevzuata sahiptir ve üye ülkelerin sosyal politikaları esas olarak sosyal devlet modeline dayalıdır.⁴⁷³ Kopenhag kriterleri çerçevesinde, sendikal hak ve özgürlüklerin eksiksiz varlığı bir siyasi kriter olarak değerlendirilmekte ve bu nedenle, Konsey tarafından hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgeleri (KOB), Komisyon tarafından hazırlanan Düzenli İlerleme Raporlarında sendikal haklar, siyasi kriterler bölümünde yer almaktadır.⁴⁷⁴

Türkiye'nin her düzeyde sosyal diyalogu güçlendirmesi ve bir sosyal ortaklık kültürünü geliştirmesi gerekmektedir. Sivil toplumun ve sosyal diyalogun geliştirilmesi amacıyla devlet ile sivil toplum arasında bir diyalog platformu olan “İnsan Hakları Danışma Kurulu” faaliyete geçmiştir. Birlik mevzuatına uygun sosyal diyalog mekanizma ve kurumlarına ilişkin olarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı AB Koordinasyon Dairesi Başkanlığı bünyesinde işçi ve işveren kesimi temsilcileri ile sosyal diyalog toplantıları yapılmaktadır.⁴⁷⁵ Ayrıca 1995 yılında kurulan Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi (KİK) bünyesinde bugün bütün sendikalar Türkiye ve AB ekonomik ve sosyal çevreleri arasında diyalog ve yakınlaşmanın sağlanması, Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunun kolaylaştırılması

⁴⁷² Cengiz Çınar, (2006), *Dünya Gazetesi'nde Bir Araya Gelen TİSK, TÜRK-İŞ, DİSK ve HAK-İŞ Başkanlarından Erken Seçim Uyarısı: Seçim Yasal Süresinde Yapılsın*, Erişim: 02.02.2006, Dünya, http://www.hakis.org.tr/arsiv/dunya_gazetesi.htm.

⁴⁷³ *Türk-İş AB'ye Rapor Sundu*, Erişim: 21.09.2005, http://www.abhaber.com/haber_sayfasi.asp?id=7329.

⁴⁷⁴ Aziz Çelik, (2004), *AB Sürecinin En Uyumsuz Alanı: Sosyal Haklar*, Erişim: 21.10.2004, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1033.

⁴⁷⁵ TOBB, Avrupa Birliği ile İlişkilerde Özel Sektör ve Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü Çalışma Grubu Raporu Sunuş Metni, 2004 Türkiye İktisat Kongresi, İzmir, 5-9 Mayıs 2004, s. 4

amacıyla aktif olarak yer almaktadırlar.⁴⁷⁶ Bu da müzakere sürecinde sosyal tarafların diyaloga açık olduklarını göstermektedir.

2.4.1. Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Sürecinde TİSK'in Rolü

İşveren sendikaları, üyeleri olan işverenleri işçi sınıfının taleplerine karşı koruyan, üyelerinin ortak çıkarlarını savunan örgütlerdir. Türkiye'de gerçek anlamda işveren sendikaları ancak 1961 Anayasası ile kurulmuştur. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun (TİSK) temeli ise Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası, İstanbul Tahta Sanayii İşverenleri Sendikası, İstanbul Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası, İstanbul Gıda Sanayii İşverenleri Sendikası, İstanbul Matbaacılık Sanayii İşverenleri Sendikası, İstanbul Cam Sanayii İşverenleri Sendikası'nın 15 Ekim 1961 tarihinde "İstanbul İşveren Sendikaları Birliği" adı altında toplanması ile atılmıştır. Ülke çapında bir örgütlenmeye gidilmesiyle Birliğin adı 20 Aralık 1962 tarihinde toplanan II. Olağan Genel Kurul'da "Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu" olarak değiştirilmiştir.⁴⁷⁷

TİSK, 2005 yılında Türkiye'nin AB'ye tam üyelik hedefine ulaşması için tüm ağırlığını koyacağını duyurmuştur.⁴⁷⁸ TİSK müzakere sürecinin sadece devletin değil, sosyal tarafların, STK'ların, akademik çevrelerin etkin şekilde katılımlarını ve görüşlerini aktarmalarını gerektiren bir süreç olduğuna inanmaktadır. TİSK'e göre Avrupa düzeyinde sosyal politikaların geliştirilip, uygulanmasında işçi ve işveren taraflarının önemli payı bulunduğu için işçi ve işveren kesimlerinin mutabakatı sağlanmadan belirtilecek resmi görüş, AB nezdinde geçerli olmayacaktır.⁴⁷⁹

TİSK Yönetim Kurulu Başkanı Tuğrul Kutadgobilik, 7 Eylül 2005'te yaptığı basın açıklamasında AB ile müzakerelerin Türk sanayi ve ticareti, Türk çalışanı ve özellikle genç nüfus için yapılacağını vurgulayarak Türk STK'larının 30-40 yıldır

⁴⁷⁶ AB-Türkiye STK'ları Politik ve Yasal Reformların Uygulanması Çağrısında Bulundu, Erişim: 01.12.2005, http://www.isbank.com.tr/reuters-haber-detay.asp?Document_Header=nSEN130883.

⁴⁷⁷ <http://www.tisk.org.tr/hakkinda.asp?id=498>

⁴⁷⁸ TİSK'in AB Çıkarması: Dış İlişkiler Komisyonu 2-4 Mart 2005 Tarihlerinde Brüksel'de Önemli Görüşmelerde Bulunacak, Erişim: 26.02.2005, www.tisk.org.tr.

⁴⁷⁹ Pars Esin, **Türkiye'de İşveren Sendikacılığı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 373, Ankara, 1974, s. 210

AB'deki muadil organizasyonların içinde olduğunu; STK'lar ile işbirliği ve koordinasyon içinde olmanın müzakerelerin gelişmesi için şart olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁰ Kutadgobilik, AB'yi tarihin en büyük ve başarılı ekonomik entegrasyon, değişim ve dönüşüm projesi olarak tanımlamıştır. TİSK, AB ile üyelik müzakereleri sürecinde işçi-işveren örgütleri arasındaki sosyal diyalog ve işbirliğinin geliştirilip yaygınlaştırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak bu şekilde sosyal barışın sürekli olacağını savunan TİSK, bu sayede doğrudan yabancı yatırımların artacağına inanmaktadır.⁴⁸¹ TİSK Başkanı Tuğrul Kutadgobilik, AB entegrasyonunu ve IMF ile yapılan ve disiplin içinde giden olayı Türkiye'nin önündeki iki çıpa ve hedef olarak gördüğünü belirtmiştir.⁴⁸²

TİSK, müzakere başlıklarından sosyal politika ve istihdam bölümünün, Türk ekonomisinin rekabet gücü ve istihdam yaratma ihtiyacı açısından dikkatle değerlendirilmesi gereken bir alan olduğu görüşündedir. Rekabet gücünü ve istihdamı en çok etkileyen alanın işçi-işveren ilişkileri ile sosyal politikalar olduğuna inanan TİSK, AB müktesebatına uyum sağlanırken şu üç temel ilkeyi savunmaktadır:

—Türk sanayisine ve Türk ekonomisine mümkün olduğu kadar az yük getirilmeli;

— Rekabet gücümüzü zayıflatacak, istihdamı engelleyecek ve işsizlikte artışa neden olacak yüklerin geciktirilmesi ve bu yüklerden kaçınılmalı;

— KOBİ'ler başta olmak üzere sanayinin ve yatırımların korunması ve teşvik edilmelidir.⁴⁸³

⁴⁸⁰ TİSK Başkanı Tuğrul Kutadgobilik: “Uzun İnce Yolda Önemli Mesafe”,

Erişim: 04.10.2005, <http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1606>.

⁴⁸¹ TİSK: “3 Ekim’le Birlikte Doğrudan Yabancı Sermaye Girişinde Başarı için İlk Koşul Siyasi İstikrar”, Erişim: 07.10.2005,

<http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1606>.

⁴⁸² Cengiz Çınar, (2006), *Dünya Gazetesi’nde Bir Araya Gelen TİSK, TÜRK-İŞ, DİSK ve HAK-İŞ Başkanlarından Erken Seçim Uyarısı: Seçim Yasal Süresinde Yapılsın*, Erişim: 02.02.2006, Dünya, http://www.hakis.org.tr/arsiv/dunya_gazetesi.htm.

⁴⁸³ TİSK’in AB Üyelik Sürecine İlişkin Görüşleri ve Rolü, Mart 2006

Bu sebeplerden ötürü TİSK, sosyal politika ve istihdam alanında mevzuat uyumunun tamamlanması ve uygulamaya konulması için mümkün olan en ileri tarihin alınması gerektiğine inanmaktadır.

TİSK AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu

TİSK, 3 Ekim’de başlayan tarama sürecinde AB Müktesebatı’nın 19 no’lu “Sosyal Politika ve İstihdam” başlıklı bölüm için tarama ve müzakere süreçlerine en iyi şekilde hazırlanılması amacıyla “TİSK AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu”nu oluşturmuştur.⁴⁸⁴

AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu, TİSK Yönetim Kurulu kararı ile kurulmuş ve çalışmalarına 12 Mayıs 2005 tarihinde başlamış olup çalışmalarını 7 alt çalışma grubu dâhilinde yürütmektedir. Komisyon, AB mevzuatını Türk mevzuatı ile karşılaştırmayı ve Türk mevzuatının AB müktesebatı karşısındaki durumunu ve her ikisi arasındaki farklı ve eksik olan hususları belirlemeyi amaçlamaktadır. 31 uzman ve çok sayıda öğretim görevlisinin katıldığı çalışmalarda Türkiye’nin “AB İstihdam Stratejisi”ne⁴⁸⁵ uyum sağlaması gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁸⁶

TİSK AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu, Avrupa sosyal modelinin henüz oluşturulabilmiş bir yapı olmadığını, AB ülkelerinde halen sosyal güvenlik, bireysel ve toplu iş hukuku, sendikal haklar, sağlık politikaları gibi pek çok sosyal konunun üye ülkelerdeki ulusal uygulamalara bırakıldığını açıklamıştır. Buna göre sosyal alandaki düzenlemeler, sosyal tarafların UNICE, Avrupa İşçi Sendikaları

⁴⁸⁴ *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yönetim Kurulu Başkanı Tuğrul Kutadgobilik’in Basın Toplantısı Metni*, Erişim: 07.09.2005, <http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1606>.

⁴⁸⁵ Avrupa İstihdam Stratejisi (AİS), 1997’de Lüksemburg İş Zirvesi’nde beş yıl içinde işsizlikle mücadelede kesin bir ilerleme sağlanması amacıyla gündeme geldi. AİS, Mart 2000’de Lizbon Avrupa Konseyi’nce kabul edilen “dünyada sürdürülebilir daha çok ve daha iyi iş, daha fazla sosyal uyum sağlayabilen rekabet gücü en yüksek ve dinamik bilgi bazlı ekonomi haline gelmek” başlıklı gelecek on yılın stratejik amaçlarının temel alanıdır. Bu stratejinin genel tüm amacı AB istihdam oranını 2010’a kadar %70’e çıkarmak ve istihdam edilen kadın sayısını da % 60’ın üstüne çıkarmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Milena Corradini, “Avrupa Eğitim Vakfı’nın Türkiye’ye Desteği”, İşveren Dergisi, Ekim 2003, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=806&id=48

⁴⁸⁶ TİSK, (2006), Sosyal Politika ve İstihdam Başlıklı AB Müktesebatı ve Türkiye, TİSK AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu Raporu, Erişim: 17.03.2006, <http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1734>.

Konfederasyonu (ETUC) diyalogu neticesinde uzlaşmaya varılması durumunda hayata geçirilmektedir. Bu nedenlerden ötürü TİSK, sosyal alanda AB'nin karar verici değil, işçi-işveren veya hükümet-işçi-işveren arasındaki sosyal diyalogu güçlendirici bir politikalar bütünü ortaya koyduğunu belirtmektedir.⁴⁸⁷

TİSK, sosyal politika ve istihdama ilişkin müktesebata uyum konusunda yapılan tüm çalışmalara sosyal tarafların katılımının sağlanması gerektiğine inanmaktadır. Ayrıca TİSK, hükümet-sosyal diyalog mekanizmasını en iyi şekilde çalıştırarak müzakere sürecinde sosyal tarafların bilgi, birikim, uzmanlık ve uluslararası etki gücünden yararlanılması gerektiğini savunmaktadır.

2.4.1.1. TİSK'in İşveren Dünyasındaki Lobi Faaliyetleri

TİSK 1978 yılından bu yana UNICE'nin üyesi olarak Türkiye'nin AB'deki sesi konumundadır. 1958 Yılında Brüksel'de kurulan UNICE'nin amacı, üye Avrupa ülkeleri işveren kuruluşları tarafından temsil edilen girişimlerin ortak çıkarlarını koruyacak ekonomik ve sosyal politikalar geliştirmek, üye işveren kuruluşları arasındaki dayanışmayı kurmak ve işbirliği içinde çalışabilmelerine yardımcı olmaktır.⁴⁸⁸ AB'nin kendi kriterlerine göre sosyal taraf olarak kabul ettiği TİSK'in UNICE'nin bir üyesi olması, AB'ye tam üyelik öncesinde ve sonrasında, Türkiye'deki işveren dünyasının görüş, öneri ve şikâyetlerini dile getirmesi ve savunması bakımından büyük önem taşımaktadır.⁴⁸⁹

TİSK, AB'nin ve Türkiye'nin ekonomik ve sosyal çevreleri arasında diyalog ve işbirliğini sağlamak ve teşvik etmek üzere kurulmuş bulunan Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi'nin de bir üyesi olup 10 yıldır yapılan tüm toplantılara katılmaktadır.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ Doğan, a.g.e., s. 37

⁴⁸⁸ <http://www.tisk.org.tr/hakkinda.asp?id=498>

⁴⁸⁹ TİSK, (2005), *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun AB Sürecine Katkıları, Hedefleri ve Önerileri*, Erişim: 09.09.2005, <http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1576>.

⁴⁹⁰ *Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi Toplantısı*, Erişim: Aralık 2005, İşveren Dergisi, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1320&id=71.

TİSK, Türkiye'nin AB'ye üyeliğine yönelik lobi faaliyetlerinde bulunmak ve tam üyeliğin her iki taraf için bir "kazan-kazan" durumu yaratacağını anlatmak amacıyla "TİSK Dış İlişkiler Komisyonu"nu oluşturmuştur. Yönetim Kurulu üyeleri arasından seçilmiş ve bazı iş adamlarının katıldığı 7 kişilik Dış İlişkiler Komisyonu ile tam üyelik müzakerelerine katkıda bulunulması hedeflenmektedir. Bu amaçla TİSK, üyelik sürecini etkileyecek AB yetkililerini ziyaret etmekte ve görüşlerini iletmektedir. Konfederasyon AB örgütleri, işveren teşkilatları ve diğer önemli etki alanları ile ilişkilere önem vermektedir.⁴⁹¹ TİSK'in sürekli temas halinde bulunduğu kuruluşlar arasında İngiltere'nin en üst işveren teşkilatı CBI ile Fransız İşveren Teşkilatı MEDEF ve Alman İşveren Teşkilatları BDA ve BDI bulunmaktadır.⁴⁹²

2.4.1.2. TİSK'in İşgücü Piyasasına Yönelik Faaliyetleri

TİSK'in faaliyetleri sadece işveren dünyası ile sınırlı kalmamaktadır. TİSK ve Türk-İş ortaklığında AB tarafından finanse edilen "Türkiye'de Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi" (MEGEP) kapsamında, "Eğitim ve İstihdamda Etkinlik Artırma Pilot Projesi" uygulanmaya başlanmıştır.⁴⁹³

19 Nisan 2005 tarihinde başlatılan ve süresi bir yıl olan proje ile Türkiye'de mesleki eğitim ve istihdam sistemlerinin daha etkin şekilde çalışabilmesinde ve eğitim ile istihdam arasındaki bağın güçlendirilmesinde sosyal tarafların katkılarının artırılması amaçlanmaktadır. Proje kapsamında, TİSK ve Türk-İş tarafından, İl Mesleki Eğitim ve İl İstihdam Kurullarında görev yapan işçi ve işveren temsilcilerine, ihtiyaçlara dayalı olarak hazırlanacak ortak bir eğitim ve farkındalık yaratma programı uygulanarak, bu kurulların etkin çalışmasına destek verilmektedir.⁴⁹⁴

⁴⁹¹ TİSK'in AB Üyelik Sürecine İlişkin Görüşleri ve Rolü, Mart 2006

⁴⁹² *TİSK'in Brüksel Çıkartması*, Erişim: Ocak-Şubat-Mart 2005, İşveren Dergisi, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1140&id=63.

⁴⁹³ *Pilot Projeler Belirlendi*, Erişim: 13.01.2005,

<http://www.megep.meb.gov.tr/megep/genel/proje/PiProjelerSecildi13Jan05TR.doc>.

⁴⁹⁴ *Türkiye'de Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Programının Teklif Çağrısı Yayınlandı*, Erişim: 29.04.2004, <http://www.deltur.cec.eu.int/EUFlash29042004-TR.doc>.

Bu projenin sosyal diyalogun Türkiye’de daha etkin ve verimli işlemesine katkıda bulunacağı tahmin edilmektedir. Proje, işçi ve işveren konfederasyonlarının yaptığı, ulusal ve yerel düzeyde eğitim ve istihdam arasında bağ kurulmasına yönelik ilk ortak çalışma olması nedeniyle birçok ilke imza atmaktadır.⁴⁹⁵ Bu çalışma ile İl Mesleki Eğitim ve İl İstihdam Kurulu üyelerinin ihtiyaçlarını bir arada tespit edilmiş, aynı kurullarda görev yapan işçi ve işveren temsilcilerine yönelik olarak ilk defa ortak eğitim verilmiştir.⁴⁹⁶

AB'nin bir alt kuruluşu olan Avrupa Eğitim Vakfı (AEV), AB'nin eğitim ve işgücü piyasasına ilişkin çalışmalarını kurduğu Ulusal Gözlemevi Ağı yoluyla sağlamaktadır. Türkiye’deki Ulusal Gözlemevi ise Ulusal Program gereğince 2001 yılında Türkiye İş Kurumu bünyesinde kurulmuştur. Ulusal Gözlemevi ile işgücü piyasası ve mesleki eğitim konusunda sürekli ve güvenilir veri ve bilimsel bilgi toplanması amaçlanmaktadır.⁴⁹⁷ 2005 yılının sonuna kadar bir kamu otoritesi olan Türkiye İş Kurumu tarafından yürütülen Türkiye Ulusal Gözlemevi faaliyetleri bugün TİSK ve Türk- İş tarafından sürdürülmektedir. Bu girişim ile Türkiye'nin AB'ye katılım süreci ve işçi-işveren arasındaki sosyal diyalog bakımından önemli bir aşama kaydedilmiştir.⁴⁹⁸

2.4.2. Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Sürecinde Türk-İş’in Rolü

İşçi sendikaları, iş kolu esasına göre bir iş kolunda ve Türkiye çapında faaliyette bulunmak amacı ile bu iş kolundaki iş yerlerinde çalışan işçiler tarafından kurulur.⁴⁹⁹ 31 Temmuz 1952 tarihinde kurulan Türk-İş, Türkiye’de tüm bölgelerde

⁴⁹⁵ Umay Aktaş, (2006), *AB Destekli Meslek Seçimi*, Erişim: 14.03.2006, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=181305>.

⁴⁹⁶ *Mesleki Eğitimin Yeniden Yapılandırılması*, Erişim: 01.09.2004, İstanbul, http://hakis.org.tr/arsiv/megep_gelecegi.htm.

⁴⁹⁷ *TİSK ve Türk-İş’in Ortak Önerileri Açıklandı*, Erişim: 18.04.2006, <http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1768>.

⁴⁹⁸ *AB Sürecinde ve İşçi-İşveren Diyalogunda Büyük Aşama: Ulusal Gözlemevi Çalışmalarını TİSK ve Türk-İş Yürütecek*, Erişim: 09.12.2005, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1323&id=71

⁴⁹⁹ A. Hayrettin Kalkandelen, *Sendikalar ve Kamu Hizmetlerinde Sendikacılık*, Şenyuva Matbaası, Ankara, 1968, s. 10

ve birçok işkolunda çalışan işçilerin kurduğu sendikaların ilk üst örgütü olmuştur.⁵⁰⁰ 1952 yılında Soğuk Savaşın başlangıç yıllarında kurulan Türk-İş, Amerikan Sendikacılık Modeli ve partiler üstü kalmaya çalışan bir yaklaşımı benimsemiş, bu doğrultuda mümkün olduğu kadar sınıf kavramından uzak durmaya çalışmıştır.⁵⁰¹

Türk-İş, 1960'lı yılların başlarından 2000 yılına kadar Türkiye'nin AB üyeliğine olumlu bakmamış, ancak 2000 yılından itibaren, tutumunu değiştirmiştir.⁵⁰² Bu geçiş süreci genel başkanların farklı bakış açılarına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. TİSK'in 1995 yılındaki Genel Kurulunda Türk mevzuatının AB standartlarına uygun hale getirilmesi kararı alınmış olmasına rağmen, 2000 yılında dönemin Türk-İş Genel Başkanı Bayram Meral, AB'ye uyum sürecinde sendikal hak ve özgürlükler alanında önemli adımlar beklemenin gerçekçi olmadığını, Türkiye'nin daha fazla demokratikleştirilmesinin, 12 Eylül sonrasında askeri yönetimi destekleyen bazı AB ülkelerinin çabalarıyla olamayacağını kaydetmiştir. Meral, daha fazla demokratikleşmenin, Türk işçilerinin kendi demokratik mücadelesi ile gerçekleşeceğini vurgulamıştır.⁵⁰³

2001 yılı sonunda Türk-İş, Türkiye-AB ilişkileri ile ilgili olarak, "AB Türkiye'den Ne İstiyor" isimli bir rapor hazırlamıştır.⁵⁰⁴ Raporu başta Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e ve diğer ilgililere gönderen Türk-İş, Türkiye'nin AB üyeliğine karşı açıkça karşı tutum almaya başlamıştır. Bu raporun ardından, Türk-İş ve üye sendika yöneticilerinin önemli bir bölümünün de imzalarının yer aldığı ve Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkan tam sayfa bir gazete ilanı yayınlanmıştır. İlanda şu görüşlere yer verilmiştir:

"Türk ulusunun tarihine, yeteneklerine ve hedeflerine büyük bir saygısızlık göstererek, Avrupa Birliği'ne girmeyen bir Türkiye'nin, bir Ortadoğu diktatörlüğüne

⁵⁰⁰ *Türk-İş Halkımızın Öncüsü ve Umutudur*, Erişim: 06.05.2004,

<http://www.turkis.org.tr/yazi.php?yad=50&kat=186>

⁵⁰¹ Kemal Sülker, **Türkiye Sendikacılık Tarihi**, TÜSTAV Yayınları, 1. Basım, Temmuz 2004, s. 178

⁵⁰² M. İsmail Kutupyıldızı, Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Sendikalar (Diyarbakır Örneği), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2001, s. 20

⁵⁰³ Doğan, a.g.e., s. 26

⁵⁰⁴ *İşçi Sendikalarının AB'ye Bakışı ve Türk-İş'in Yeni Politikası*, Erişim: 2001,

<http://www.istanbul.edu.tr/iktisat/emanisali/Cumhuriyet/IsciSendikalarininAB.htm>

dönüreceğini ileri sürerek, büyük bir acele ile Avrupa Birliği'nin Türkiye'den istediği bütün taleplerin yerine getirilmesi konusunda teslimiyetçi bir tavır izlemektedirler”.

Türk-İş gibi işçi sendikaları müzakere süreciyle daha çok son yıllarda ilgilenmeye, hükümet ve AB'nin organları ile istişare etmeye başlamıştır.⁵⁰⁵ 9 Eylül 2005 tarihinde hükümetin Türkiye'deki STK'larla yaptığı zirveye katılan Türk-İş Genel Başkanı Salih Kılıç, AB'ye uyum sürecinde Türkiye hükümetleri tarafından gerçekleştirilen düzenlemelerin çağdaş demokrasi anlayışının bir gereği olduğunu ve Türkiye'nin AB'ye tam üyelik sürecini sonuna kadar desteklediğini vurgulamıştır.⁵⁰⁶

Türk-İş Genel Başkanı Salih Kılıç, 2005 yılında AB'ye sunduğu raporda, Türk-İş'in STK olarak görevinin, toplumda AB hakkında pozitif bir ortam yaratmak olduğunu, toplumun AB hakkındaki önyargılarından uzaklaşması için çalışacaklarını vurgulamıştır. Toplumsal desteğin sağlanabilmesi için müzakere sürecinde sivil toplum temsilcilerinin yer almasının çok önemli olduğunu belirten Salih Kılıç, Türk-İş olarak müzakere heyetinde yer almak istediklerini duyurmuştur. Kılıç, AB'nin Türkiye'yi bölmek istediği şeklindeki görüşün bir an önce toplumdan silinip atılması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁰⁷

Türk-İş, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde somut adımlar atılırken sosyal politikalar ve sendikal hak ve özgürlükler konularının da önem kazandığını vurgulamaktadır. Türkiye'nin sosyal politikalar ve sendikal hak ve özgürlüklerin kullanımı konusunda henüz yeterli bir düzeyde olmadığını savunan Türk-İş, AB İlerleme Raporlarında vurgulandığı gibi Türkiye'nin ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) standartlarına uyum sağlaması gerektiğine inanmaktadır.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Aziz Çelik, (2005), *Sendikalardan AB Atağı*, Erişim: 29.09.2005, Birgün, <http://www.iscikonsevi.org/modules.php?name=News&file=article&sid=2250>.

⁵⁰⁶ *Türk-İş AB'ye Rapor Sundu*, Erişim: 21.09.2005, http://www.abhaber.com/haber_sayfasi.asp?id=7329

⁵⁰⁷ *Türk-İş AB'ye Rapor Sundu*, Erişim: 21.09.2005, http://www.abhaber.com/haber_sayfasi.asp?id=7329

⁵⁰⁸ Cengiz Çınar, (2006), *Dünya Gazetesi'nde Bir Araya Gelen TİSK, TÜRK-İŞ, DİSK ve HAK-İŞ Başkanlarından Erken Seçim Uyarısı: Seçim Yasal Süresinde Yapılsın*, Erişim: 02.02.2006, Dünya, http://www.hakis.org.tr/arsiv/dunya_gazetesi.htm.

Müzakere sürecinin işçi haklarının gelişmesine hizmet edeceğine inanan Türk-İş, AB'ye tam üyelik sürecinin olmazsa olmaz koşullarından olan sosyal diyalogun işletilmesinde önemli sorunların yaşandığına dikkat çekmektedir. Türk-İş, çalışma hayatını doğrudan ilgilendiren birçok yasa tasarısının bakanlıklar tarafından hazırlandığını, TBMM'de görüşülerek çalışanların itiraz ve çekinceleri dikkate alınmadan yasalaştırıldığını belirtmektedir. Bu nedenle Türk-İş, 2001 yılında işçi, işveren ve hükümetin ekonomik ve sosyal sorunları ele alabileceği bir platform oluşturan Ekonomik ve Sosyal Konsey'in kuruluşunu memnuniyetle karşılamıştır. Ancak Türk-İş, Türk Ekonomik ve Sosyal Konseyi'ni, çoğunluğu hükümet ağırlıklı olan, gündeme uygun olarak sosyal tarafların sadece görüşlerini kâğıt üzerinde dile getirip herhangi bir sonuç alamadığı ve hükümetin etkin olduğu bir kurum olarak değerlendirmektedir.⁵⁰⁹

Türk-İş, Anayasanın “Çalışma Hakkı ve Ödevi” başlıklı 49. maddesi, “Sendika Kurma Hakkı başlıklı 51. maddesi, “Toplu Sözleşme Hakkı” başlıklı 53. maddesi, “Grev Hakkı ve Lokavt” başlıklı 54. maddesi, “Üyelikle Bağdaşmayan İşler” başlıklı 82. maddesi, “Kamu Hizmeti Görevlileri İle İlgili Hükümler” başlığını taşıyan 128. maddesi ve 10.06.2003 tarihinde yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu ile ilgili çekincelerini ve değişiklik önerilerini hükümete iletmıştır.⁵¹⁰

Türk-İş, Türkiye'nin sosyal politikalar, sendikal hak ve özgürlükler hakkında hükümet, sendikalar ve işveren kesiminin yani tüm tarafların görüşleri ve taleplerinin değerlendirilmesi, bunun için ise sosyal diyalog kurumları işletilmesi gerektiğine inanmaktadır.⁵¹¹ Türk-İş'e göre, Türkiye'de örgütlenme düzeyinin düşük olması, işçi ve işveren kesimlerinin temsil gücünü zayıflatmakta ve sosyal diyalog kurumları beklendiği ölçüde işlememektedir. Türk-İş bu anlayışa müzakere sürecinde son

⁵⁰⁹ *Ekonomik ve Sosyal Konsey Türk-İş Raporu*, Erişim: 31.03.2001,

http://www.belgenet.com/eko/turkis_310301.html

⁵¹⁰ *Türk-İş Genel Başkanı Salih Kılıç'ın Avrupa Birliği İlerleme Raporuna İlişkin Basın Toplantısı Metni*, Erişim: 11.10.2004, Ankara,

<http://www.turkis.org.tr/icerik/skilicilerlemeraporu.htm>

⁵¹¹ Salih Kılıç, (2005), *Avrupa Birliği Süreci ve Türk-İş*, Erişim: Ekim 2005, **İşveren Dergisi**, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1256&id=69.

verilmesi gerektiğini ve sosyal tarafların ‘sosyal ortaklar’ olarak bu sürece katılmaları gerektiğini savunmaktadır.⁵¹²

Türk-İş, STK’ların AB ekseninden uzaklaşmadan 50 yıllık projenin gerçekleşmesinde rol alması gerektiğini, hükümetin STK’ların deneyimlerinden faydalanarak sürece tam katılımın önünü açması gerektiğini vurgulamaktadır. Türk-İş, Türkiye’nin AB’ye üyeliğini, çalışma hayatına, sosyal yaşama şartlarına ve Türkiye’nin demokratikleşme sürecine getireceği katkılardan dolayı desteklemekte olup müzakere sürecinde, yapılacak tüm düzenlemelerin Türkiye gerçeğine uygun olması için her türlü katkıyı sağlamaya hazır olduğunu duyurmuştur.⁵¹³

2.4.2.1. Türk-İş’in İşçi Sendikaları Arasındaki Lobi Faaliyetleri

Türk-İş müzakere süreci çerçevesinde çalışma hayatına, sendikal hak ve özgürlüklere ilişkin çalışmaları daha etkin yürütebilmek için gerekli yapılanmayı hayata geçirebilmek için üye olduğu ETUC ile yakın işbirliği içerisinde. Türk-İş aynı zamanda tüm AB üyesi ülkelerde faaliyet gösteren işçi konfederasyonları ile müzakere sürecinde yaşadıkları tecrübelerle ilişkin görüş alışverişinde bulunmakta ve bu örgütlerin tam üyelik çerçevesinde Türkiye’nin yanında yer almaları için çalışmaktadır.

Türk-İş, Türkiye’de çalışma hayatının giderek düzensizleştiğini, kayıt dışı ekonomi, istihdam ve işsizliğin giderek arttığını, sosyal politikalar ve istihdam konusunda hala ciddi sorunlar bulunduğu dikkat çekmektedir. Toplu pazarlık ve grev hakkı, sosyal güvenlik, sosyal diyalog, adil çalışma koşulları, serbest dolaşım gibi AB’nin en önemli sosyal politika değerleri, Türk-İş’in AB sürecinde gerçekleşmesini istediği öncelikli değişikliklerdir.⁵¹⁴

⁵¹² *İşçi Sendikalarının AB’ye Bakışı ve Türk-İş’in Yeni Politikası*, Erişim: 2001, <http://www.istanbul.edu.tr/iktisat/emanisali/Cumhuriyet/IsciSendikalarininAB.htm>

⁵¹³ Cengiz Çınar, (2006), *Dünya Gazetesi’nde Bir Araya Gelen TİSK, TÜRK-İŞ, DİSK ve HAK-İŞ Başkanlarından Erken Seçim Uyarısı: Seçim Yasal Süresinde Yapılsın*, Erişim: 02.02.2006, Dünya, http://www.hakis.org.tr/arsiv/dunya_gazetesi.htm.

⁵¹⁴ Murat Yetkin, (2005), *TÜSIAD Cumhurbaşkanına Dönerken Siyaset ve Ekonomi*, 21.12.2005, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=173565>.

SONUÇ

Türkiye'deki STK'lar, sivil toplumun bu coğrafyadaki gelişim sürecinden etkilenmiştir. Bu kuruluşların taşıdığı önem ise Türkiye için tarihsel bir aşama olan AB'ye üyelik sürecinde ortaya çıkmıştır.

STK'lar, Osmanlı döneminden başlayarak 1990'lı yıllara kadar merkezin denetimi altında kalmış, sivil toplum alanında tam anlamıyla varlık gösterememiştir. Osmanlı dönemindeki tarikat, vakıf, lonca gibi sivil toplum unsurları devletle halk arasında arabulucu rol üstlenmekten ziyade, halk önünde devletin temsilcileri olmuştur. Bu durumun ortaya çıkışında devletin merkeziyetçi ve bürokratik yapısı önemli rol oynamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulması ile sivil toplum alanında özgürleşmenin ilk adımları atılmış; ancak ilk yıllarda dönemin koşulları nedeniyle Osmanlı'da var olan tüm STK'lar tasfiye edilmiştir. Tek Parti Dönemi boyunca karar alma sürecinde sadece bürokratik elitlerin yer alması, var olan STK'ların kararlara katılma, toplumsal sorunların çözülmesine katkıda bulunma gibi rollerini ortadan kaldırmıştır. Türkiye'de toplumsal sınıflar ve özellikle güçlenen burjuvazi demokratik gelişmelerde öncülük yapamamıştır. Reform yapımcılar da sivil toplumun bağımsız hareket etmesini desteklememiştir. Bu nedenle devletin özel sektör üzerindeki kontrolü 1950'li yıllara kadar devam etmiştir. Sivil toplum, tezimizin birinci bölümünde de belirtildiği üzere, ancak demokratik bir ortamda aktif olarak faaliyet gösterip amaçlarını gerçekleştirebilmektedir. O nedenle Tek Parti Dönemi'nin 1946 yılında Çok Partili Hayat'a geçiş ile sona ermesi Türkiye'nin daha demokratik bir ortama kavuşmasını sağlamıştır diyebiliriz.

Çok Partili Hayat'a geçilmesi ile Osmanlı'dan miras alınan sivil toplum unsurları yeniden kurulmuş; tarikat, dini vakıflar gibi unsurlar faaliyetleriyle Cumhuriyetin kuruluş temellerine zarar vermeye başlamıştır. Bu noktadan hareketle birinci bölümde de vurgulandığı üzere, Hegel'e göre STK'ların sivil toplum alanında

özgür, ancak güvenlik gibi alanlarda devlet denetimi altında olması zorunluluğu doğmaktadır. Bu da yasal düzenlemelerle gerçekleştirilebilmektedir. Türkiye’de STK’lar üzerindeki devlet denetimi 1960 Anayasası ile azaltılmış, STK’ların kendilerini ifade edebilmelerini engelleyen yasaklar kaldırılmış ve STK’lara yeni haklar tanınmıştır. Ancak bu haklar, 1980 ihtilali ile STK’ların elinden alınmıştır. Tezimizin birinci bölümünde de vurgulandığı üzere, ihtilalin ardından 38.354 olan STK sayısı 20.000’e düşmüştür. Askeri müdahaleler sebebiyle demokratik olmayan ortamda sivil toplum gerçek anlamıyla varlık gösterememiştir.

Türkiye’de 1980’li yıllar devlet-sivil toplum ayrımı konusunda çok önemli bir dönüm noktası olarak görülmektedir. 1980’lerde uygulanan serbest piyasa ekonomisi, devletin ekonomi politikalarındaki rolünü kısıtlarken, toplumsal ve siyasal hayatta devletin ağırlığı tartışılmaya başlanmıştır. Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi bu yıllarda Türkiye’de de çok sayıda STK kurulmuştur. STK’ların sayısı halkın yönetime katılmasına duyulan ihtiyacın daha iyi anlaşılması ile artmaya başlamıştır.

1990’lı yıllarda toplumun sorunlarını çözüme işlevini yüklenen en büyük örgütler olan devletin ve kamu yönetimlerinin birçok alanda yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu alanda doğan boşluklar, bireylerin kendi örgütlenmeleri ile doldurulur hale gelmiştir. Böylece STK’lar çözüm arayışlarının nesnesi olmaktan ziyade öznesi olmaya yönelmiştir. İnsan hakları, kadın hakları, kadın ve çevre hareketleri gibi konularda faaliyet gösteren STK’lar toplumsal hareketliliği arttırmıştır.

1990’lı yıllarda güçlü devlet geleneğinden, uygulanan neoliberal politikalarla uzaklaşmıştır. Bu yıllarda sivil toplumun yükselişe geçmesinin nedenlerinden biri 1982 Anayasasında yasal düzenlemelerle yasaklanmış olan dernek kurma, sendikalaşma, vakıflar, kooperatifler, meslek kuruluşları ile ilgili yeni düzenlemelere gidilmiş olmasıdır. 1999 yılında Helsinki Zirvesi’nde aday ülke statüsü kazanan Türkiye’de sivil toplumun tam üyelik sürecindeki rolünün önemi ortaya çıkmıştır.

Zirvenin ardından, bir aday ülke olarak Türkiye’de örgütlü sivil toplumun AB’ye uyum sürecine aktif katılımının sağlanması daha çok önem kazanmıştır.

STK’ların önemli işlevler görebilecekleri ortamlardan biri, kriz dönemleri olmuştur. Kriz alanlarında STK’lar politik kararları değiştirmek üzere resmi organlara doğrudan ya da dolaylı yollardan baskı yapmak, çatışan taraflar arasında arabuluculuk rolü üstlenmek, krize müdahale etmek üzere uluslararası organları harekete geçirmeye çalışmak gibi politik alan içinde kalan etkinliklerde bulunabilmektedirler. Türkiye’de 1999 yılında yaşanan Marmara depremi de farklı alanlardaki STK’ların bir araya gelerek güç birliği oluşturabileceklerini göstermiştir.

Yine bu yıllarda özellikle iki kavramın -sivil toplum ve demokrasi- tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Askeri darbelerden sonra AB’ye aday ülke olan Türkiye’de Kopenhag kriterlerinden öncelikle siyasi kriterlerin yerine getirilmesi gereği ortaya çıkmış ve sivil toplumun farklı kesimleri arasında demokrasi tartışmaları yaşanmaya başlamıştır. Birinci bölümde de belirtildiği üzere sivil toplum ve demokrasi kavramlarının bir arada kullanılması devlet ve toplum arasındaki ilişkiye bağlı olmaktadır. Türkiye’de son dönemde devletle toplum arasında askeri bir müdahalenin girmemiş olması, sivil toplum alanındaki yasal düzenlemelerde reform yapılması sivil toplumun daha demokratik bir ortama kavuştuğunu göstermektedir.

Türkiye’de sivil toplum kavramı, Dünya Bankası’nın 1997 yılında yayınladığı “Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları” çalışmasına göre gönüllülük kavramı ile birlikte gelişmiştir. Bu tanımlama Osmanlı’dan miras alınan vakıf geleneğinden kaynaklanmaktadır diyebiliriz. AB ülkelerinde STK’lar, “hükümet dışı örgüt” olarak anılırken, Türkiye’deki devlet geleneği nedeniyle “hükümet dışı” deyimini yerine “sivil toplum kuruluşu” ya da “sivil toplum örgütü” deyimleri kullanılmaktadır.

Tezimizin birinci bölümünde Alain Minc’in Türkiye’deki STK’larla ilgili yaptığı değerlendirmede, şu soruyu sorduğuna yer vermiştim:

“STK’lar kamu idaresinin sosyal hizmet faaliyetlerini üstlenmiş yardım kurumları mıdır, sosyal sadaka büroları mıdır, yoksa anatomisini ekonomi-politikte arayan, halkın toplumsal muhalefet kaynakları mıdır?”

Bugün Türkiye’deki STK’lar Osmanlı döneminde olduğu gibi sadece birer yardım kuruluşu değil, ekonomik ve politik hayatta varlık gösteren, karar alma süreçlerine katılmaya başlayan kuruluşlardır. Türkiye’de çok sayıda STK bulunmaktadır, ancak bu kuruluşlar niceliksel olmaktan çok niteliksel olarak varlık gösterebilmelidir. STK’lar sivil toplumun kendi kendisini örgütlemesi ve gönüllülük ekseninde oluşması ile ortaya çıkmış oldukları için sorunları devlet müdahalesi olmadan çözümlenebilmelidir.

AB doktrini ise STK’ları şu şekilde tanımlamıştır: *“STK’lar, yurttaşların yaşadıkları ülkelerin toplumsal, ekonomik ve sosyal kalkınması amacıyla sivil toplum düzeyinde doğrudan katkıda bulunarak, katılımcı demokrasilerin oluşturulması ve özellikle sürdürülebilmesi açısından yaşamsal rol üstlenen örgütlü ve gönüllü kuruluşlar”*dır. Diğer taraftan AB Ekonomik ve Sosyal Komitesi’ne göre ise STK’lar *“toplumsal yarar doğrultusunda sorumluluk üstlenen, belli amacı olan, resmi kuruluşlarla yurttaşlar arasında aracı işlevi gören, kâr amacı gütmeyen, demokratik ve bağımsız gönüllü örgütsel yapılar”*dır. STK’lar, yorum ve değerlendirmelerinin *“bağılantısız ve özgür”* olması nedeniyle, AB kurumlarında karar ve görüşlere katılmaları yönünde teşvik edilmektedir. Çünkü *“Avrupa modeli katılımcı demokrasinin oluşturulması”* hususunda STK’lara önemli bir rol düşmektedir.

AB’ye göre STK’lar, işçi ve işveren sendikaları, ekonomik ve sosyal aktörler, meslek kuruluşları, sosyal ve ekonomik örgütler, çevre ve insan hakları örgütleri, tüketici dernekleri, hayırsever kuruluşlar, eğitimle ilgili STK’lar, gençlik örgütleri, aile dernekleri, dinsel örgütler ve yerel yaşama katılımı sağlayan kuruluşlardır. AB Komisyonu tarafından Haziran 2005’te yayınlanan *“AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyaloğu”* raporunda STK tanımı geniş tutulmuş ve aday ülkelerin üyelik müzakerelerinde sivil toplum alanında faaliyet gösteren tüm unsurların rol alması istenmiştir. O nedenle bu çalışmada derneklerin, vakıfların, odaların ve

sendikaların AB üyelik sürecindeki rolleri TÜSİAD, İKV, TOBB, TÜRK-İŞ ve TİSK örnekleriyle incelenmiştir.

AB üyeliği öncesinde toplumun ve vatandaşların AB üyeliğine hazırlamasında Türkiye'deki STK'ların önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu süreçte STK'lar devlet mekanizmasındaki çalışmaların bir tarafı haline gelmiştir. Bu demokratik ortamda STK'ların haklarını kullanabilecekleri güç, bilgi, tecrübe ve donanıma sahip olmaları gerekmektedir. STK'lar siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda varlık göstererek üyelik sürecine katkıda bulunmalıdır.

AB, Türkiye'deki reform sürecini destekleyip aynı zamanda denetlerken, STK'lar da AB'nin rolünü ülke içinde üstlenerek sürece dâhil olmalıdır. Bugün TÜSİAD, İKV, TOBB, TÜRK-İŞ ve TİSK gibi örgütlenmeler AB'deki muadilleri ile işbirliği içinde seminerler, konferanslar düzenlemekte ve ortaklıklar kurmaktadır. STK'lar AB'deki muadil kuruluşlarla girdikleri ilişkiler sayesinde Türk tarafının tezlerini AB kurumlarına daha kolay anlatılabilmenin yollarını bulmaktadır. Böylece, hükümetler ve Dışişleri Bakanlıkları bürokratları arasında tek boyutlu olarak yürütülen ilişki daha çoğulcu bir karakter kazanma eğilimine girmiştir.

AB tam üyelik perspektifinin Türkiye ve AB medyasında yoğun bir biçimde yer almasında STK'ların çabaları son derece etkili olmaktadır. Türkiye'nin AB tam üyelik sürecinde gerçekleştirdiği reformların ulusal ve uluslararası kamuoyuna anlatılmasında STK'lar önemli bir rol üstlenmektedir. STK'lar üyelik sürecinde bilgilendirme faaliyetleri gerçekleştirmekte; AB tam üyeliğinin ne ifade ettiğini, gerçekleştirilen ve gerçekleştirilecek düzenlemeleri anlatmaktadır. Ancak Türkiye'deki pek çok STK para, insan, bilgi ve iletişim kaynaklarını sağlayamama, kurumsallaşamama gibi sorunlarla karşı karşıyadır. Kurumsallaşamadığı için iç demokratik sistemin işlemediği STK'larda her dönem aynı yönetimin olması kuruluşlara katılımı azaltmaktadır. Ancak gelişmiş demokratik ülkelerde sivilleşme alanında gözlenen gelişmeler Türkiye'ye de yansiyarak STK'ların itibarını daha da arttırmakta, bugün STK'lar kamuoyu tarafından geçmiş yıllara göre daha güvenilir güçler olarak kabul edilmektedir.

Güvenilir güçler olabilmeleri için STK'lar demokrasiye geçiş sürecinde projeler üretmek, bu projelere kaynak bulmak ve bu projeleri uygulamaya geçirmek yollarıyla eğitim, çevre, adalet hizmetlerine erişim, sosyal refah ve istihdam konularında hükümet politikalarına paralel ya da alternatif sorumluluklar almalıdırlar.

Türkiye'de TÜSİAD, İKV gibi STK'lar ve TÜRK-İŞ, TİSK gibi sendikalar ile TOBB gibi mesleki kuruluşlar AB'ye üyelik sürecinde gerçekleştirilen faaliyetlere aşama aşama dâhil olmaktadır. AB Komisyonu Türkiye'deki insan hakları örgütlerini, etnik ve dini azınlık kategorisinde gördüğü grupların temsil örgütlerinin de bu sürece katılmasını desteklemektedir. Bugün Mazlum-Der, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İnsan Haklar Derneği gibi insan hakları dernekleri de sivil toplum alanında faaliyet göstermekte, ancak söz konusu derneklerin belirli grupları dışlaması sivil toplum alanında zayıflık yaratmaktadır. Diğer taraftan ESİAD gibi işadamları dernekleri, Tarih Vakfı gibi alanında uzman vakıflar ve sendikalar üyelik sürecine destek vermekte, yayınlar çıkarmakta, lobi faaliyetleri içinde bulunmaktadır.

Sivil toplumun var olması o ülkede demokrasinin var olduğu anlamına gelmemektedir. Türkiye'deki en önemli sorunun sivil toplumdaki dışlayıcılık olduğunu söylemek mümkündür. İslamcı, laik, Kürt yanlısı örgütler birbirlerini dışlamakta, iş dünyası tarafından kurulan dernek ve vakıflar bu örgütlerle ortak projeler üretmekten kaçınmaktadırlar. Yine sivil toplum içinde kendini sağcı, solcu, liberal olarak tanımlayan STK'ların bulunduğunu görmekteyiz. Sağcı kuruluşlar sermaye ve girişimcilik üzerine yoğunlaşmakta; solcu kuruluşlar ise eğitilmiş ve uzman kişilerden oluşmakta; bu iki ayrı grup birbiriyle ilişki kurmaktan kaçınmaktadır.

Türkiye'deki iş dünyası dernekleri ve vakıflarının genellikle AB üyeliğini desteklediği görülmekte ve bu kuruluşların üyelik sürecinde daha etkin çalıştığı dikkat çekmektedir. Örneğin TÜSİAD'ın Brüksel, Almanya, Fransa, Amerika ve Yunanistan'daki, İKV'nin Brüksel'deki lobi faaliyetleri 1990'lı yıllardan bu yana devam etmektedir. Yine bu kuruluşlar AB'deki muadilleriyle ortak projeler

hazırlamakta, seminerler, konferanslar düzenlemekte, kitap, broşür ve raporlar yayınlamaktadır. Bu kuruluşların daha etkin çalışmasında finansal kaynaklarının daha geniş olması ve AB müzakere başlıklarında iş dünyasını ilgilendiren pek çok konunun bulunması rol oynamaktadır.

Türk STK'ları potansiyel finans kaynaklarını harekete geçirmelidir. Örneğin AB fonlarından faydalanmak için proje yapma geleneğinin oluşması gerekmektedir. STK'lar aynı zamanda uzman kadrolarla yurtdışında lobi faaliyetleri gerçekleştirmelidir.

Özel sektörü korumak için kurulmuş olan TÜSİAD, AB'ye üyelik sürecinde Türkiye'nin demokratikleşmesini destekleme misyonu ile yola çıkmıştır. Türkiye'nin AB'ye üyeliğini bir ulusal politika olarak niteleyen TÜSİAD, AB kurumlarıyla ilişki içinde olmakla beraber Avrupa özel sektörünün temsilcisi olarak görülen UNICE'ye üyeliği ile lobi faaliyetlerini güçlendirmiştir. Türkiye'nin aday ülke statüsünü kazanması ile kendi içinde yeni çalışma komiteleri kuran TÜSİAD, yayınladığı broşür, rapor ve dergilerle sivil toplumu bilinçlendirme rolüne sahiptir. Bu yayınlarda demokratikleşme üzerine vurgu yapan TÜSİAD, Türkiye'nin uyum sağlamak zorunda olduğu Kopenhag siyasi kriterlerinin yerine getirilmesinde önemli bir baskı unsuru olmuştur. TÜSİAD, yayınlarında insan hakları, asker-sivil ilişkileri, demokratik kurumların varlığı gibi konulara vurgu yapmakta, sürece olumlu katkılarda bulunmaktadır. TÜSİAD, sadece özel sektörü destekleyen dernek, vakıf ve sendikalarla işbirliği içinde olmak yerine tüm sivil toplum unsurlarıyla birlikte hareket etmelidir. Türkiye'de sivil toplumun bir bütünü teşkil etmesi TÜSİAD gibi finansal kaynakları olan STK'lar aracılığıyla sağlanabilecek, AB'ye üyelik sürecinde daha etkin faaliyetler yürütülebilecektir. Böylece birbirini dışlamayan STK'lar ülkede güçlü bir sivil toplumu teşkil edecektir.

1963 Ankara Antlaşması'ndan sonra Türk iş dünyası ve kamuoyunu AB'ye üyelik süreci hakkında bilgilendirmek üzere kurulan İKV, Brüksel'de açtığı ofis aracılığıyla Türkiye'de gerçekleştirilen reformların uluslararası kamuoyuna duyurulmasını sağlamaktadır. İKV, özel sektöre yönelik projelerinin yanı sıra

toplumu genel ve teknik düzeyde bilgilendirme projeleri gerçekleştirmektedir. İKV, Brüksel'deki lobi faaliyetlerinin yanı sıra AB kurumları, Eurochambres, Avrupa'daki üniversiteler, araştırma kuruluşları, Avrupa medyası ve AB'deki muadil STK'larla yakın ilişki içindedir. 2002 yılında "Avrupa Hareketi" platformunu kuran İKV, 200'den fazla STK'nın bir araya gelerek AB üyeliği konusunda sivil toplumun ne denli kararlı olduğunu AB ülkelerine duyurmuştur. İKV'nin, özel sektör temsilcileri tarafından kurulan bir STK olmasına rağmen, AB'ye üyelik amacına yönelik olarak sivil toplumu bütünleştirici bir role sahip olduğu görülmektedir.

Özel sektörü temsil eden, yarı kamu kurumu niteliğindeki TOBB ise hükümet ve üyelerinin desteği ile aktif olarak sürece katkıda bulunmaktadır. TOBB'un resmi statüde olması, tüm işletmeleri temsil etme niteliğini sağlamakta, tüm şirketlerin doğrudan üye olmalarını beraberinde getirmektedir. Bu açıdan, gönüllülük temelinde bir örgütlenme olmadığı için TOBB bir STK değil, odalar ve borsaların oluşturduğu bir gruptur. TOBB devletten bağımsız bir yapıya sahip olmasa da sanayicilerin desteğiyle Türkiye için kalkınma projeleri üretmekte, sivil toplum alanında aktif olarak çalışmaktadır. Buna ilaveten, AB Komisyonu 2005 yılında yayınladığı "Aday ve Üye Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyalogu" raporunda STK tanımının geniş tutulması gerektiğini vurguladığı için bu diyalogda önemli bir role sahiptir.

Müzakere görüşmelerinin üçte ikisinin iş dünyasını ilgilendirdiğini savunan TOBB, çalışmalarını özel sektöre ve odalara yöneltmiştir. İç ve dış kamuoyunu bilgilendirme faaliyetleri de olan TOBB, AB kurumları ve medyası ile yakın ilişki içindedir.

TİSK ise müzakere sürecinin sadece devletin değil, sosyal tarafların, STK'ların, akademik çevrelerin etkin şekilde katılımlarını ve görüşlerini aktarmalarını gerektiren bir süreç olduğuna inanmaktadır. Türkiye'nin sosyal politika ve istihdam politikası alanlarında AB mevzuatına uyumunu en ileri tarihte gerçekleştirmesi gerektiğine inanan TİSK, Avrupa sosyal modelinin henüz oluşturulabilmiş bir yapı olmadığını savunmaktadır. Bu nedenle TİSK'e göre diğer üye ülkelerde olduğu gibi Türkiye de bu alanları kendisi düzenlemelidir.

UNICE'ye üye olan TİSK'in Avrupa ülkelerinin işveren sendikalarıyla işbirliği içinde olması, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine katkıda bulunmaktadır. TİSK sadece işveren dünyası ile değil işçi sendikalarıyla da işbirliği içinde olarak AB nezdinde güvenilen STK'lardan biri olmuştur. Türk-İş ile ortak projeler yürüten TİSK, Türkiye'de sosyal diyalogun daha etkin işlemesine katkıda bulunmaktadır.

2000'li yılların başına kadar AB üyeliğine karşı olan Türk-İş, daha sonraki yıllarda AB'ye tam üyelik sürecini sonuna kadar desteklediğini duyurmuştur. Sosyal politikalar ve sendikal hakların Türkiye'de tam anlamıyla kullanılmadığını iddia eden Türk-İş, Türkiye'nin AB mevzuatına bir an önce uyum sağlaması gerektiğini savunmaktadır. ETUC'a üye olan Türk-İş, AB ülkelerindeki işçi sendikaları ile yakın işbirliği içinde olarak lobi faaliyetleri yürütmektedir.

TÜSİAD, İKV, TOBB, TÜRK-İŞ ve TİSK gibi kuruluşlar lobi faaliyetleri ile AB kurumları ve Avrupa halkına Türkiye'nin üyeliği ve bu yolda katettiği aşamaları anlatmaktadır. Ancak Türkiye'deki tüm STK'ların yazılı iletişim konusunda daha fazla gelişmesi gerekmektedir. Medya ile sürekli iletişim içinde olması beklenen STK'lar kamuoyuna kendilerini tanıtmalı, proje bazında faaliyet göstermeli, AB ile müzakere sürecinde benzer kardeş örgütlerle işbirliği içinde olmalı, kaynaklarını etkin kullanmalıdır.

Türkiye'deki STK'ların sivil toplum alanında tek başına faaliyet göstermelerinin yanı sıra AB sürecinde beraber de hareket ettikleri gözlenmektedir. 1995'te oluşturulan AB-Türkiye Karma İstişare Komitesi'nin (KİK) üyeleri olan TOBB, TİSK, TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, DİSK, KAMU-SEN (Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Kofederasyonu), TZOB (Türkiye Ziraat Odaları Birliği) ve TESK (Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu) müzakere sürecinde sivil toplum alanında önemli bir rol üstlenmiştir. AB ile Türkiye'nin örgütlü sivil toplum temsilcilerini bir araya getiren KİK bünyesindeki STK'lar, AB'ye üyelik sürecinde sivil diyaloga dayalı olarak çalışmaktadırlar.

KİK bünyesindeki STK'lar yaptıkları basın açıklamaları ile AB müzakere sürecine katkıda bulunmak istediklerini vurgulamaktadırlar. AB sürecinde farklı STK'lar arasında bir uzlaşma, bir diyalog kültürünün oluşmaya başlaması, AB'ye üyelik kriterlerinin yerine getirilmesinin yanı sıra, Türkiye'de sivil toplumun ve demokrasinin geliştiğini de göstermektedir. Müzakere sürecinde toplumun farklı kesimlerinin uzlaşması Türkiye'deki dernek, vakıf, oda ve sendikaların AB müzakere sürecine odaklanarak birlikte hareket etme isteğinde olduklarını göstermektedir. Müzakere sürecinde her STK'nın kendi çıkarları doğrultusunda farklı alanlarda ancak aynı amaç etrafında rol üstlendiği görülmektedir.

Türkiye'deki STK'lar devletin vesayeti altında olmadan kendi yapılanmaları ve faaliyetleri hakkında kendileri karar verebilmeli, devlet politikasının gidişatını etkileyebilmelidir. STK'ların en önemli rolü, ulusal alanda ülkenin toplumsal ve ekonomik sorunlarına dikkat çekerek, bunların çözümü yolunda çaba harcamak, farklı düşüncelere saygı çerçevesinde ülkenin demokratikleşmesine katkıda bulunmak; uluslararası alanda ise AB gibi uluslararası ve uluslararası kurumlarla ilişkilerin derinleştirilmesine katkıda bulunmak olmalıdır.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

AKAL, Cemal Bali., **Sivil Toplumun Tanrısı**, Engin Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 1995.

AKAT, Asaf Savaş., **Sosyal Demokrasi Gündemi**, Armoni Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, Nisan 1991.

ARSLAN, Osman., **Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği**, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 2001.

BALOĞLU, Zekai., **TÜSEV (Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı), Türkiye Üçüncü Sektör Raporu, Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, TÜSEV Yayınları, No:1, İstanbul, 1994.

BOBBIO, Norberto., **Sivil Toplum ve Devlet**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

BOZTEKİN, Nihal., **AB Uyum Süreci ve STKlar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.

ÇAHA, Ömer., **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Gendaş A.Ş., İstanbul, 2000.

GELLNER, Ernest., **Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals**, Penguin USA, October 1996.

GÜRSEL, Aydın., **Önde Gelen STK'lar Araştırma Raporu**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Myra Yayıncılık, İstanbul, Ocak 1998.

ESİN, Pars., **Türkiye’de İşveren Sendikacılığı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 373, Ankara, 1974.

HALL, John A., **Civil Society, Theory, History, Comparison**, Polity Press, Cambridge, 1995.

KALAYCIOĞLU, Ersin., Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul, Ocak 2000.

KALKANDELEN, A. Hayrettin., **Sendikalar ve Kamu Hizmetlerinde Sendikacılık**, Şenyuva Matbaası, Ankara, 1968.

KEANE, John., **Despotizm ve Demokrasi: Sivil Toplum ve Devlet, Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar**, (Der. John Keane, Çev. Levent Köker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, Aralık 1993.

KEYMAN, E. Fuat., A. Yaşar Sarıbay, **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam**, Vadi Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Şubat 1998.

KONGAR, Emre., **21. Yüzyılda Türkiye, 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, Ekim 2000.

KONGAR, Emre., **Social Structure of Turkey in The New Millennium**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.

MARDİN, Şerif., **Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1**, (Der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder), 3. Baskı, İletişim Yayıncılık A.Ş, 1992.

ÖZDALGA, Elizabeth., Sune Persson., **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, Haziran 1999.

ÖZÜERMAN, Tülay., **Türkiye'nin Batılılaşma ve Demokratikleşme Açmazı**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

ROUSSEAU, Jean-Jacques., **Toplumsal Sözleşme**, (Çev. Vedat Günyol), Adam Yayıncılık, İstanbul, Eylül 1993.

SARIBAY, Ali Yaşar., E. Fuat Keyman, **Global Yerel Ekseninde Türkiye**, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2000.

SÜLKER, Kemal., **Türkiye Sendikacılık Tarihi**, TÜSTAV Yayınları, 1. Basım, Temmuz 2004.

TOSUN, Gülgün Erdoğan., **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi (Türkiye Örneği)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

ÜNSAL, Engin., **Sendika Özgürlüğü ve Uluslararası Çalışma Örgütü ile T.C. Hükümetleri İlişkileri**, Beta Yayınevi, İstanbul, Şubat 2003.

YILMAZ, Aytekin., **Çağdaş Siyasal Akımlar, Modern Demokraside Yeni Arayışlar**, Vadi Yayınları, 2. Basım, Ankara 2003.

TEZLER

AK, Nevzat., “AB Sürecinde Sivil Toplumun Yeri ve Önemi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003.

ARSLANEL, M. Nazan., “Türkiye’de Demokrasi Sürecinde Sivil Toplumun Gelişimi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2001.

BOSTANOĞLU, Ece., “Kadın Girişimcilik ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005.

DALGIÇ, Duygu., “Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşlarının Yerel Siyasete Etkileri (İzmir Örneği)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1997.

ERDOĞAN, Selami., “Türkiye’de Demokratik Topluma Geçiş Aşamasında Sivil Toplumun Yeri ve Önemi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2001.

GÜNDEM, Şebnem., “The NGOs As Policy Actors: The Case of TÜSİAD with Regard to Turkey’s EU Membership”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Ocak 2004.

KARACA, N. Seher., “EU Policy-Making and Domestic Business Interests: The Contribution of the Turkish Business Community Towards EU Policy”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), National University of Ireland, Dublin European Institute, Dublin, August 2004.

KUTUPYILDIZI, M. İsmail., “Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Sendikalar (Diyarbakır Örneği)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2001.

ÖNER, Şerif., “Belediye Yönetim Kararlarında STKların Etkinliği (Gaziantep, Kahramanmaraş, Bingöl Örneği)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2000.

TABAKOĞLU, Bahar., “Civil Society in Turkey: The Experience of Civil Society Organizations”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Haziran 2002.

TELSEREN, Pelin., “The Development of Civil Society Organizations in the Process of Turkey’s Integration with the EU: With Special Reference to the Civil Society Organizations Representing the Business Sector”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Avrupa Birliği Enstitüsü, İstanbul, 2003.

YAMAN, Mine., “Civil Society and Democratic Consolidation: The Case of TÜSİAD”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Haziran 2002.

YAYMAN, Mestan., “İktisadi Meslek Kuruluşları ve Yönetime Katılma”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999.

MAKALELER

AKDEMİR, Süleyman., “Sivil Toplum ve İslamiyet”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 267-273

AKŞİT, Bahattin., Bahar Tabakoğlu, Ayşe Serdar, “Ulus-Devlet, Küreselleşme ve Cemaatçilik Arasında Sıkışan/Gelişen Sivil Toplum: Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Deneyimi”, **Cumhuriyet Döneminde Siyasal Düşünce ve Modernleşme**, (Ed. A. A. Dikmen), Türk Sosyal Bilimler Derneği ve İmaj Yayınları, Ankara, 2002, s. 401-427

ARMSTRONG, Kenneth A., “Rediscovering Civil Society: The European Union and the White Paper on Governance”, **European Law Journal**, Vol: 8, Issue: 1, March 2002, s. 101-132

ATAR, Yavuz., “Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonu ve Sivil Toplum-Devlet Dualizmi”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 98-101

AZAKLI, Sedat., “Devlet-Sivil Toplum ve Türkiye”, **Yeni Türkiye**, , Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 224-230

BARRY, Andrew., “The European Community and European Government: Harmonization, Mobility and Space”, **Economy and Society**, Vol: 22, Issue: 3, 1993, s. 314-326

BAŞKAN, Filiz., Küreselleşme, “Sivil Toplum ve Fethullah Gülen”, **Global Yerel Eksende Türkiye**, (Der. E. Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay), İstanbul, Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2000, s. 273–293

BAŞOĞLU, Mustafa., “Demokrasi ve Sivil Toplum Kuruluşları”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 113-121

BECKMAN, Björn., “Demokratikleşmeyi Açıklamak: Sivil Toplum Üzerine Notlar”, **Demokrasi ve İslam Dünyası**, (Ed. Elisabeth Özdalga, Sune Persson, Çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 1–21

BELGE, Taciser Ulaş., “HYD ve Türkiye’de Örgütlenme Sorunu Üzerine Notlar”, **Merhaba Sivil Toplum**, (Ed. Taciser Ulaş), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998.

BERZEG, Kazım., “Klasik Liberalizm ve Yeni Dünya Düzeni”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 210-217

BOSTANCI, Naci., “Devlet ve Sivil Toplum”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 181-187

BRACONIER, Philippe de., (2005), *Avrupa'da Sivil Toplum ve Avrupa Kurumları ile İlişkileri*, Erişim: 07.08.2005, s. 1-22,
<http://www.stgm.org/docs/1123446598stgp-cso.pdf>.

BRACONIER, Philippe de., (2005), *AB Politikalarının Oluşturulmasında Sivil Toplumun Rolü, AB'de Sivil Ağlar*, Erişim: 07.08.2005,
<http://www.stgm.org/docs/1123446220gdc.ppt>.

BRYANT, Christopher G. A., “Civic Nation, Civil Society, Civil Religion”, (Ed. John A. Hall), **Civil Society, Theory, History, Comparison**, Polity Press, Cambridge, 1995, s. 143

BUĞRA, Ayşe., “Class, Culture and State: An Analysis of Interest Representation By Two Turkish Business Associations”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol: 30, No: 4, November 1998, s. 521-539

BULAÇ, Ali., “Yerel Siyaset ve Demokrasi/Çoğulculuk/Sivil Toplum”, **Sivil Toplum için Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi Seminerleri**, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD), Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, Mart 1999, s. 165-178

ÇAHA, Ömer., (2003), *Bir Kez Daha Sivil Toplum Üzerine*, **Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, Erişim: Ocak, Şubat, Mart 2003,
http://www.siviltoplum.com.tr/sayi1_tr_3.htm.

ÇAHA, Ömer., (2005), *Civil Society in Western Europe and Ottoman Empire: A Comparative Perspective*, Erişim: Mayıs 2005,
<http://www.liberal-dt.org.tr/index.php?lang=en&message=article&art=250>.

ÇAHA, Ömer., “The Inevitable Coexistence of Civil Society and Liberalism: The Case of Turkey”, **Journal of Economic and Social Research**, Vol: 3, Issue: 2, 2001, s.35-50

ÇAHA, Ömer., “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 28-64

ÇARKOĞLU, Ali., “Türkiye’de Devlet ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkileri”, **Merhaba Sivil Toplum** (Ed. Taciser Ulaş), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 79-89

ÇELİKKOL, Şinasi., “Türkiye’de İşçinin Yönetime Katılması”, **Türkiye’de İşçi-İşveren İlişkileri**, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1974.

DEMİRCAN, Sunay., (2005), *Avrupa Birliği ve Sivil Toplum*, Erişim: 07.08.2005, <http://www.stgm.org/kutuphane.php?sec=5>.

DEMİREL, Said., Kamil Alptekin, Mehmet Ali Alluşoğlu, “Sivil Toplum Örgütleri”, **Mülkiye**, Cilt: XXVI, Sayı: 223, Mart-Nisan 2002, s. 127-137

DIAMOND, Larry, “Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation”, **Journal of Democracy**, Vol: 5, Issue: 3, Temmuz 1994, s. 4-17

DIXON, Jeffrey Carl, (2005), *A Clash of Civilizations or Differences in Economic Modernization? Examining Liberal-Democratic Values in Turkey and the European Union*, Erişim: 22.09 2005, **TÜSİAD 2005 yılı Çalışmaları Raporu**, <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/f05/faaliyet.pdf>.

DOĞAN, Erhan., “Sendikalar ve Türkiye’nin Avrupa Birliği Siyaseti”, **Akdeniz İİBF Dergisi**, Vol: 6, 2003, s. 19-43

DUMAN, Fatih., “Sivil Toplum”, **Siyaset**, (Ed. Mümtaz’er Türköne), Lotus Yayınevi, İstanbul, Eylül 2003, s. 347-376

DURAN, Burhanettin., Engin Yıldırım, “Islamism, Trade Unionism and Civil Society: The Case of Hak-İş Labour Confederation in Turkey”, **Middle Eastern Studies**, Vol: 41, No: 2, March 2005, s. 227-247

DURGUN, Şenol., “Türkiye’de Sivil Toplum ve Devlet”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 218-223

ERDEM, Burhan., “Sivil Toplum ve Ekonomi”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 401-403

ERÖZDEN, Ozan., “STK’lar ve Hukuki Çerçeveye Yenilik Talepleri Üzerine Notlar”, **Merhaba Sivil Toplum**, (Ed. Taciser Ulaş), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 13-22

FISHER, Maverick F., (1995), *Civil Society in Turkey*, Erişim: 04.12.1995, s. 1-8, <http://www.la.utexas.edu/chenry/civil/archives95/cstpapers/0000.html>.

GENÇKAYA, Ömer Faruk., “Demokratikleşme ve Sivil Toplum İlişkisi Üzerine Bir Not”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 102-105

GELLNER, Ernest., “The Importance of Being Modular”, (Ed. John A. Hall), **Civil Society, Theory, History, Comparison**, Polity Press, Cambridge, 1995, s. 32-55

GÖKSEL, Diba Nigar., Rana Birden Güneş, “The Role of NGOs in the European Integration Process: The Turkish Experience”, **South European Society and Politics**, Vol: 10, No: 1, April 2005, s. 57-72

GORVETT, Jon., “The EU Watches as Turkey's Military, Banned Islamists And Emerging Civil Society Vie for the Future”, **Washington Report on Middle East Affairs**, Vol: 19 Issue: 7, 19 August 2000, s. 1-58

GÜDER, Nafiz., (2004), *Sivil Kılavuz: Sivil Toplum Geliştirme Programı, Yerel Sivil Girişimler Projesi*, Erişim: Kasım 2004, Ankara, <http://www.stgm.org.tr/docs/sivilklavuz.pdf>.

HALL, John A., “In Search of Civil Society”, (Ed. John A. Hall), **Civil Society, Theory, History, Comparison**, Polity Press, Cambridge, 1995, s. 1-31

HATEMİ, Hüseyin., “Sivil Toplum Örgütü Ne Demek Olsa Gerekir?”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 18-21

HATEMİ, Kezban., “Sivil Toplum Örgütlenmesi İçinde Kadının Eşit Yeri”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 337-339

İNALCIK, Halil., “Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar”, **Global Yerel Eksende Türkiye**, (Der. E. Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay), 1. Baskı, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2000, s. 87-98

İNSEL, Ahmet., (2002), *Sivil Toplum Kuruluşlarının Meşruiyeti*, Erişim: 10.03.2002 <http://www.stgm.org/kutuphane.php?sec=5>.

İZBUL, Ali İhsan., “Avrupa Birliği'nin Geleceği: Konvansiyon, Taslak Anayasal Antlaşma ve Hükümetler Arası Konferans”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 49, Nisan-Haziran 2003, s. 81-98

JALALI, Rita., “Civil Society and the State: Turkey After the Earthquake”, **Disasters**, Vol: 26, Issue: 2, 2002, s.120-139

KADIOĞLU, Ayşe., “Civil Society, Islam and Democracy in Turkey: A Study of Three Islamic Non-Governmental Organizations”, **The Muslim World**, Vol: 95, Issue: 1, Hartford, January 2005, s. 23-43

KALAYCIOĞLU, Ersin., (2001), *Civic Culture in 'Secular' Turkey*, Erişim: 05.10.2001, The Institute of Ismaili Studies, www.iis.ac.uk/research/sem_con lec/sem_00/kalaycioglu.htm.

KALAYCIOĞLU, Ersin., “Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset”, **Global Yerel Eksende Türkiye**, (Der. E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay), Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2000, s. 119–140

KANAR, Ercan., “Bir STK Olarak İnsan Hakları Derneği ve Ankete Cevap”, **Merhaba Sivil Toplum**, (Ed. Taciser Ulaş), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 127-153

KARABABA, İhsan., “TMMOB: 80 Öncesi Demokratik Kitle Örgütleri ve Demokrasi Kurultayı 1997”, **Merhaba Sivil Toplum**, (Ed. Taciser Ulaş), Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 155-175

KARAMAN, M. Lütfullah., “Cumhuriyet (“Devlet”)in Altını Çizerken “Demokrasi”nin Üstünü Çizen Bir Siyasal Düzendeki “Sivil Toplum”un (Varlıkla Yokluk Arasındaki) Yeri”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 203-209

KARAMAN, M. Lütfullah., “Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Üzerine Değerlendirmeler: Bir Yeniden Bakış”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 10, Ankara, Bahar 1990, s. 4-22

KARAMAN, M. Lütfullah., Bülent Aras, “The Crisis of Civil Society in Turkey”, **Journal of Economic & Social Research**, Vol: 2 Issue: 2, July 2000, s. 39-58

KEYMAN, E. Fuat., Ahmet İçduygu, “Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses”, **Citizenship Studies**, Vol: 7, No: 2, July 2003, s. 219-234

KEYMAN, E. Fuat., (2004), *Avrupa’da Sivil Toplum: Tarihsel Perspektif, Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum*, Erişim: 20.10.2004, s. 1-20, <http://www.stgm.org/kutuphane.php?sec=2>.

KEYMAN, Fuat., (2005), *Küreselleşme ve Türkiye'nin Kültürel Ekonomisi: Aktörler, Söylemler ve Stratejiler*, Erişim: 2004-2005, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Etkinlikler Voyvoda Caddesi Toplantıları, http://www.obarsiv.com/guncel_vct_0405_fuatkeyman.html.

KILIÇ, Salih., (2005), *Avrupa Birliği Süreci ve Türk-İş*, Erişim: Ekim 2005, **İşveren Dergisi**, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1256&id=69.

KORKUT, Selver., “Kamu Görevlileri Sendikacılığının Önemi, Çözüm Bekleyen Problemler için Talep ve Öneriler”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 321-323

KUBICEK, Paul., “The Earthquake, Civil Society and Political Change in Turkey: Assessment and Comparison with Eastern Europe”, **Political Studies**, Vol: 50, 2002, s. 761-773

KUBICEK, Paul., “The European Union and Grassroots Democratization in Turkey”, **Turkish Studies**, Vol: 6, No: 3, September 2005, s. 261-178

LAURSEN, Finn., “Civil Society and European Integration”, **The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science**, September 1999, s. 66-78

LEWIS, Bernard., (1994), *Why Turkey is The Only Muslim Democracy*, Erişim: March 1994, **The Middle East Quarterly**, Vol: 1, No: 1, s. 1-8 <http://www.meforum.org/article/126>.

MACHIAVELLI, Beatrice Rangoni., *The Role of Civil Society in European Integration*, **Journal of Public Affairs**; Vol: 1, No: 1, ABI/INFORM Global, January 2001, s. 33-37

MARDİN, Şerif., “Civil Society and Islam”, **Civil Society, Theory, History, Comparison**, (Ed. John A. Hall), Polity Press, USA, 1995, s. 278-300

MARDİN, Şerif “Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol: 11, 13.06.1969, s. 25–47

MARDİN, Şerif., “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, (Der. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay), Alfa Yayınları, İstanbul, Ocak 2000, s. 79–103

MARDİN, Şerif., “Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak Sivil Toplum”, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1**, (Der. Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder), 3. Baskı, İletişim Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1997, s. 9–19

MINC, Alain., (1999), *Türkiye’de Sivil Toplum Örgütleri ve Marmara Depreminden Sosyal Hizmet Düşüncesine Bir Bakış*, Erişim: 1999, <http://www.sosyalhizmetuzmani.org/deprem2.htm>.

MONJARDINO, Carlos., “Avrupa’da ve Dünyada Üçüncü Sektör Hareketi”, **Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı, Daha Sağlıklı Bir Demokrasi ve Sivil Toplum için: Türkiye’de Vakıflar ve Dernekler, Sorunlar ve Değişime Yapısal Uyum Önerileri**, (Hazırlayan: Zekai Baloğlu), Arset Matbaacılık, İstanbul, Ocak 2000, s. 108-114

NEZİROĞLU, İrfan., “Askeri Müdahaleler ve Birey Özürlü Sivil Toplum Örgütleri”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 303-308

ÖZBUDUN, Ergun., “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon”, Elisabeth Özdalga and Sune Persson (Ed.), **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, (Çev: Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1989, s. 112–121

ÖZDALGA, Elisabeth., “Sivil Toplum ve Düşmanları”, **Postmodernizm ve İslâm Küreselleşme ve Oryantalizm**, (Der. A. Topçuoğlu, Y. Aktay), Ankara, Vadi Yayınları, 1996, s. 97–111

ÖNİŞ, Ziya., Umut Türem, “Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations”, **Turkish Studies**, Vol: 2, No: 2, Autumn 2001, s. 94-120

ÖNİŞ, Ziya., Umut Türem, “Entrepreneurs, Democracy and Citizenship in Turkey”, **Comparative Politics**, Vol: 34, Issue: 4, July 2002, s. 439-456

ÖNİŞ, Ziya., “Domestic Politics, International Norms and Challenges to the State: Turkey-EU Relations in the post-Helsinki Era”, **Turkish Studies**, Vol: 4, No: 1, 2003, s. 9-34

ÖNİŞ, Ziya., “Luxembourg, Helsinki and Beyond: Towards an Interpretation of Recent Turkey-EU Relations”, **Government and Opposition**, Vol: 35, No: 4, October 2000, s. 463-483

ÖZBUDUN, Ergun., “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon”, **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, (Ed. Elizabeth Özdalga, Sune Persson), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, Haziran 1999, s. 23-41

ÖZLÜ, Demir., “Sivil Toplum”, **Adam Sanat Dergisi**, Sayı: 115, Haziran 1995, s. 18-25

PEREZ-DIAZ, Victor., “The Possibility of Civil Society: Traditions, Character and Challenges”, (Ed. John A. Hall), **Civil Society, Theory, History, Comparison**, Cambridge, Polity Press, USA, 1995, s. 80-109

RUMFORD, Chris., “European Civil Society or Transnational Social Space? Conceptions of Society in Discourses of EU Citizenship, Governance and the Democratic Deficit: An Emerging Agenda”, **European Journal of Social Theory**, Vol: 6, Issue: 1, 2003, s. 25–43

SARIBAY, Ali Yaşar., (2003), *Sivil Toplum*, Erişim: 2003, **Sivil Toplum Dergisi**, s. 1-25, [www.siviltoplum.com.tr /sayi1_tr_2.htm](http://www.siviltoplum.com.tr/sayi1_tr_2.htm).

SARIBAY, Ali Yaşar., “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi”, **Global/Yerel Eksende Türkiye**, (Der. E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay), Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2000, s. 99–117

SARIDOĞAN, Tülin., S.Buket Meydan-K.Şule Erdem, (2003), *Dosya: AB Sürecinde Türkiye ve Eğitim*, Erişim: Ocak 2003, **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi**, Yıl : 3, Sayı : 35, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/sayi35/saridogan.htm>.

SELÇUK, Fatma Ülkü., “Dressing the Wound Organizing Informal Sector Workers”, **Monthly Review**, Vol: 57, No: 1, May 2005, s. 37-44

SÖZEN, Süleyman., Ian Shaw, “Turkey and the European Union: Modernizing a Traditional State”, **Social Policy and Administration**, University of Nottingham, Blackwell Publishing, USA, Vol: 37, No: 2, 2003, s. 108-120

ŞEN, Murat., (2002), *Tanzimat Öncesi (Klasik Dönem) Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik*, Erişim: Mayıs 2002, **e-akademi, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi**, Sayı:3, <http://www.e-akademi.org/makaleler/msen-1.htm>.

ŞİMŞEK, Sefa., “The Transformation of Civil Society in Turkey: From Quantity to Quality”, **Turkish Studies**, Vol: 5 Issue: 3, Autumn 2004, s. 46-74

TAYLOR, Charles, “Modes of Civil Society”, **Public Culture**, Vol: 3, No:1, Fall 1990, s. 95–132

THERBORN, Göran., “Sivil Toplumun Ötesi: Demokratik Deneyimler ve Orta Doğu’ya Uygunlukları”, Sivil Toplum, **Demokrasi ve İslam Dünyası**, (Ed. Elisabeth Özdalga, Sune Persson, Çev. Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 61–73

TÖRECI, Ersin., (2005), *Sivil Toplum Örgütleri Artık Sıradan Dernekler Olmamalı*, Erişim: 08.08.2005, <http://www.stgm.org/kutuphane.php?sec=5>.

TÜRKÖNE, Mümtaz’er., “Sivil Toplum Tanrısı Öldü mü?”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 22-24

USLU, Salim., “Türkiye’de Sendikalar ‘Sivil’liğin Neresinde?”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 317-320

USLU, Salim., G. Cassina, “Türkiye’den Avrupa’ya Göç”, **Hak-İş Eğitim Yayınları**, No: 43, Ankara, Kasım 1999, s. 1-126

USLU, Salim., T. ETTY, “AB Üyelik Yolunda Türkiye”, **Hak-İş Dergisi**, Sayı: 60, Ankara, Kasım 2003, s. 1-110

WHITE, Gordon, “Civil Society, Democratization and Development (I): Clearing the Analytical Ground”, **Democratization**, Vol: 1, No: 3, Autumn 1994, s. 375–390

YARAR, Erol., “Sosyal Gelişmenin Dinamik Güçleri: Sivil Toplum Örgütleri”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 314-316

YILMAZ, Murat., “Sivil Toplumun Kısa Tarihi ve Aktüel Bazı Meseleleri”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 368-372

ZAIM, Sabahattin., “Türkiye’de Gönüllü Kuruluşların Son Yirmi Beş Yılda Gelişme Seyri”, **Yeni Türkiye**, Yıl: 3, Sayı: 18, Ankara, Kasım-Aralık 1997, s. 296-302

RAPORLAR – DOKÜMANLAR - KONFERANSLAR

AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyaloğu, Komisyon tarafından Konsey, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komite ve Bölgeler Komitesi'ne Gönderilen Tebliğ, Erişim: Eylül 2005, Ankara: DPTs. 1–14,
<http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/siviltop/diyalog.pdf>.

AKGÜN, Mensur., Fikret İlkiz, Sabiha Senyücel, (2003), *TESEV AB İzleme Projesi-Ara Rapor*, Erişim: Şubat 2003,
http://www.ibsresearch.com/ibs_assets/images/newsimg/ayindosyasisub03.pdf.

Ankara Ticaret Odası, (2004), *AB Kapısında Sivil Toplum Dosyası*, Erişim: 11.10.2004, <http://fireball.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=273>.

Avrupa Birliği ile İlişkiler Çerçevesinde TOBB Tarafından Gerçekleştirilen Çalışmalar ve TOBB-Eurochambres İlişkileri, Haziran 2002-Şubat 2003, Erişim: 2003, <http://www.tobb.org.tr/abm/raporlaryayinlar/tobb-ab.pdf>.

Avrupa Birliği ile Katılım Müzakereleri Süreci Projesi, Erişim: 2004
<http://www.ikv.org.tr/pdfs/muzakeresureci-bilgi.pdf>.

Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi, 28.09.2000–07.12.2000, Erişim: 27.02.2001,
http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/ab_thb.html.

BİLGİNER, Onur., (2004), *Civil Society in Turkey: Old Belongings and Loyalty, A Case Study (JMO)*, Erişim: Ocak 2004, www.soc.metu.edu.tr/papers/2003-2004Fall.

BİLGİNER, Onur., (2004), *State and Civil Society Relation: Hegel, Marx and Gramsci*, Erişim: Ocak 2004, Orta Doğu Üniversitesi,
www.soc.metu.edu.tr/papers/2003-2004Fall.

Commission Initiates Civil Society Dialogue on Enlargement, Erişim: 29.06.2005,
<http://europa.eu.int/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/05/805&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=fr>.

DİSK Yönetim Kurulu'nun 2005 Yılı Değerlendirmesi ve 2006 Yılı için Hedefler,
Erişim: 2005, <http://www.disk.org.tr/default.asp?Page=Content&ContentId=78>.

Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Doç. Dr. Gülgün Erdoğan Tosun'la Görüşme,
15.03.2006

EGEV Faaliyet Raporu, Erişim: 2005,
<http://www.egev.org/index.php?t=ana&catid=89&geoid=0&sid>.

Ekonomik ve Sosyal Konsey Türk-İş Raporu, Erişim: 31.03.2001,
http://www.belgenet.com/eko/turkis_310301.html.

GÖYMEN, Korel., "The Third Sector in Turkey: Towards A New Social Contract With The State", EGPA 2004 Annual Conference, 01-04.09.2004, Slovenia, s.1-8

Gözlem Gazetesi Köşe Yazarı ve Uluslararası Strateji Uzmanı Emekli General Sedat İlhan ile Görüşme, 11 Kasım 2005

GÜL, Songül Sallan., Zehra Aksu Coşkun, "1980'lerin Sivil Toplum Anlayışı ve Gönüllü Kadın Kuruluşları Üzerine Bir Çalışma", 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı, Editör: Oya Çiftçi, TODAİE Yayın No: 285, Ankara, 1998.

GÜNUĞUR, Haluk., Dokuz Eylül Üniversitesi, Sivil Toplum Kuruluşlarının Uluslararası Politikaya Etkileri Sempozyumu, 14-15.03.2006
Hak-İş 10. Olağan Genel Kurul Raporu, 2003

İKV Uzmanı Taylan Uysal'la görüşme, 03.03.2006

İktisadi Kalkınma Vakfı 2003–2005 Dönemi Faaliyetleri

İktisadi Kalkınma Vakfı, (2004), *AB Müktesebatının Uygulanışının Türk İş Dünyasına Etkileri Semineri*, Erişim: 2004, İstanbul İhracatçı Birlikleri Sirküler Dergisi, Sayı: 73,
<http://www2.iib.org.tr/sirkuler/sirkuler.asp?year=2004&number=73#İktisadi>.

İşçi Sendikalarının AB'ye Bakışı ve Türk-İş'in Yeni Politikası, Erişim: 2001,
<http://www.istanbul.edu.tr/iktisat/emanisali/Cumhuriyet/IsciSendikalarininAB.htm>.

KABAKDELEN, Alper., “Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreci ve Sendikalar”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Doktora Programı Çalışma Raporu, 2006

KESEN, Nesteren., (2005), *AB Müzakere Sürecinde İş Dünyasının Rolü*, Erişim: 2005, s.1-7, <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/072069A2-33E0-44BE-84E0-31D5DF2C306F/5639/MUZAKERE.pdf>.

Komisyon'un AB ve Aday Ülkeler Arası Sivil Diyalog Tebliği, Erişim: Haziran 2005,
<http://www.abinfoturk.net/news/news.asp?mnID=15&lang=0&ord=81&subOrd=2&item=22233>.

KUDATGOBİLİK, Tuğrul., (2005), *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun AB Sürecine Katkıları, Hedefleri ve Önerileri*, Erişim: 09.09.2005, <http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1576>.

LAÇİNER, Sedat., “Dış Politikanın Değişen Doğası ve STK'ların Rolü”, I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Çanakkale: ÇOMÜ BİİBF, 2004

Panel Tartışması: Türkiye'de İşçi-İşveren İlişkileri (Dün, Bugün, Yarın), **Türkiye'de İşçi-İşveren İlişkileri, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Heyeti**, İstanbul, 1973.

PICCOLI, Wolfango., (2005), *Enhancing Turkish EU Membership Via Securitizing Moves: The Role of Turkish NGOs in the Country's Europeanization*, Erişim: 04.02.2005, 7th Annual Kokkalis Graduate Student Workshop, Harvard University, http://www.ksg.harvard.edu/kokkalis/workshop_2005.html.

Sivil Toplum Geliştirme Merkezi İhtiyaç Analizi Raporu, Erişim: 07.08.2005
<http://www.stgm.org/docs/1123445075tr-ozet.doc>.

SUNAR, Lütfi., “Avrupalı Bir Kavram Olarak ‘Sivil’in Oluşumu ve Avrupa Birliği’nin STK’larla İlişkileri”, I. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, 2004

Şebnem Gündem Şener’le Görüşme, 01.03.2006

T.C Başbakanlık Ticaret Müsteşarlığı AB Genel Müdürlüğü, (2005), *AB ve Aday Ülkeler Hakkında Sivil Toplum Diyaloğu Hakkında Not*, Erişim: 03.08.2005, [http://www.foreigntrade.gov.tr/AB/SonGelismeler/com\(2005\)290.doc](http://www.foreigntrade.gov.tr/AB/SonGelismeler/com(2005)290.doc).

TİSK’in AB Üyelik Sürecine İlişkin Görüşleri ve Rolü, Mart 2006

TİSK, (2006), *Sosyal Politika ve İstihdam Başlıklı AB Müktesebatı ve Türkiye, TİSK AB Mevzuatını İnceleme Komisyonu Raporu*, Erişim: 17.03.2006, <http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1734>.

TOBB, Avrupa Birliği ile İlişkilerde Özel Sektör ve Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü Çalışma Grubu Raporu Sunuş Metni, 2004 Türkiye İktisat Kongresi, İzmir, 05–09.05.2004, s. 1–13

TOBB, (2004), *AB ile İlişkilerde STK’ların Rolü Çalışma Grubu Raporu*, Erişim: Haziran 2004, <http://www.tobb.org.tr/abm/raporlaryayinlar/AB%20ile%20iliskilerde%20STK'larin%20rolu%20calisma%20Grubu%20Raporu.doc>.

TOBB, (2005), *Odalara Kayıt Zorunluluğu ve Kayıt Silme İşlemleri*, Erişim: 12.09.2005, <http://www.tobb.org.tr/organizasyon/hukukmusavirligi/yargi/2.pdf>.

TOBB, (2006), *Proje Hazırlama Kapasitesinin Geliştirilmesi Projesi*, Erişim: 23.01.2006–01.02.2006, www.tobb.org.tr/abm/projeler/ProjeHazirlama_Kapasitesinin_Gelistirilmesi.doc.

TOBB uzmanı Burcu Atılğan'la görüşme, 06.03.2006

TOSUN, Gülgün Erdoğan., “Demokrasi-Sivil Toplum İlişkisi: Koşullar, Zorunluluklar”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sivil Toplum Kuruluşlarının Uluslararası Politikaya Etkileri Sempozyumu, 14-15.03.2006

TOSUN, Tanju., “Türkiye'nin AB Üyeliği Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sivil Toplum Kuruluşlarının Uluslararası Politikaya Etkileri Sempozyumu, 14-15.03.2006

Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi Toplantısı, Erişim: Aralık 2005, İşveren Dergisi, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1320&id=71.

Türk İş Dünyasının AB-Türkiye İlişkileri Konusunda Bilgilendirilmesi ve AB ile Müzakerelere İş Dünyasının Hazırlanması: TOBB Tarafından Yürütülen Çalışmalar, 22.07.2004, <http://www.tobb.org.tr/abm/faaliyetler/TOBB%20AB%20FAALİYETLERİ%202003-2004.doc>.

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yönetim Kurulu Başkanı Tuğrul Kutadgobilik'in Basın Toplantısı Metni, Erişim: 07.09.2005, <http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1606>.

Türk-İş Genel Başkanı Salih Kılıç'ın Avrupa Birliği İlerleme Raporuna İlişkin Basın Toplantısı Metni, Erişim: 11.10.2004, Ankara,
<http://www.turkis.org.tr/icerik/skilicilerlemeraporu.htm>.

Türk İş Dünyasının AB-Türkiye İlişkileri Konusunda Bilgilendirilmesi ve AB ile Müzakerelere İş Dünyasının Hazırlanması: TOBB Tarafından Yürütülen Çalışmalar, Erişim: 22.07.2004,
<http://www.tobb.org.tr/abm/faaliyetler/TOBB%20AB%20FAALİYETLERI%202003-2004.doc>.

Türkiye'nin Müzakere Çalışmalarını Yürütecek İdari Yapılanmaya İlişkin İKV'nin Önerileri, Erişim: 2005, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/6b6e5c4b.pdf>.

Türk Tarih Vakfı, (2002), *Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu-XII, Projeler, Projecilik ve Sivil Toplum Kuruluşları*, Erişim: 13-14.12.2002,
www.stksempozyumu.org/download/ppvstk.pdf.

TÜSİAD'ın AB Değerlendirmesi, Erişim: 22.12.2005,
<http://www.ab.anadolu.be/modules.php?name=News&file=article&sid=40>.

TUSIAD Asks New Government to Adhere to EU Process, The Turkish Times, November 4, 2002, Washington DC,
http://www.theturkishtimes.com/archive/02/11_01/f_tusiad.html

TÜSİAD, (2001), *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri Görüşler ve Öncelikler*, Erişim: Mayıs 2001,
http://www.belgenet.com/rapor/tusiadrapor_052001.html.

TÜSİAD Genel Sekreteri Haluk Tükel'in Doğu Üniversitesi Avrupa Birliği Koordinatörlüğünün Düzenlediği Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Müzakere Süreci: Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm Konferansı Konuşması, Erişim: 28.04.2005, İstanbul, www.tusiad.org/haberler/konusma/duyuruno661.pdf.

TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ömer Sabancı'nın Türkiye SİAD Platformu Denizli Başkanlar Kurulu Açılış Konuşması, Erişim: 24.09.2004, Denizli,
<http://www.tusiad.org/haberler/konusma/duyuruno541.pdf>.

TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ömer Sabancı'nın Cumhuriyet İlkeleri Işığında Avrupa Birliği Konferansı Konuşması, Erişim: 24.10.2004, Galatasaray Üniversitesi,
<http://www.tusiad.org/haberler/konusma/duyuruno561.pdf>.

TÜSİAD 2005 Yılı Çalışmaları,
Erişim: <http://www.tusiad.org/turkish/rapor/f05/faaliyet.pdf>.

White Paper on European Governance, Erişim: Haziran 2001, Report of Working Group 'Consultation and Participation of Civil Society', No: 2, Pilot: L. Pavan Woolfe, Rapporteur: M. Kröger,
http://europa.eu.int/comm/governance/areas/group3/report_en.pdf.

XV. Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu, (2004), *Katılımcı Demokrasi, Sivil Ağlar ve STK'lar*, Erişim: 18–19.06.2004, <http://www.stksempozyumu.org>.

BASIN

AKTAŞ, Umay., (2006), *AB Destekli Meslek Seçimi*, Erişim: 14.03.2006, Radikal,
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=181305>.

ALTUN, Yasemin., (2004), *İKV Yönetim Kurulu Başkanı Meral Gezgin Eriş ile Söyleşi*, Erişim: Eylül 2004, Bilişim Kültürü Dergisi, Sayı: 81,
http://www.tbd.org.tr/eski/sayi83_html/soylesi.html.

ATİLLA, Nedim., (2005), *Ege'nin Fikir Önderleri AB'ye Hazırlanacak*, Erişim: 22.07.2005,
<http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/07/22/yazarlar/yazarlar309.html>.

ÇELİK, Aziz., (2005), *Sendikalardan AB Atağı*, Erişim: 29.09.2005, Birgün,
<http://www.iscikonseji.org/modules.php?name=News&file=article&sid=2250>.

ÇINAR, Cengiz., (2006), *Dünya Gazetesi'nde Bir Araya Gelen TİSK, TÜRK-İŞ, DİSK ve HAK-İŞ Başkanlarından Erken Seçim Uyarısı: Seçim Yasal Süresinde Yapılsın*, Erişim: 02.02.2006, Dünya,
http://www.hakis.org.tr/arsiv/dunya_gazetesi.htm.

DEMİR, Hülya., *Taciser Ulaş'la Söyleşi*, Görüş – TÜSİAD Yayın Organı, Sayı: 43, Mayıs 2000, s. 13-17

JUDSON, David., (2006), *AB ve Türkiye İlişkilerinde Öteki Öyküleri Anlatma Zamanı*, Erişim: 08.05.2006, Finansal Forum,
http://www.finansalforum.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=41093.

MÜDERRİSOĞLU, Okan., “Kayıt Dışı ile Mücadelede Oy Kaygısını Bir Kenara Bırakın”, Sabah, 27.02. 2006, s. 11

ÖZKAN, Funda., (2005), *ISO ve İTO Karar Verdi: Maestro İKV Olsun*, Erişim: 19.11.2005, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=170393>.

ÖZKAN, Funda.,(2003), *Sıra AB'nin Korkularını Gidermede*, Erişim: 18.10.2003, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=92504>.

SİPAHİ, Deniz., (2005), *DPT Neyi Bekliyor*, Erişim: 22.09.2005, Milliyet,
<http://www.milliyet.com.tr/2005/09/22/ege/yazsipahi.html>.

ŞAHİN, Helin., “STK'lar Sanal Alemde Birleşti”, Birgün, 24.03.2005, s. 11

ŞİMŞEK, Güntay., (2005), *Zorla ve Kontrollü Sivilleşme*, Erişim: 27.06.2005, Sabah,
<http://www.sabah.com.tr/2005/06/27/yaz12-30-121.html>.

TOSUNER, Nurten Erk., (2005), *Eleştiriyi Korkuyla Susturmak Demokrasinin Parçası Olamaz*, Erişim: 23.12.2005, Hürriyet, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=3692289&tarih=2005-12-23>.

TÜRK, Eylem., (2003), *TÜSİAD Avrupa'ya Lobi Dersi Verecek*, Erişim: 12.01.2003, Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/2003/01/12/ekonomi/eko01.html>.

YETKİN, Murat., (2005), *İşçinin Ümidi Avrupa*, Erişim: 06.10.2005, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=166122>.

YETKİN, Murat., (2005), *TÜSİAD Cumhurbaşkanına Dönerken Siyaset ve Ekonomi*, 21.12.2005, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=173565>.

YÜCAOĞLU, Erkut., “Küreselleşen Sivil Toplum”, Görüş - TÜSİAD Yayın Organı, Sayı: 43, Mayıs 2000, s. 6-7

AB'den Türk Medyasına: Kamuoyunu Hazırlayın, Erişim: 31.01.2005, Akşam, <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/01/31/politika/politika5.html>.

AB'ye Uyum Yasaları Halka Cesaret Verdi, Dernek Sayısı Yüzde 33 Arttı, Erişim: 28.05.2004, Zaman, <http://www.zaman.com.tr/?hn=53085&bl=haberler&trh=20040528>.

Avrupa için İletişim Atağı, Erişim: 26.01.2005, Radikal, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=141447>.

Ege Fikir Önderleri Programına Start, Erişim: 31.03.2006, Akşam, <http://www.aksam.com.tr/haber.asp?a=34515,3>.

Gündemin Birinci Maddesi AB Olmalıdır, Erişim: 09.10.2003, Yeni Asır, <http://ya2003.yeniasir.com.tr/10/10/index.php3?kat=ana&sayfa=esiad&bolum=yazarlar>.

Halkımız Avrupa Birliği Konusunda Eğitilmeli, Erişim: 12.02.2006, Milliyet,
<http://www.milliyet.com.tr/2006/02/12/ege/ege01.html>.

Hisarcıklıoğlu: Yetersiz Bir Hazırlıkla Yapılan Müzakereler Tahmin Edilenden Daha Uzun Sürebilir, Erişim: 24.01.2005, Dünya,
http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=205156.

Hükümetin TÜSİAD ile Mesafeli Durma Lüksü Yok, Erişim: 27.12.2005, Referans,
http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=32242&KTG_KOD=244.

Katılım Öncesi Süreçte Türkiye-AB Seminerleri Doğu Anadolu'da, Erişim: Haziran - Temmuz 2003, Güncel Haber, Sayı: 32,
http://www.deltur.cec.eu.int/ghaber32_06.html#ndx16.

Mazlum-Der İstanbul Şube Başkanı Mustafa Ercan'la Ropörtaj-Sivil Toplum, Erişim: 15.04.2005, Gerçek Hayat Dergisi,
<http://www.mazlumder.org/ana.php?konu=basinda&lang=tr>.

Müzakerelere Tam Destek, Erişim: 25.01.2005, Radikal,
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=141300>.

Sivil Toplum'a AB Desteği, Erişim: 15 Ağustos - 15 Eylül 2003, Turkish Times,
<http://www.stgm.org/fon.php>.

Sivil Toplum Geliştirme Programı, Erişim: 15 Ağustos - 15 Eylül 2003, Turkish Times, <http://www.stgm.org/medya.php?sec=7>.

Sivil Toplum Görevde, Erişim: 08.10.2002, Radikal,
http://www.radikal.com.tr/veriler/2002/10/08/haber_52557.php.

Sivil Toplum Olmasaydı Müzakere Başlamazdı, Erişim: 28.11.2005, Hürriyet,
<http://www.hurriyet.com.tr/avrupabirligi/3573733.asp?gid=49>.

TESEV'in Anketi: Halkın % 64'ü AB'den Yana, Erişim: 28.06.2002, Radikal,
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=41809>.

Türkiye Platformu: Şimdi Sıra AB'de, Erişim: 07.10.2002, Radikal,
http://www.radikal.com.tr/veriler/2002/10/07/haber_52492.php.

TUSIAD Asks New Government to Adhere to EU Process, Erişim: 04.11.2002, The Turkish Times, Washington DC.,
http://www.theturkishtimes.com/archive/02/11_01/f_tusiad.html.

WEB SAYFALARI

AB Müktesebatının Uygulanışının Türk İş Dünyasına Etkileri Projesi Tamamlandı, Erişim: 1-15.06.2004, İKV Bülteni,
<http://www.ikv.org.tr/pdfs/isdunyasi etkiler-bilgiyazi.pdf>.

Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, (2005), *Türk İş Dünyası Türkiye'nin AB'ye Katılım Sürecinde Anahtar Role Sahip*, Erişim: 26.10.2005, Ankara,
<http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?pId=13&lang=0&year=2005&refNo=PR%20%202005&refT=989&mnId=3>.

Avrupa Postası Radyo Programı, Erişim:
<http://www.avrupapostasi.org/avrpost.html>.

AB Proje Kriterlerinden de Geçtik, Erişim: 29.08.200,
http://eu.ibsresearch.com/news_display.asp?upsale_id=2101.

AB Sürecinde ve İşçi-İşveren Diyalogunda Büyük Aşama: Ulusal Gözlemevi Çalışmalarını TİSK ve Türk-İş Yürütecek, Erişim: 09.12.2005,
http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1323&id=71.

AB-Türkiye STK'ları Politik ve Yasal Reformların Uygulanması Çağrısında Bulundu,
Erişim: 01.12.2005,

http://www.isbank.com.tr/reuters-haber-detay.asp?Document_Header=nSEN130883.

ÇELİK, Aziz., (2004), *AB Sürecinin En Uyumsuz Alanı: Sosyal Haklar*, Erişim:
21.10.2004, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1033.

Darüşşafakalılar Derneği, *Davut Ökütçü ile Söyleşi: AB Yolunda Türkiye*,
http://www.darussafaka.org.tr/soylesi.asp?interview_id=5

DEVECİOĞLU, Kevser., (2005), *Türk Halkı AB Konusunda Bilgisiz*, Erişim:
17.02.2005, <http://www.infomag.com/content/13537>.

Ege Fikir Önderleri AB Eğitim Programı Muğla'da Yapıldı, Erişim: 21.03.2006,
<http://www.yarimada.net/yarimada/scripts/haber.asp?id=1219>.

Ege Sanayicileri ve İşadamları Derneği,
<http://www.esiad.org.tr/esiad.nsf/bolumler/hakkimizda>.

Erzurum'dan AB Üyeliğine Tam Destek, Erişim: 03.06.2004,
http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/adoluyahaberleryeni/2004/haziran/ah_03_06-04.htm.

European Citizen Action Service, *EU's Relationship with NGOs and The Issue of Participatory Democracy*, <http://www.ecas.org/product/91/default.aspx?id=244>.

European Citizen Action Service, (2004), *Civil Society As a Partner in European Union Structural Funds*, Erişim: November 2004, Brussels,
www.ecas.org/file_uploads/697.pdf.

European Citizen Action Service, (2004), *European Commission and Consultation of NGOs*, Brussels, October 2004, www.ecas.org/file_uploads/743.doc.

European Policy Centre, *The Turkish-EU Relationship: The Road Ahead*, Erişim: <http://www.theepc.net/en/default.asp?TYP=ER&LV=276&see=y&t=2&PG=ER/EN/detail&l=&AI=91>.

European Parliament 2004–2009, Erişim: 05.04.2005, Committee on Industry, Research and Energy, http://www.europarl.eu.int/meetdocs/2004_2009/documents/pr/562/562260/562260en.pdf

European Peacebuilding Liaison Office, *The European Union and Civil Society*, Erişim: <http://www.eplo.org/index.php?id=92>.

Haluk Nuray (İktisadi Kalkınma Vakfı Brüksel Temsilcisi), <http://www.anadolu.be/FOTOKIM/haluknuray.html>.

İKV Başkanı Davut Ökütçü: Aralık'ta Müzakereler Başlayacaktır, Erişim: Frekans Dergisi, <http://www.burcintuncer.com/davut.html>.

İKV Geleceğın Avrupası-Türkiye Çalışma Toplantılarına Start Verdi, Erişim: 18.04.2002, http://eu.ibsresearch.com/news_display.asp?upsale_id=1663.

İKV: Müzakere Süreci için Kadrolar Oluşturulmalı, Erişim: 17.02.2005, http://www.ansesnet.com/goster_3.php?sira_no=1136.

Katılım Öncesi Süreçte Türkiye-Avrupa Birliğı Seminerler Projesi Tamamlandı, Erişim: 2004, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/anketsonuc-katilimbilgi.pdf>.

Mesleki Eğitimin Yeniden Yapılandırılması, Erişim: 01.09.2004, İstanbul, http://hakis.org.tr/arsiv/megep_gelecegi.htm.

Non-Governmental Organisations, http://www.mic.org.mt/EUINFO/sector/sections/fse_ngos.htm.

NGOs Assess Relationship with EU Institutions, Erişim: 15.09.2004,
<http://www.euractiv.com/Article?tcmuri=tcm:29-129695-16&type=News>.

ÖKÜTÇÜ, Davut., (2005), *Müzakere Süreci ve İş Dünyası*, Erişim: Ekim 2005
http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1261&id=69.

Pilot Projeler Belirlendi, Erişim: 13.01.2005,
<http://www.megep.meb.gov.tr/megep/genel/proje/PiProjelerSecildi13Jan05TR.doc>.

Sendika Nedir, http://www.sendika.org/yazi.php?tur=makale&yazi_no=3204#2.

Sivil Toplum İş Başında, Erişim: 07.08.2005, s. 1–46,
<http://www.stgm.org/kutuphane.php?sec=4>.

STK Destek Ekibi-Sivil Toplum Geliştirme Programı, *Avrupa Birliği'nin Yolu Sivil İniyatifleri Güçlendirmekten Geçiyor*, Erişim:
http://www.siviltoplum.com.tr/tanitim_7.htm.

Team Europe Turkey, <http://www.deltur.cec.eu.int/english/e-abteam.html>.

TİSK'in AB Çıkarması: Dış İlişkiler Komisyonu 2–4 Mart 2005 Tarihlerinde Brüksel'de Önemli Görüşmelerde Bulunacak, Erişim: 26.02.2005, www.tisk.org.tr.

TİSK Başkanı Tuğrul Kutadgobilik: "Uzun İnce Yolda Önemli Mesafe",
Erişim: 04.10 2005, <http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1606>.

TİSK'in Brüksel Çıkartması, Erişim: Ocak-Şubat-Mart 2005, İşveren Dergisi,
http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1140&id=63

TİSK ve Türk-İş'in Ortak Önerileri Açıklandı, Erişim: 18.04.2006,
<http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1768>.

TİSK: "3 Ekim'le Birlikte Doğrudan Yabancı Sermaye Girişinde Başarı için İlk Koşul Siyasi İstikrar", Erişim: 07.10.2005,

<http://www.tisk.org.tr/duyurular.asp?ayrinti=True&id=1606>.

TOBB Özel Sektör Müzakere Meclisi Çalışmalarına Başladı, Erişim: 19.10.2005,
<http://www.tobb.org.tr/haberler/TOBB%20AB%20DANISMA%20KURULU%2019-10-2005.pdf>.

TOBB Türk Oda Sistemini AB İle Üyelik Müzakerelerine Hazırlayacak Yeni Bir Projeyi Daha Tamamladı, Erişim: 18.07.2005,
www.haber.tobb.org.tr/uploads/385_ODA%20GELISTIRME%20PROGRAMI%20TOPLANTISI%2018-07-2005.doc.

Turkish Business Commits to Playing Key Role in EU Accession Talks Focusing on Democracy, Economy, Society and Technology, Erişim: November 8, 2005, Brussels,
<http://www.tusiad.org/haberler/basin/ab/10.pdf>.

Türk Eğitim Vakfı, *İKV Yönetim Kurulu Başkanı Davut Ökütçü ile AB ile Müzakerelerde STKların Rolü Üzerine Bir Söyleşi*, Erişim:
http://www.tev.org.tr/soylesi_detay.asp?record_id=5&menu_id=42.

Türk Gazeteciler Brüksel'de AB Eğitim Programına Katıldı, Erişim: 25.01.2005,
http://www.medyaline.com/habers/haber_detay.asp?id=2538.

Türk Halkı AB Uyumundan Habersiz, Erişim: 17.02.2005,
http://www.tugiad.org.tr/bultendosya/Haber_Gundemi%5B30%5D.doc.

Türk-İş AB'ye Rapor Sundu, Erişim: 21.09.2005,
http://www.abhaber.com/haber_sayfasi.asp?id=7329.

Türk-İş Halkımızın Öncüsü ve Umududur, Erişim: 06.05.2004,
<http://www.turkis.org.tr/yazi.php?yad=50&kat=186>.

Türkiye’de Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Programının Teklif Çağrısı Yayınlandı, Erişim: 29.04.2004,
<http://www.deltur.cec.eu.int/EUFlash29042004-TR.doc>.

Türkiye Platformu 27 Kasım’da Brüksel’de Toplanıyor, Erişim: 26.11.2002,
http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/adoluyahaberleryeni/2002/kasim/ah_26_11-02.htm.

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği,
<http://www.tr-ab-ansiklopedisi.com/index.php?Page=TextGoster&Kelimeler=&No>.

Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni ve Sorunları,
<http://www.tgtv.org/stk/tr/ensar.doc>.

TÜSİAD: AB için İKV Yetmez, Erişim: 22.02.2000,
<http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/00/02/22/ekonomi/15eko.htm>.

TÜSİAD, AB Liderlerine Mektup Gönderdi, Erişim: 12.12.2004,
<http://www.tusiad.org/haberler/basin/duyuruno594.pdf>.

TÜSİAD Avrupa Özel Sektör Zirvesi’ne Katıldı, Erişim: Aralık 2001, TÜSİAD Bülten, Sayı: 29, <http://www.tusiad.org/yayin/bulten/29/bulten29.pdf>.

TUSIAD, (2005), *The EU's Decision Reinforces Turkey's Transformation and Enhances EU's Global Role*, Erişim: 04.10.2005, Washington, D.C.,
http://www.tusiad.us/specific_page.cfm?CONTENT_ID=566.

U.S. Library of Congress, *Political Interest Groups*,
<http://countrystudies.us/turkey/85.htm>.

YANÇATORAL, Güşef., Sine Göksoy, (2005), *Zafer Ali Yavan’la Ropörtaj: Avrupa Birliği ve Sivil Toplum Örgütleri*, Erişim: 05.03.2005,
http://www.kafder.org.tr/bilgibelge.php?yazi_id=376.

<http://www.abigem.org/TR/Ana/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF4B5119729FFAA2F9>.

http://www.abgs.gov.tr/uploads/files/davut_okutcu.doc.

<http://www.deltur.cec.eu.int/kitap/sospol.html>.

<http://www.egev.org>.

<http://www.euractiv.com.tr/?bl=kamuiliskileri&alt=eniyahlaki&hn=227>.

<http://www.infomag.com/content/13537>.

<http://www.ikv.org.tr/projeler.php>.

<http://www.ikv.org.tr/ikv-eng/ikv-eng.html>.

http://www.kelleneurope.com/euroconference/pdf/2005_presentations/Kalegasi.pdf.

<http://www.mazlumder.org/ana.php?konu=basinda&id=179&lang=tr>.

<http://www.tisk.org.tr/hakkinda.asp?id=498>.

<http://www.tobb.org.tr/tobbhakkinda/yapisi.php>.

<http://www.tobb.org.tr/abm/projeler/TCDP%20II%20%20Summary%20of%20the%20Action%20plans.pdf>.

<http://www.tobb.org.tr/haber2.php?haberid=443>.

<http://www.tobb.org.tr>.

www.tusiad.org/eng/reports.

<http://www.tarihvakfi.org.tr/tarihvakfi.asp?Id=1>.

<http://www.vakif.sakarya.edu.tr/sayfa/tarih1.htm>.